

บทบาทและความสำคัญของชาวมอญในประเทศไทย
ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ตอนต้น

ชาวมอญในประเทศไทยเป็นส่วนประกอบของสังคมไทยหน่วยหนึ่ง มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ดังจะกล่าวแยกกล่าวเป็นด้าน ๆ ไป ดังนี้คือ

บทบาทด้านสังคมและวัฒนธรรม

ชาวมอญที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยสามารถปรับตัว (Assimilation) ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสังคมของไทยได้เป็นอย่างดี สืบเนื่องมาจากปัจจัยที่ว่า ชาวมอญเป็นชนเผ่ามองโกลอยด์ เช่นเดียวกับไทย มีรูปร่างหน้าตาคล้ายคลึงกับไทย มีอาชีพเป็นเกษตรกรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน ตลอดจนนับถือพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทเหมือนกัน นอกจากนี้ยังได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียเช่นเดียวกัน ซึ่งทำให้มีวัฒนธรรมไม่ห่างไกลกันนัก จะเห็นได้ว่า ในระยะแรกชาวมอญที่อพยพเข้ามาเหล่านั้นยังมีการติดต่อกับคนไทยน้อยมาก จึงสามารถรักษาความเป็นมอญไว้ได้ แต่ภายหลังเมื่อมีการติดต่อกับคนไทยมากขึ้นเป็นลำดับแล้ว ปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้มอญมีการปรับตัวหรือกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดของการปรับตัวนี้ในบทที่ 5

ก. อิทธิพลของมอญที่มีต่อสถาบันในสังคมไทย

1. สถาบันทางการปกครอง ได้แก่ สถาบันกฎหมาย และสถาบันพระมหากษัตริย์ ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันกลมกลืนกับพุทธศาสนาพหุศานา โดยรับเข้ามาทางมอญและขอม จากมอญไทยได้รับกัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรือที่มอญเรียกว่า "ธรรมสัทถัม" มาใช้เป็นแบบบทหรือแบบแผนในกฎหมายไทย ดังปรากฏในลาจาเบื้องต้นของพระธรรมศาสตร์ว่า

ฃญ จ โลกทิภ์ สตุถ์	ฃมมสตุถนุ ทิ ปากฏ์
ภาสิต์ มนุสาเรน	มุตภาสาย อาทิต
ปรนุปรากท์ ทาณิ	รามญญุสสุ ปติญุสิท์
รามญญุสสุ จ ภาสาย	ทุคคาทุทึ ปุริเสนิท
ทสุมา ทั สามภาสาย	รจิสุสนุ ทั สุนาต เมทิ

ความว่า คัมภีร์อันใดเป็นประโยชน์แก่สัทธิโลก ปรากฏชื่อว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์อันพระมนุสสารฤาษี (เมโนสสารฤาษี) ได้กล่าวไว้ในมูลภาษาหรือภาษาเดิม (คือภาษามคธหรือบาลี) ครั้นแล้วได้มาประดิษฐานแก่สมัยปรัมปราในดินแดนของพวกรามัญ แต่ในบัดนี้เป็นสิ่งยากที่อ่านาคัยจะเข้าใจได้ ฉะนั้นจึงได้แปลออกจากภาษารามัญเป็นภาษาสยาม¹

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ไทยได้รับจากมอญนี้มีต้นเค้ามาจากพระมนุสธรรมศาสตร์หรือมานวธรรมศาสตร์ของอินเดีย² ซึ่งเป็นคัมภีร์พราหมณ์ของชาวฮินดู ในพระมนุสธรรมศาสตร์ได้บรรยายถึงคุณภคิของชนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ซึ่งต้องศึกษาต่อเนื่องกันไปกับการศึกษาพระเวทแก่เนื่องจากมอญเป็นชาวพุทธ จึงได้นำพระมนุสธรรมศาสตร์มายุบและตัดทอนข้อความที่มีลักษณะของลัทธิพราหมณ์ออกไป เลือกเอาเฉพาะส่วนที่เป็นหลักกฎหมาย

¹ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1 (พระนคร : คุรุสภา, 2505), หน้า 7 - 8.

² พระธรรมศาสตร์ที่ใช้อยู่ในอินเดียนั้นมีหลายฉบับ ฉบับที่นิยมใช้แพร่หลายที่สุดคือฉบับของพระมนุซึ่งเป็นฉบับที่เก่าเป็นลำดับที่ 4 ได้รวบรวมหลักของพระธรรมศาสตร์ฉบับที่เก่ากว่ามาเรียบเรียงให้สัการและต่อเติมบางส่วน จึงนับเป็นฉบับที่เรียบร้อยและดีกว่าทุกฉบับ มอญได้นำพระธรรมศาสตร์ฉบับของพระมนุนี้มาแปลและแต่งขึ้นใช้ในประเทศของตน พระวรภักดิ์ พิบูลย์ (ม.ล. นภา ชุมสาย), ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (พระนคร : สมาคมสังคมนักการแห่งประเทศไทย, 2512), หน้า 28.

ที่เกี่ยวกับการปกครองโดยแท้จริง เพื่อนำมาปรับใช้เข้ากับพุทธศาสนา ฉะนั้นจึงปรากฏว่า ลักษณะของเรื่องในพระมรรคาธรรมศาสตร์ของอิน เกี่ยวกับพระธรรมศาสตร์หรือธรรมศาสตร์ของมอญต่างกันและคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ก็มีขนาดเล็กกว่าพระมรรคาธรรมศาสตร์ด้วย¹ ส่วนไทยนั้นนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับมอญ จึงรับคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมอญมาใช้ได้โดยตรง

การรับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาใช้นี้มีหลักฐานแน่นอนว่ามีใช้กันในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีราช (พ.ศ. 1938 - 1952) แล้ว ดังปรากฏในจารึกหลักที่ 3 กฎหมายลักษณะโจร² ซึ่งได้อ้างถึงพระธรรมศาสตร์อยู่เสมอ เช่น จารึกถ้ำวันที่ 2 คัมภีร์ที่ 23-24-25

¹ R. Lingat, "Evolution of the Conception of Law in Burma and Siam," JSS, Vol. 38, pt. 1 (1950), pp. 12 - 14.

² จารึกหลักที่ 38 นี้ แต่เดิมเข้าใจว่าเป็นจารึกของสมัยสุโขทัย ซึ่งจารึกขึ้นใน พ.ศ. 1887 ในรัชกาลพระเจ้าเอกไทย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2510 ดร. ประเสริฐ ๓ นคร และมหาประสาน บุญประคอง ได้ทำการอ่านและตรวจสอบวันเวลาของจารึกนี้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าเป็นจารึกของสมเด็จพระรามาธิบดีราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งจารึกขึ้นใน พ.ศ. 1940 สมเด็จพระรามาธิบดีราชได้เสด็จขึ้นไปตั้งกรุงสุโขทัยเพื่อให้สุโขทัยยอมรับอำนาจและความยิ่งใหญ่ของอยุธยาเหนือสุโขทัย และโปรดให้ทำจารึกกฎหมายของอยุธยานำไปปักไว้ใจกลางเมืองสุโขทัย เพื่อเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าพระองค์ได้มีอำนาจมาที่สุโขทัย - ดูรายละเอียดการตรวจสอบวันเวลาของจารึกและเรื่องราวของจารึกนี้ได้ใน A.B. Griswold & Prasert na Nagara, "A Declaration of Independence and its Consequences: Epigraphic and Historical Studies Number 1" JSS., Vol. 56, pt. 2 (1968), pp. 219 - 220; "A Law Promulgated by the King of Ayudha in 1397 A.D.: Epigraphic and Historical Studies No. 4" JSS., Vol. 57, pt. 1 (1969), pp. 109 - 148.

23. ฝูงอินทโมยลักไป และคนจะตั้ง
(ไปให้โดย) ประสงค์สินชื่อฤกษ์ดี
และคนพาไปถวายไปเวนแก่
เจ้าไท
24. ทานจักให้พนาอาญาทานตั้งอัน
ชนาคราชศาสตร์ขรรุมศาสตร์
อันทานแต่งโคกาศิน
25. จ้างคนักโก ไคคาคคนชุกโก คาคโค
ของฝูงนั้นักโก ซึ่งรู้ว่าเจ้าใหญ่
จักบำเหน็จจ้งทานแต่งให้

พระธรรมศาสตร์นี้ได้เข้ามาตลอดสมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่ง
กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้เลิกไป

อย่างไรก็ตามเราไม่มีหลักฐานว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ไทยรับมาใช้ได้มาจาก
พระธรรมศาสตร์ฉบับใดของมอญ เนื่องจากพระธรรมศาสตร์ของมอญนั้นมีหลายฉบับ เช่น
เดียวกับพระธรรมศาสตร์ของอินเดีย และเมื่อนำมาเทียบกันดูแล้วก็ปรากฏว่าพระธรรม-
ศาสตร์ของไทยนั้นไม่ตรงกับฉบับใดของมอญเลย พระธรรมศาสตร์มอญฉบับที่รู้จักกันแพร่
หลายได้แก่พระธรรมศาสตร์ฉบับที่พระเจ้าฟ้างู (Wareru) โปรดให้แปลจากภาษาบาลี
เป็นภาษามอญ แม้ว่าพระธรรมศาสตร์ของไทยจะมีบางส่วนคล้ายกับพระธรรมศาสตร์ของ
พระเจ้าฟ้างู เช่น คำานานที่กล่าวถึงเรื่องพระเจ้ามหาสมมตราชแต่ก็ไม่สามารถกล่าวได้
ว่าพระธรรมศาสตร์ของไทยเป็นฉบับเดียวกับของพระเจ้าฟ้างู เพราะเนื้อหาในคำานอื่น ๆ
แตกต่างกันออกไป เช่น ตอนที่กล่าวถึงเรื่องราวของพระมนู พระธรรมศาสตร์ไทยได้ขยาย

¹ ประมุขศิลาจารึก ภาคที่ 3, จารึกหลักที่ 38 : จารึกกฎหมายลักษณะโจร
สมัยสุโขทัย (พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 33.

ความและมีรายละเอียดมากกว่าฉบับของพระเจ้าฟ้างาว¹ และที่สำคัญคือ พระธรรมศาสตร์ไทยมีมูลคดีถึง 39 ประการ แยกเป็นมูลคดีแห่งผู้พิพากษาตุลาการ 10 ประการ และมูลคดีวิวาท 29 ประการ ในขณะที่มอญมีมูลคดีเพียง 18 ประการ² ที่เป็นเช่นนี้ นายแลงกาท (R. Lingat)³ ให้ความเห็นว่า อาจเป็นไปได้ที่พระธรรมศาสตร์ของไทยมีหลายฉบับ เช่นเดียวกับของมอญและจีนเกีย และในชั้นหลังต่อมาไทยได้นำพระธรรมศาสตร์เหล่านั้นมารวมกันเป็นฉบับเดียว คือ ฉบับที่ได้ใช้กันมาตลอดจนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะเนื้อหาในพระธรรมศาสตร์นั้นมีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นการรวบรวมมาจากพระธรรมศาสตร์หลายฉบับ⁴

ความสำคัญของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้แยกออกได้เป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เกี่ยวกับผู้ปกครองหมายถึงพระมหากษัตริย์กับส่วนของมูลฎปกร หมายถึง ราษฎร

ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ปกครองนั้น ตามทัศนคติของไทยได้อธิบายตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งกำหนดฐานะของพระมหากษัตริย์ว่า ทรงเป็นธรรมนิกราช กุจกั๋งพระเจ้ามหาสมุทรราชแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ และยังได้บรรยายถึงคุณลักษณะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

¹ R. Lingat, op. cit., p. 24 ฎรายละเอียดของเรื่องดังกล่าวได้ในกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1 หน้า 9 - 18.

² ฎรายละเอียดเกี่ยวกับมูลคดีในพระธรรมศาสตร์ไทยและมอญได้ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, สมเด็จพระยาตราชวกราชานุภาพทรงนิพนธ์พระอธิบายประกอบ, เล่ม 1 (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2505), หน้า 649 - 654.

³ คอกเกอร์ฎหมายชาวฝรั่งเศส เป็นสมาชิกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา และอาจารย์ผู้สอนประวัติศาสตร์ฎหมายไทย

⁴ R. Lingat, op. cit., p. 25.

พระเจ้ามหาสมณูภิราชกัณฑ์อยู่ในราชธรรม 10 ประการ ทรงเบญจางคิกะศีลแปดปฏิกิศีล และ อัญญาางคิกะศีลแปด อุโบสถศีล เมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง แลวทรงพระอุทสาหะมะนะลิกการซึ่งคำภีร์พระธรรมสาคร เป็นนิจกาด ทรงประพฤชธรรม 4 ประการ คือ พิจารณาซึ่งความชอบและความผิดแห่งผุระทำให้เป็นประโยชน์แลมิใดเป็นประโยชน์แก่พระองค์ 1 ทะนุกบารุงซึ่งบุทคลผู้มีศีลดีจ 1 ประมุขมาซึ่งพระราชทรัพย์โดยยุติธรรม 1 รักษาพระนครราชเสมาใหญ่สุขเกษมโดยยุติธรรม 1 เป็น 4 ประการ¹

ในสมัยอยุธยา ฐานะของพระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เนื่องจากการรับลัทธิเทวราช (Divine Kingship) ของขอมมาใช้ ทำให้เกิดความเชื่อตามลัทธิพราหมณ์ว่ากษัตริย์เป็นประมุขที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏในพระราชพิธีใหญ่ ๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในพิธีนั้นพราหมณ์สาธยายมนต์อัญเชิญพระเป็นเจ้าให้ลงมาสู่องค์พระมหากษัตริย์แล้วใช้คำพูดกับพระองค์เช่นเดียวกับที่ใช้กับพระอิศวร คำสั่งของพระองค์เรียกว่า "โองการ" คือ คำสั่งของพระเป็นเจ้าทั้งสาม พร้อมทั้งถวายพระสังวาลซึ่งว่าซึ่งพราหมณ์ในประเทศอินเดียถือว่าเป็นเครื่องทรงเฉพาะพระอิศวร นอกจากนี้ในบรรดาพระแสงราชอาวุธทั้ง 8 ของพระมหากษัตริย์ก็มีพระแสงตรีของพระอิศวร และพระแสงจักรของพระนารายณ์รวมอยู่ด้วย และในพระบรมนามาภิไธยเต็มก็มีส่วนว่า "ทิพยเทพาวตาร" ซึ่งแปลว่า อวตารของพระเป็นเจ้าบนสวรรค์² อย่างไรก็ตามลัทธิเทวราชของขอมมีอิทธิพลอยู่อย่างผิวเผินเท่านั้นเพราะไทยไม่ได้เชื่อตามขอมว่าพระมหากษัตริย์เป็น "

¹ กฎหมายตรา 3 ดวง, เล่ม 1 หน้า 16.

² พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "บรมราชาภิเษก" ชุมนุมพระนิพนธ์ ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (กรุงเทพมหานคร : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพของยุนิพนธ์, โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), หน้า 89.

พระสิวะหรือพระนารายณ์อวตารมา แดกกลับเชื่อตามพระธรรมศาสตร์ว่าพระมหากษัตริย์ เป็นสัญลักษณ์ของธรรมะ คือ เป็นธรรมิกราช ส่วนการพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีพิธีพราหมณ์ อยู่ด้วย ตลอดจนการถวายพระสังฆาลย์ธำและพระแสงราชวุธ เป็นแต่เพียงเครื่อง ประกอบพระราชอิสริยยศขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น จึงเห็นได้ว่าวัฒนธรรมอันที่ไทย รับมาจากขอมนั้นเมื่ออยู่แต่ภายนอกมิได้แทรกเข้าไปในเนื้อหาของวัฒนธรรมไทย ฉิดักข์ของ มอญซึ่งสามารถเข้ากันได้สนิทและผสมกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมไทย

ส่วนค่านที่เกี่ยวกับราชฎ พระธรรมศาสตร์ได้กำหนดมูลคดีไว้ 39 ประการ จำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาตุลาการ 10 ประการ ซึ่งเป็น กฎหมายที่กล่าวถึงวินัยของผู้พิพากษา กฎหมายที่ว่าถึงอำนาจศาลและระเบียบวิธีพิจารณา ความ กับมูลคดีวิวาทของราชฎ 29 ประการ อันเป็นกฎหมายลักษณะคดีต่าง ๆ ซึ่งเป็น เหตุให้ประชาชนทะเลาะวิวาทกัน¹ พระมหากษัตริย์ทรงใช้มูลคดีเหล่านี้เป็นหลักในการ บัญญัติกฎหมายเพื่อใช้บังคับราชฎตามความเหมาะสมแก่ประเพณีนิยมและความเจริญของ บ้านเมือง กฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติขึ้นนี้เรียกว่า "พระราชศาสตร์" และ พระมหากษัตริย์ไม่ทรงถือสิทธิที่จะทำการนิติบัญญัตินอกเหนือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้แต่ อย่างใด² เท่ากับว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้ได้จำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ในการออกกฎหมาย ฉะนั้นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติขึ้นจึงมีผลใช้บังคับได้เพราะ เป็นไปตามหลักพระธรรมศาสตร์ และเพื่อให้พระราชศาสตร์นั้นศักดิ์สิทธิ์ในคำปวารณของ กฎหมายนั้น ๆ จึงมักอ้างอิงถึงบทบัญญัติในพระธรรมศาสตร์ขึ้นไว้ข้างต้นกฎหมายเป็น ทำนองแสดงความเกี่ยวเนื่องกัน³

¹ พระวรวงศ์วิบูลย์ (ม.ล. นภา ชุมสาย), เรื่องเดิม, หน้า 35, 37.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องเดิม, หน้า 88.

³ พระวรวงศ์วิบูลย์ (ม.ล. นภา ชุมสาย,) เรื่องเดิม, หน้า 39 - 40.

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการติดต่อกับชาวตะวันตกมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับวิทยาการและความรู้สมัยใหม่จากการศึกษาและการติดต่อกับชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย ทำให้ทรงเห็นว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นั้นล้าสมัยไม่เหมาะสมกับเหตุการณ์ในสมัยนั้น การที่จะจำกัดให้ออกกฎหมายอยู่ภายในมุลคดี 39 ประการนั้น ก็เป็นไปไม่ได้เสียแล้ว เพราะบ้านเมืองมีผู้คนมากขึ้น ปัญหาการปกครองและการตัดสินคดีความก็กว้างขวางเพิ่มขึ้นหลายเท่า และมุลคดีในพระธรรมศาสตร์ก็ไม่สามารถใช้กำหนดความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมได้ เพราะเงื่อนไขการกระทำและความเป็นอยู่ของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป มิได้ตายตัวอยู่เฉพาะในมุลคดีเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ยกเลิกพระธรรมศาสตร์เสียแล้วทำการออกกฎหมายใหม่ขึ้นแทน โดยพิจารณาให้เข้ากับสถานการณ์ในขณะนั้น¹ ส่วนค่านที่เกี่ยวกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในรัชกาลนี้เช่นกัน คือ เป็นไปในทางที่จำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ลง² เช่นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งธรรมเนียมใหม่เกี่ยวกับการ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา กล่าวคือแต่เดิมมานั้นข้าราชการ เป็นฝ่ายคิมน้ำสาบานว่าจะซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์แต่ฝ่ายเดียว ครั้นถึงรัชสมัยของพระองค์ ๆ ได้ทรงคิมน้ำพระราชทานสัจแก่ข้าราชการด้วย

2 สถาบันทางศาสนา จากหลักฐานในพงศาวดารและตำนานต่าง ๆ ของไทย เช่น จีนกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา ศาสนวงศ์ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าไทยได้รับพุทธศาสนาลัทธิรามัญวงศ์จากมณฑลเขมมา เวียดนาม ตั้งแต่สมัยสุโขทัย บางครั้งพระภิกษุชาวไทยได้เดินทางไปยังอาณาจักรมณฑล บวชแปลงใหม่ตามลัทธิวิธีของรามัญ แล้วอยู่เรียนพระธรรมวินัยในอาณาจักรนั้นจนมีความรู้ความสามารถแล้ว จึงกลับมาเผยแพร่มหาศาสนาตามอย่างลัทธิรามัญนั้นในประเทศไทยบางครั้งพระมหากษัตริย์ไทยก็ส่งราชทูตออกไปยัง

¹R. Lingat, op. cit., pp. 30 - 31.

²พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, เรื่องเดิม, หน้า 90.

อาณาจักรรามัญ แล้วขอมาอีกครั้งหนึ่งในสำนักขอพระอุทุมพรมหาสามีและไคยู่ศึกษา
เล่าเรียนพระธรรมที่นั่น ต่อมาพระมหาสามีอุทุมพร ไคยู่พระสุนทรเถระให้แก่พระเจ้า
บรมราชาแห่งสุโขทัยตามที่พระองค์ทรงขอเพื่อไปทำสังฆกรรมทุกอย่างในกรุงสุโขทัย¹
เมื่อมาถึงสุโขทัยแล้วไคยู่ทำการผูกพัทธสีมาและบวชพระสงฆ์ที่สุโขทัยตามแบบรามัญนิกาย²

ตามตำนานมูลศาสนา ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายได้เข้ามา
ประดิษฐานในกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้ารามาธิบดีที่ 1 (อุทอง
พ.ศ. 1893 - 1912) กล่าวคือ หลังจากที่พระสุนทรเถระกลับมาอยู่สุโขทัยไคยู่ระยะหนึ่ง
แล้วไคยู่กลับไปยังอาณาจักรรามัญอีก และไคยู่พาภิกษุชาวสุโขทัยจำนวน 8 รูป ไปบวชใหม่
และอยู่เรียนพระพุทธศาสนาที่นั่นด้วยครั้นเมื่อกลับมาถึงกรุงสุโขทัยแล้ว พระสงฆ์ทั้ง 8 รูป
ไคยู่แยกย้ายกันไปเผยแพรพระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกาย หนึ่งในจำนวนนั้นคือพระปิยทัสสี
ไคยู่ได้นำเอาพระพุทธศาสนารามัญนิกายนั้นเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา³ นอกเหนือไปจากตำนาน
มูลศาสนาและตำนานทางพุทธศาสนาอื่น ๆ แล้วไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นที่
แน่นอนว่า ไคยู่มีการนำพระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายเข้ามาในประเทศไทยเมื่อใดและ
อย่างไร หลังจากนั้นพระพุทธศาสนารามัญนิกายจะไคยู่เป็นที่แพร่หลายมากนักเพียงใดนั้น
ก็ไม่มีหลักฐานที่ปรากฏแน่ชัด จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112-
2133) จึงปรากฏหลักฐานว่ามีพระเถระมอญเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาพร้อม ๆ กับควา-

¹ร.ท.ท. แสง มนวิฑูร (แปล), จินกาลมอญปกรณ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่นายกี นิมมานเหมินทร์, พระนคร : มิตราภรณ์การพิมพ์, 2510), หน้า 108 - 109.

²พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา แปลโดยสุก ศรีสมวงศ์ และพรหม ขมาดา อ่างในพระมหาบุญช่วย สรวโน, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูปริยัติสุนทร (เชี้ยว พุทธภูษิต), กรุงเทพมหานคร : พุทธอุปลักษณ์การพิมพ์, 2517), หน้า 43.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 42 - 43.

รามัญที่อพยพเข้ามาเป็นครั้งแรกในสมัยอยุธยา ตั้งแต่เข้ามาพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายก็
ประคิบฐานอย่างมั่นคงในประเทศไทย ได้มีผู้สืบลัทธินิกายต่อ ๆ มา มีทั้งบุตรหลานของ
พวกที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนและทำการบวชเรียนในประเทศไทย และพระสงฆ์รามัญที่อพยพ
เข้ามาใหม่ถึง เช่นในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นสมัยที่มีพระสงฆ์
รามัญอพยพเข้ามาจำนวนมากสมัยหนึ่ง เนื่องจากในสมัยนั้นพระเจ้าอลองพญาได้โปรดให้
มีการกวาดล้างพระสงฆ์มอญซึ่งถูกกล่าวหาว่าทำมั่งกลประเจียด ตะกรุด ลงเลขยันต์กับ
อาชญาให้ชาวมอญ ทำให้ชาวมอญพากันมีกำลังใจกล้าหาญในการทำสงครามกับพระองค์
พระสงฆ์มอญจึงพากันแตกตื่นและอพยพหนีไปยังที่ ๆ ปลอดภัย เช่น ประเทศไทย เป็นต้น¹

จะเห็นว่าคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา
ตลอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมี 2 นิกาย คือ นิกายเดิมที่ไทยได้รับโดยตรง
จากลังกาที่เรียกว่า มหานิกาย กับ รามัญนิกาย จากประเทศรามัญ² ดังจะได้อธิบายถึง
บทบาทของคณะสงฆ์รามัญนิกายในประเทศไทยในตอนต่อไป

~~3.~~ ก้านศิลา วัฒนธรรมและประเพณี ชาวมอญได้ยึดถือวัฒนธรรมและประเพณี
ประจำชาติของตนอย่างมั่นคงไม่ว่าจะเป็นด้านภาษาพูด ลัทธิประเพณี ศาสนาและศิลปะ
จะเห็นว่าชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้ถือปฏิบัติสืบต่อมาอย่างเคร่งครัด
จนบางส่วนของวัฒนธรรมเหล่านั้นได้เข้ามามีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทยที่สำคัญได้แก่ดนตรี
ภาษาและวรรณคดี ตลอดจนประเพณีบางอย่าง

ในค่านคนคตนั้น เครื่องดนตรีของมอญที่ไทยเรานำมาใช้กันโดยทั่วไป คือ
ปี่พาทย์มอญ โดยนำมาใช้เฉพาะงานศพ เพราะฟังดูโศกเศร้าชวนให้เศร้าโศก คนไทย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประชุมพงศาวดาร, เล่ม 2 "พงศาวดารมอญพม่า" (พระนคร : คุรุสภา, 2506), หน้า 114 - 115.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยวชิรญาณวโรรส, นิกาย (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2457), หน้า 21.

ส่วนมากจึงคิดไปว่ามีพิพาทย์มอญใช้บรรเลงในงานศพเท่านั้น แต่ความจริงแล้วมีพิพาทย์มอญนี้ ชาวมอญใช้เป็นเครื่องบรรเลงประจำชาติของตนในทุกโอกาส ไม่ว่าจะเป็นงานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่หรืองานฤกษ์ไต่ ๆ ตลอดจนงานศพ การทรงเจ้าเข้าผีตามลัทธิประเพณี สิ่งที่ใช้จำแนกให้เห็นความแตกต่างระหว่างงานว่าเป็นงานมงคลหรืออวมงคลก็อยู่ที่เพลงที่ใช้บรรเลง เพลงของมอญมีที่ใช้เฉพาะหลายอย่างและเป็นแบบแผน จนชาวมอญเกือบจะทุกคนฟังเพลงของตนตลอดเมื่อได้ยินเสียงพิพาทย์บรรเลงก็จะรู้ได้ทันทีว่างานนั้นเป็นงานประเภทใด¹

มีพิพาทย์มอญ ได้รับแบบอย่างมาจากอินเดีย เช่นเดียวกับพิพาทย์ไทยซึ่งใช้ประกอบประกอบการฟ้อนรำ เช่น เล่นหนัง โขน ละคร เป็นต้น² เข้าใจว่ามีพิพาทย์มอญคงจะเริ่มมีขึ้นในสมัยอยุธยา เพราะมีชาวมอญอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยหลายคราว ชาวมอญเหล่านั้นคงจะนำเอาเครื่องประกอบการรื่นเริงบันเทิงใจเข้ามาด้วยแม้ว่าในชั้นต้นจะมีได้นำเครื่องดนตรีเข้ามาพร้อมกับตน ก็อาจมาหาวัตถุในประเทศไทยสร้างขึ้นตามพื้นความรู้อของตน แต่ที่แน่นอนก็คือมีการบรรเลงมีพิพาทย์มอญอยู่แล้วในสมัยกรุงธนบุรี ดังจะเห็นได้จากงานฉลองพระแก้วมรกต ซึ่งปรากฏว่ามีมีพิพาทย์มอญบรรเลงในงานนั้นด้วย ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อมีพิพาทย์ของไทยได้วิวัฒนาการขึ้นตามลำดับโดยการเพิ่มเครื่องดนตรีบางชิ้นเข้าไปในวงพิพาทย์ไทยทำให้เกิดเป็นพิพาทย์เครื่องคู่ พิพาทย์เครื่องใหญ่ พิพาทย์มอญที่บรรเลงในประเทศไทยก็ไ้เพิ่มเติมและปรับปรุงขึ้นโดยอนุโลมตามแบบไทยตลอดมาทุกกระยะ³

¹ โชติ ฤทธิประณีต, วงพิพาทย์ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพผู้เขียน, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิเศษ, 2517), หน้า 12 - 13.

² สอ สัจจวาที, "พิพาทย์," ชาวกรุง, ปีที่ 13, เล่ม 5 (กุมภาพันธ์, 2507), หน้า 22.

³ ทุกรายละเอียดของพิพาทย์ไทยและพิพาทย์มอญได้ใน โชติ ฤทธิประณีต, เรื่องเดิม, หน้า 1 - 14.

การที่คนไทยหันมานิยมใช้ศัพท์มอญในงานศพนั้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์
 ราชานุภาพทรงเล่าว่า พระองค์ได้ทรงทราบจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวว่า ปี่พาทย์มอญมีใช้ในงาน (ศพ) หลวงกรังแรกเมืองงานพระศพลสมเด็จพระเพ
 สิรินทราบมราธิณี ในรัชกาลที่ 4 เพราะทรงเป็นเชื้อมอญ และอาจเนื่องมาจากเหตุ
 นั้น ในงานพระศพของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งเป็นเชื้อสายของสมเด็จพระเพสสิรินทราบมราธิณี จึงโปรดให้มีปี่พาทย์มอญเพิ่มขึ้น
 คนภายนอกทั่วไปไม่ทราบถึงเหตุเดิม อาจจะทำแบบอย่างงานพระศพหลวงไปใช้หรือไป
 หาปี่พาทย์มอญมาบรรเลงในงานศพบ้าง แล้วมีการปฏิบัติตามกันต่อมาจนพากันเข้าใจว่า
 งานศพจะต้องมีปี่พาทย์มอญจึงจะเป็นศพผู้ดี แต่เดิมมานั้นปี่พาทย์มอญมีอยู่แต่ในบ้าน
 บ้านของมอญ บรรเลงก็เป็นมอญล้วน ๆ ภายหลังเมื่อประชาชนชาวไทยนิยมมีปี่พาทย์
 มอญในงานศพกันมากขึ้น เจ้าของปี่พาทย์ไทยเห็นเป็นทางที่จะเพิ่มอาชีพของผู้มีปี่พาทย์
 จึงสร้างปี่พาทย์มอญขึ้นและให้ศิลปินไทยฝึกหัดรำเรียนเพลงมอญสืบมา วงปี่พาทย์มอญจึง
 มาแพร่หลายอยู่ในประเทศไทยจนเกือบทุกจังหวัด

สำหรับคำภาษานั้น การที่ไทยมีความสัมพันธ์กับมอญมาช้านานทำให้มีการรับคำ
 ในภาษามอญมาใช้ในภาษาไทยด้วยเช่น คำว่า กรุง นาย คลอง ฯลฯ เป็นต้น

คำว่า "กรุง" มอญแปลว่า แม่น้ำ ไทยเรานำมาใช้ในความหมายว่าเมืองหลวง
 เนื่องจากว่า เมืองหลวงของประเทศมักจะต้องอยู่ใกล้แม่น้ำ เพื่อความสะดวกในการ
 ปกครองและการสัญจรไปมา ผู้เป็นเจ้ากรุงก็หมายถึงผู้เป็นเจ้าใหญ่เหนือแม่น้ำตลอดทั้ง
 สาย คำว่า "กรุง" จึงมีความหมายเปลี่ยนมาเป็นเมืองหลวง ส่วนคำว่า "นาย" เป็น
 คำเดิมในภาษามอญ ในพจนานุกรมมอญ-อังกฤษ ของฮัลลiday (Halliday) ให้คำแปล
 ไว้ว่าเจ้าหรือนาย (Lord, master) แต่ปัจจุบัน "นาย" ในภาษามอญเป็นคำใช้ประกอบ

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า
 กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จพระ, เล่ม 18 (พระนคร : คุรุสภา, 2505),
 หน้า 236 - 237.

หน้าชื่อบุคคลที่เป็นชายสูงอายุ เช่น ผู้เป็นบัณฑิตหรือผู้ที่สมควรยกย่องให้เกียรติเช่นเดียวกับไทย นอกจากนี้ไทยเรายังนำคำ "นาย" มาใช้เป็นคำประกอบตำแหน่งหน้าที่เพื่อยกย่องด้วยเช่น นายเรือ นายช่าง เป็นต้น คำว่า "นาย" ในภาษามอญนี้เมื่อมาอยู่กับไทยนานเข้าก็กลายเป็นคำไทยและเรามักจะนำมาเข้ากับคำเดิมของไทยว่า "เจ้านาย" ซึ่งมีความหมายเหมือนเดิม คำว่า "คลอง" ก็เป็นภาษามอญอีกคำหนึ่งแปลว่าทาง เช่น คลองเลี้ยว คลองธรรม เป็นต้น ไทยเรานำมาใช้กันเป็นสามัญในความหมายว่า ทางน้ำ¹

วรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากมอญได้แก่เรื่อง ราชสิริราช เป็นอิทธิพลในด้านเนื้อเรื่อง กล่าวคือวรรณคดีเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารมอญ ตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองเมาะตะมะ เป็นต้นไป แกรายละเอียดส่วนใหญ่เป็นตอนที่ว่าควมมหาบุษศ สงครามระหว่างพระเจ้าราชสิริราช (มอญ) กับพระเจ้าฝรั่งมังฆอง (พม่า) การแต่งวรรณคดีเรื่องนี้มีปรากฏในบานแฉกกว่าไปรคไททวิ 4 ทาน คือ พระยาพระคลัง (เจ้าพระยาพระคลัง (หน)) พระยาอินทรอัศวราช พระกนิษฐาธิราช และพระศรีภูริปริชาแปลและเรียบเรียงขึ้นเมื่อปีมะเส็ง พุศศักราช 2328² เรื่องราชสิริราชนี้นอกจากจะเป็นหนังสือที่อ่านสนุกและมีสาระเพิงพูนสติปัญญาแล้ว ยังให้รหัสทางวรรณคดีอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากกรมคำวรา กระทรวงศึกษาธิการได้เคยคัดเลือกคัดลอกเฉพาะตอนศึกพระเจ้าฝรั่งมังฆองไปตีพิมพ์เป็นแบบเรียนสอนอ่านกวีนิพนธ์ซึ่งได้รับยกย่องว่า "เป็นหนังสือที่ทานกวีแต่เก่าก่อนใคร่ยกย่องด้วยดอยคำอันไพเราะ"³

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชนน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2510), หน้า 28 - 29, 31, 38.

² เจ้าพระยาพระคลัง (หน), ราชสิริราช, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2509), หน้า 1 - 2.

³ เรื่องเดียวกัน, "คำนำ" หน้า ข.

นอกจากอิทธิพลในด้านเนื้อเรื่องแล้วภาพพจน์ของชาวมอญยังมีปรากฏในวรรณคดีบางเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผน วรรณคดีเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นภาพของชีวิตชาวไทยในสมัยอยุธยา และมีมอญเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัว เนื่องจากในสมัยนั้นมีชาวมอญอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในประเทศไทยแล้ว ตอนที่กล่าวอ้างถึงมอญ คือ ตอนพระไวยแตกทัพ เป็นตอนที่พลายชุมพลบุตรขุนแผนได้ปลอมตัวเป็นมอญใหม่ชื่อสมิงมัตราไปรบกับพระไวย (พลายงามบุตรขุนแผนเช่นกัน) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้เป็นที่นิยมอ่านของคนไทยมาก และได้มีการนำมาดัดแปลงเป็นบทละครเพื่อใช้แสดงละครด้วย และตอนหนึ่งจากบทละครนั้นได้นำมาเป็นเนื้อร้องเพลงมอญคู่ดาว ซึ่งนิยมร้องกันทั่วไปและยังเป็นเพลงที่ใช้สอนวิชาดนตรีในชั้นประถม เนื้อร้องของเพลงแสดงให้เห็นความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์ เครื่องรางของขลังต่าง ๆ ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวมอญเช่นเดียวกับชาวไทย หากแต่มอญมีความฝังใจมากกว่า และจะเน้นความเชื่อด้านไสยศาสตร์นี้ในทุก ๆ เรื่องที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต เนื้อร้องของเพลงมีดังนี้

แล้วจัดแจงแต่งกายพลายชุมพล	ปลอมตนเป็นมอญใหม่คู่คมสัน
นุ่งผ้าตาหมากรุกของรามัญ	ใส่เสื้อลงยันต์ขอมว่านยา
คอดูกผ้าประเจียดของอาจารย์	โคมอ่านเสกผงผัดหน้า
คาถาตระกรุดโทนทองของบิดา	โพกผ้าสีทับทิมริมขลิบทอง
ถือดอกสันตะ โลหะชนะชัย	เหมือนสมิงมอญใหม่คู่ว่าง
ขุนแผน ซี่สีหมอกออกกล่าวพอง	ชุมพลขึ้นกระเลียวผยองนำโยธา ¹

ส่วนประเพณีของมอญนั้น ชาวมอญได้นำเข้ามาใช้ปฏิบัติกันต่อ ๆ มาในหมู่บ้านมอญจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งบางส่วนก็ได้เข้ามาปะปนอยู่ในวัฒนธรรมและประเพณีของไทย

¹สุจิตต์ กุริยประณีต, "บทร้องมอญคู่ดาว," หนังสือรายการแนะนำฝักร้องเพลง-ไทย (พระนคร : โรงพิมพ์กัณฑ์ประเสริฐ, 2514), หน้า 46.

ประเพณีที่สำคัญของมอญคือประเพณีสงกรานต์ ตรงกับกลางเดือนเมษายนของทุกปี ทั้งมอญและไทยโบราณถือ เป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวมอญยังคงรักษาประเพณีเก่า ๆ ในเทศกาลสงกรานต์ไว้เช่น การแห่กแห่ปลาไปปล่อย การทำบุญด้วยข้าวสงกรานต์ (ข้าวแช่) ตลอดจนการเล่นสบ้า ประเพณีเหล่านี้เป็นที่นิยมและสนใจของคนไทยทั่วไป และจะเห็นได้ว่าประเพณีสงกรานต์ของมอญนั้นมีคนไทยไปร่วมงานด้วยจำนวนมาก เช่นที่พระประแดง ประเพณีอื่น ๆ นอกจากนี้ที่มีบทบาทในสังคมไทยได้แก่ ประเพณีแต่งงาน ถ้าชายไทยไปแต่งงานกับหญิงมอญ ก็จะมีการทำพิธีแต่งงานแบบมอญเพิ่มเข้าไปในงานด้วย คือ พิธีเซ่นไหว้ผี ทั้งผีบ้านผีเรือนและผีประจำหมู่บ้านของฝ่ายเจ้าสาว ประเพณีการอุปสมบทก็เป็นอีกประเพณีหนึ่ง ของมอญที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทย กล่าวคือถ้าชายไทยไปบวชในวัดมอญ พิธีในโบสถ์ก็จะจัดแบบมอญ โดยใช้วิธีสวดคฤติจตุตถกรรมวาจาแบบมคธก่อนแล้วจึงสวดแบบรามัญทับอีกทีหนึ่ง¹ การครองผ้าและวัตรปฏิบัติก็ถือตามแบบมอญและในด้านศาสนา นี้พระสงฆ์มอญยังมีบทบาทสำคัญที่ทำให้มีการปฏิรูปทางศาสนาของไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผลของการปฏิรูปในครั้งนั้นทำให้เกิดนิกายใหม่ขึ้นอีกนิกายหนึ่ง เรียกว่า ธรรมยุติกนิกายในสมัยต่อมา ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดของเรื่องนี้ในตอนต่อไป

ข. การศึกษา แยกออกเป็นการศึกษาของฝ่ายฆราวาสและการศึกษาของฝ่ายพระสงฆ์

ในการอบรมเลี้ยงดูบุตรของชาวมอญ คงจะมีคติเหมือนกับชาวไทย คือถ้าเป็นผู้ชายเมื่อเติบโตขึ้นก็ได้รับราชการเป็นขุนนางมียศ บรรดาศักดิ์ เช่นเดียวกับคนไทย ดังจะเห็นได้จากบทกล่อมเด็กของชาวมอญโบราณซึ่งเป็นเรื่องราวทำนองรำพึงรำพันตอนหนึ่งว่า

¹พระมหาบุญช่วย สรวโน, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูปริยัติสุนทร (เขียว พุทธรกฐิโต), กรุงเทพมหานคร : พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, 2517), หน้า 124.

... โอ้ว่าลูกหัวปีของพ่อเติบโตใหญ่ขึ้นมาแล้วหนอ อันธรรมคาของ
สามัญชนทั่วไปก็จะใหญ่โตแล้ว เรียนวิชาแต่ยังเล็ก จงหลับเสียว
เกิดนะ ลูกเป็นดวงใจของพ่อ เมื่อเจ้าเติบโตใหญ่ขึ้นไปภายหน้า
จะไถ่ถวายตัวพระเจ้านครราชสีมา เจ้าก็จะไถ่พาน-
ทองของประธาน จะไถ่อยู่ในวัง...¹

เนื้อหาของบทกล่อมเด็กข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงความนึกคิดของชาวมอญ
แต่โบราณที่มีต่อบุตรของตน คือ การส่งเสริมให้บุตรได้เรียนหนังสือเพื่อเตรียมเข้าถวาย
ตัวต่อพระเจ้าแผ่นดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาบุตรของขุนนาง เป็นการฝึกหัดไว้รับ
ราชการเป็นขุนนางต่อไป

การศึกษาของเด็กรามัญก็เช่นเดียวกับเด็กไทย คือ ถ้าเป็นเด็กหญิงจะเรียน
เกี่ยวกับวิชาการบ้านการเรือน โดยการช่วยมารดาทำงานบ้าน หักทำครัว เลี้ยงน้อง
ทอผ้า ฯลฯ ส่วนเด็กชายเมื่อมีอายุได้ 7 - 8 ปี ก็มักจะส่งไปเรียนหนังสือกับพระที่วัด
การเรียนการสอนในสมัยนั้นเน้นหนักที่การอ่าน การเขียนและการคิดเลข นอกจากนี้ก็ยัง
มีวิชาพิเศษซึ่งไม่ได้สอนกันทั่วไป แล้วแต่ว่าใครจะสนใจสมัครเรียน คือ วิชาโหราศาสตร์
ผู้ที่เรียนไต่ต้องผ่านการเรียนวิชาเลขขั้นสูงมาแล้ว เพราะจะต้องใช้ความรู้ในการ
คำนวณเลขขาม

จะเห็นได้ว่าการศึกษาในสมัยโบราณตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทำการปฏิรูปการศึกษาใช้วัด
เป็นโรงเรียนและมีพระเป็นครู เป็นการศึกษาที่เป็นไปตามใจสมัครของแต่ละคนและสอน
กันโดยไม่มีหลักสูตร หรือกฎเกณฑ์ใด ๆ มุ่งแต่เพียงให้อ่านออกเขียนได้ และ เนื่องจาก

๑ บทกล่อมเด็กของโบราณ" อ้างใน ส.พลายน้อย, "เล่าเรื่องรามัญ :
การศึกษา" วารสารวัฒนธรรมไทย, ปีที่ 10, ฉบับที่ 6 (สิงหาคม, 2513),
หน้า 44.

ครูผู้สอนเป็นพระ การสอนจึงหนักไปทางค่านพระศาสนาและจริยศึกษา เป็นสำคัญ ครัวนี้เมื่อกลุ่มบุตรนั้นมีอายุได้ 12 ปี ก็บรรพชาเป็นสามเณร และจะอุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่ออายุครบ 20 ปี¹ การบวชเป็นพระภิกษุนี้เป็นวิถีทางหนึ่งของชาวบ้านธรรมดาในการยกฐานะทางสังคม คือ ทำให้มีโอกาสเข้ารับราชการในกรุงไค้หลังจากที่สามารถสอบพระปริยัติธรรมได้เปรียญต่าง ๆ และสึกออกมา แม้ว่าเรื่องนี้จะไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดในสมัยอยุธยา แต่ก็มีหลักฐานที่แน่นอนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏว่ามีพระสงฆ์สึกออกมารับราชการมากจนทรงพระปริวิตกว่า แบบการศึกษาของคณะสงฆ์จะเสื่อมทรามลง เนื่องจากพระราชาคณะพระครูผู้สอนพระปริยัติธรรมลดจำนวนลง²

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ยังปรากฏหลักฐานว่าได้มีโรงเรียนราษฎรที่จัดตั้งขึ้นโดยคณะบาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิกของชาวฝรั่งเศสหลายโรงเรียน³ แต่ก็ไม่มีความชัดเจนว่าจะมีเด็กมอญเข้าศึกษาในโรงเรียนเหล่านั้นบ้างหรือไม่ สันนิษฐานว่าน่าจะไม่มีหรือถ้าจะมีบ้างก็คงเป็นจำนวนน้อยมาก เพราะในสมัยนั้นนอกจากจะมีชาวมอญจำนวนมากไม่มากนักเมื่อเทียบกับคนไทยแล้ว ยังมีอุปสรรคที่กีดขวางคือเรื่องภาษา ส่วนใหญ่แล้วชาวมอญมักจะส่งบุตรหลานของตนเข้าศึกษาในวัดมอญ ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านของตน เพื่อให้

¹ เสื้อทอน สุโกโสภณ, ประวัติการโรงเรียนราษฎรและทำเนียบโรงเรียนราษฎร (พระนคร : สมาคมครูโรงเรียนราษฎร, 2505), หน้า 3; ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเรียนหนังสือในโรงเรียนวัดในสมัยโบราณได้ใน เสื้อยร โทเศศ (พระยาอนุমানราชชน), เรื่องเดิม, หน้า 146 - 166.

² ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ใน เดวิด เค. วัลยอาจ, "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ," ศิลปากร, ปีที่ 10, ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม, 2509), หน้า 41 - 44.

³ ประชุมพงศาวดาร, เล่ม 16 (ภาคที่ 27), หน้า 26 - 27.

เรียนหนังสือมอญและมคธ (บาลี) และเมื่อถึงวัยจะบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ จะได้ทำการที่วัดนั้น ๆ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากโรงเรียนวัดแล้วยังมีการจัดการศึกษาฝ่ายโรงเรียนราษฎรเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา โดยคณะมิชชันนารี ชาวอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์เป็นผู้เริ่มขึ้น และได้เริ่มสอนในหมู่ชาวมอญก่อน กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2391 (ค.ศ. 1848) นางแม็ตตูน (Mrs. Mattoon) ได้จัดให้มีการสอนหนังสือแก่พวกเด็ก ๆ เป็นครั้งแรก ในหมู่บ้านของชาวมอญที่ตกลงบางหลวงลงไปเล็กน้อย โดยรับเด็กมอญเข้ามาอยู่ในครอบครัวของพวกมิชชันนารีแล้วสอนหนังสือให้และอาศัยเด็กเหล่านั้นช่วยทำงานบ้านควยเด็กที่รับเข้ามาในระยะเริ่มทดลองนี้มีทั้งชายและหญิง ต่อมาเมื่อคณะมิชชันนารีมีที่ถักแหลงถาวรแล้วจึงได้ตั้งโรงเรียนอย่างแท้จริงขึ้นในหมู่คนมอญใน พ.ศ. 2395 นับเป็นการเริ่มโรงเรียนไปมาขึ้นเป็นแห่งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ตามบันทึกของหมอเฮ้าส์ (Rev. Samuel House) กล่าวว่า นางแม็ตตูนเป็นผู้เริ่มตั้งโรงเรียนดังกล่าวขึ้นเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2395 ปรากฏว่าเมื่อแรกตั้งนั้นมีนักเรียนชาย 8 คน คือ มาอีก 2 เดือน จำนวนนักเรียนเพิ่มเป็น 27 คน ทั้งนี้รวมทั้งเด็กหญิง 4 คนในครอบครัวควย และได้ใช้ภาษาไทยในการสอน¹

หลังจากที่โรงเรียนเข้าไปเป็นกัลปแห่งนี้ตั้งได้เพียง 17 วัน ก็มีโรงเรียนของคณะมิชชันนารีอีกแห่งหนึ่งตั้งขึ้นข้าง ๆ วัดอรุณราชวราราม เป็นโรงเรียนประจำแห่งแรกเช่นกัน และอีก 4 เดือนต่อมา โรงเรียนเข้าไปเป็นกัลปของนางแม็ตตูนก็สลายตัวมารวมกับโรงเรียนประจำแห่งนี้² นางแม็ตตูนได้แนะนำให้บิดามารดาของเด็กส่งเด็กไปอยู่โรงเรียนประจำดังจะเห็นได้จากบันทึกของหมอเฮ้าส์

¹เสถียร ศกุนตลา, เรื่องเดิม, หน้า 34, 36.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

9 กุมภาพันธ์ (ค.ศ. 1852 ตรงกับ พ.ศ. 2395 ในสมัยนั้น) พรุ่งนี้จะมีนักเรียนมาอยู่ประจำโรงเรียนจำนวนหนึ่ง โดยมากเป็นเด็กหมบานมอญที่นางแม่ตุนพาให้มา มารดาเชื่อดีและเด็กก็รักใคร่ ครูเถียงบอกว่าในวันนี้ มารดาของเด็กไคกลางและซัดญเด็กเสียสอาดและฟันของเด็กก็ถอนขาวเพราะเด็กเล็กกินหมามากมาหลายวันแล้ว

10 กุมภาพันธ์ พวกเด็กได้มากันแล้ว คือพวกที่นางแม่ตุนไปชักชวนจากมารดาใหญ่อายุกับเรา มารดาของเด็กบอกว่าเด็กนอนไม่ใคร่หลับและตื่นกันแต่เช้ามืด บางคนก็ร้องไห้ มารดาของเด็กไคมาคอยเฝ้าพาไปคหองเรียน เที่ยงไม้ไผ่ที่ทำใหม่ แขนที่ประเทศจีน พม่า ลังกา อังกฤษ สหรัฐอเมริกา...¹

¹"February 9 Tomorrow we expect to have quite an accession to the number of our boarding pupils - the whole (almost) of the scholars at the Peguan village, where Mrs. Mattoon has won the confidence of the parents as well as the love of the children. Teacher Wieng reports that their mothers were washing and scrubbing them as clean as possible to day, and their teeth have all got quite white, so long have they left off chewing betel.

February 10 and they have indeed come, the little ones whom Mrs. Mattoon has allured from their mothers, to take up their home with us. They hardly slept last night their mother said and were up early - and yet some tears were shed...The mothers came with them; showed them our school rooms, the new bamboo bedsteads, the maps - China, Burmah, Ceylon, England, America..." George Haws Feltus, Samuel Renolds House of Siam, (New York: Fleming H. Revell Company, (c1924), pp. 118 - 119.

จะเห็นได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนต้นนี้ การศึกษาของเด็กชาวมอญ มีทั้ง การศึกษาในวัดซึ่งใช้ภาษามอญและการศึกษาในโรงเรียนของคณะมิชชันนารีซึ่งใช้ภาษาไทย

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ รัชกาลจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาโดยตรง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการตั้ง โรงเรียนตามแผนใหม่ขึ้นและทรงชักชวนให้พระราชวงศ์และข้าราชการส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียนในโรงเรียนที่ทรงตั้งขึ้น และยังได้ขยายการศึกษาออกไปยังราษฎรสามัญด้วย โรงเรียนสำหรับราษฎรในครั้งนั้นก็ตั้งอยู่ในวัด เพราะตามปกติบิดามารดาที่พาบุตรหลานไปฝากเล่าเรียนที่วัดซึ่งตนนับถืออยู่แล้ว และการตั้งโรงเรียนในวัดยังเป็นการประหยัดค่าซื้อที่ดินตลอดจนค่าก่อสร้างอาคารเรียน โรงเรียนแห่งแรกที่ตั้งขึ้นคือ โรงเรียนวัดมทรรัตนาราม ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2427 และมีโรงเรียนวัดอื่น ๆ ตั้งตามต่อมา บางโรงเรียนก็ตั้งขึ้นโดยการอุทิศของข้าราชการ เช่นที่วัดประยูรวงศ์ บางโรงก็ได้รับความอุปการะจากทางวัดและเอกชนร่วมกัน เช่น วัดระฆัง เป็นต้น¹ ส่วนการศึกษาตามแบบหลวงหรือตามแผนใหม่ในหัวเมืองต่าง ๆ นั้น โปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ดำเนินการ โดยได้รับการอุดหนุนจาก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117) และใช้วัดเป็นโรงเรียนเพื่อเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายเช่นเดียวกับการจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ² ในการนี้ได้โปรดให้จัดการตีพิมพ์หนังสือเรียนแบบหลวงทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมเนียมปฏิบัติและวิชาความรู้ขึ้น

¹David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand: Education in the reign of King Chulalongkorn (New Haven and London: Yale University Press, 1969), pp. 113 - 114.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 12/7 เรื่องจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง

จำนวนมาก เพื่อพระราชทานแก่พระสงฆ์ไว้สำหรับสอนกุลบุตรทั่วไป¹

ในระยะแรก การจัดการศึกษายังเป็นไปอย่างเชื่องช้า ดังปรากฏในสำเนา
ลิขิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหมื่นนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118)
ทรงชี้แจงถึงสาเหตุที่ไม่สามารถจัดการศึกษาในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลกรุงเก่าให้
ดำเนินไปโดยเร็วได้ว่า เนื่องมาจากการสอนตามแบบหลวงในขณะนั้นยังไม่เป็นที่นิยมแพร่
หลายของคนทั่วไป และพระสงฆ์จะสอนตามแบบหลวงได้ก็มีน้อยรูป นอกจากนี้ตำราแบบ
เรียนของหลวงที่จะใช้เป็นหลักก็ยังคงแจกไม่ทั่วถึง² วัดที่จัดการสอนตามแบบใหม่ที่สอนทั้ง
เลขและหนังสือจึงยังมีน้อย ส่วนใหญ่แล้วการศึกษาตามวัดในหัวเมืองทั่วไปในระยะนั้นใช้
แบบมูลบทในการสอนบ้าง สอนตามแบบเก่าโดยใช้แบบปฐม ก.กา บ้าง ตัวอย่างเช่น
หัวเมืองมณฑลราชบุรี ตามรายงานของพระอมรโมลี ผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรีใน
พ.ศ. 2442 ปรากฏว่ามีวัดที่สอนตามแบบใหม่ได้ 18 วัด คือ วัดในจังหวัดราชบุรี 3 วัด
กาญจนบุรี 2 วัด สมุทรสงคราม 11 วัด เพชรบุรี 2 วัด รวมเป็นนักเรียนทั้งหมด 461
คน ส่วนวัดที่สอนด้วยแบบมูลบทก็มีหลายตำบลส่วนใหญ่เป็นวัดธรรมยุติ มีวัดคมนาภิบาลบ้าง
นอกนั้นสอนด้วยแบบปฐม ก.กา ทั้งสิ้น³ ส่วนการศึกษาในวัดรามัญตามหัวเมืองโดยทั่วไป

¹ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
"ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง," (พระนคร : กุรุสภา, 2511), หน้า 206.

² ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ลายพระหัตถ์ที่ 115 ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ. 118 (พระนคร : โรงพิมพ์ตามกุฎ
ราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 41 - 42.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ร.ศ. 12/10 รายงานของพระอมรโมลี
ผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรี ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442).

ยังคงสอนด้วยหนังสือรามัญ เพราะพระสงฆ์รามัญส่วนใหญ่ยังมีความนิยมในภาษาของตนอยู่ จึงยังไม่คิดจัดสอนด้วยหนังสือไทย อย่างไรก็ตามได้มีวัดรามัญบางวัดที่ได้จัดสอนหนังสือไทยโดยใช้แบบมูลบท เช่น วัดคงคาราม ในจังหวัดราชบุรี¹

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ได้มีการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การศึกษาของชาวมอญในประเทศไทย มีแนวโน้มที่จะหันมาศึกษาเป็นภาษาไทย โดยใช้หลักสูตรและแบบเรียนของไทยมากขึ้น เนื่องจากมีโรงเรียนสำหรับราษฎรทั่วไปหลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่าง ๆ แม้กระทั่งวัดมอญเองซึ่งเคยสอนกฤตยรรมัญด้วยภาษามอญ บางวัดก็หันมาสอนหนังสือไทย โดยใช้แบบมูลบทดังได้กล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 มีชาวมอญรับราชการอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ มีตำแหน่งเป็นสมุหบัญชีบ้าง เสมียนบ้าง สารวัตรบ้าง ฯลฯ จำนวนไม่น้อย ชาวมอญเหล่านี้ต่างก็ได้มาการศึกษาตามแบบเรียนของไทยมาแล้วทั้งสิ้น เช่น นายจ่าปี บุตรพระยาภักดีสงคราม เจ้ากรมอาทมาตซ้าย ได้รับราชการในตำแหน่งสารวัตรแขวงในกรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษา กรมพระนครบาล เมื่อ พ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113) เคยเรียนหนังสือไทยกับพระปลัดเนา วัดไก่เตี้ย แขวงเมืองปทุมธานี และหลวงพิพิธพลภักดี (บุญ) บุตรพระยาเกียรติ เจ้ากรมตั้งทองซ้าย รับราชการเป็นสมุหบัญชีกลางกรมกองตระเวน เมื่อ พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) ก็เคยเรียนหนังสือไทยที่โรงเรียนหลวง โดยเป็นศิษย์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) เป็นต้น²

ส่วนการศึกษาของฝ่ายพระสงฆ์ ได้แก่การศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งหมายถึงการศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม ในสมัยอยุธยา พระสงฆ์และสามเณรได้รับการส่งเสริมให้ใฝ่ใจในการศึกษาพระธรรม ดังจะเห็นได้จากพระไอยการตำแหน่งนา-

¹ เรื่องเดียวกัน.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม น. 1.2/23 ประวัติข้าราชการกรมกองตระเว-

ทหารหัวเมือง ซึ่งกำหนดให้พระสงฆ์และสามเณรที่รู้ธรรมมีศักดิ์สูงกว่าพระสงฆ์สามเณรที่ไม่รู้ธรรม ดังนี้ คือ

สามเณรผู้ธรรม	เสมอหน้า 300	สามเณรมีโคผู้ธรรม	เสมอหน้า 200
ภิกษุผู้ธรรม	เสมอหน้า 600	ภิกษุมิโคผู้ธรรม	เสมอหน้า 400
พระครูผู้ธรรม	เสมอหน้า 2400	พระครูมิโคผู้ธรรม	เสมอหน้า 1000
พราหมณ์รู้ศิลปศาสตร์	เสมอหน้า 400	พราหมณ์ทียม	เสมอหน้า 200
ตาปะขาวผู้ธรรม	เสมอหน้า 200	ตาปะขาวมิโคผู้ธรรม	เสมอหน้า 100 ¹

จากพระไอยการนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าคงจะมีการสอบพระปริยัติธรรมตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และมีหลักฐานแน่นอนว่ามีการสอบพระปริยัติธรรมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังปรากฏในหนังสือของลาลูแบร์ (La Loubere) ราชทูตฝรั่งเศส ที่เข้ามาในสมัยนั้นว่าสมเด็จพระนารายณ์มีพระราชดำริสั่งให้ออกหลวงสรรพกิจ และออกพระพิพิธราชาสมุหพระคชบาล เป็นแม่กองประชุมสงฆ์สอบความรู้พระภิกษุสามเณร²

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยอยุธยาแบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ บาเรียนตรี บาเรียนโท และบาเรียนเอก เวลาสอบพระนักเรียนจะแปลปากเปล่าต่อหน้าคณะกรรมการ ถ้าแปลได้ พระสูตร จะได้บาเรียนตรี แปลได้ทั้งพระสูตรและพระวินัยจะได้บาเรียนโท และถ้าแปลได้พระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ ก็จะได้บาเรียนเอก หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมนี้ได้เข้ามาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดให้มีการแก้ไขแบบเรียนและการสอบพระปริยัติธรรมต้นใหม่ เพื่อให้ผู้สอบได้มีความรู้ยิ่งกว่าแต่ก่อน หลักสูตรใหม่ได้กำหนดวิธีสอบเป็น 9 ประโยค ผู้สอบได้ 3 ประโยคขึ้นไปจึงจะได้เป็น

¹กฎหมายตรา 3 ดวง, เล่ม 1, หน้า 315.

²La Loubere, A New Historical Relation of the Kingdom of Siam (London: Oxford University Press, 1969), p. 115.

บาเรียนและเรียกตามลำดับชั้นว่า บาเรียน 3 ประโยค บาเรียน 4 ประโยค เรื่อยไปจนถึงบาเรียน 9 ประโยค¹ หลักสูตรดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับกาลเวลาอยู่เสมอ แต่ยังคงมีกำหนดชั้นเป็น 9 ประโยคเช่นเดิม และคำว่า "บาเรียน" ซึ่งใช้เรียกผู้สอบได้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา นั้นได้เปลี่ยนมาเป็น "เปรียญ" ในตอนปลายรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์²

พระสงฆ์รามัญในประเทศไทยก็มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมเช่นเดียวกับพระสงฆ์ไทย แต่หลักสูตรสำหรับสอบบาเรียนรามัญนั้นเป็นอีกแบบหนึ่งต่างหากจากของไทย และยังไม่มียุทธศาสตร์แน่นอนว่า หลักสูตรบาเรียนรามัญนี้ กำหนดชั้นโดยอนุโลมตามหลักสูตรที่เคยใช้อยู่ในอาณาจักรรามัญแต่โบราณหรือมากำหนดชั้นใหม่ในประเทศไทย หนังสือที่ใช้เป็นแบบเรียนและใช้สอบก็ใช้แต่คัมภีร์พระวินัยปิฎก เพราะการศึกษาของพระสงฆ์รามัญนั้นถือพระวินัยเป็นสำคัญ ดังมีคำกลาง (คำพังเพย) ว่า "มอญวินัย ไทยพระสูตร พม่า-อักษรธรรม"³ กำหนดชั้นของการสอบบาเรียนรามัญแต่เดิมมี 3 ประโยค ภายหลังเพิ่มประโยค 4 ชั้นอีกประโยคหนึ่งรวมเป็น 4 ประโยค ดังนี้คือ

ประโยคที่ 1 สอบคัมภีร์อาทิกรรม หรือ ปาจิตตีย์ แล้วแต่นักเรียนจะเลือก เข้าใจว่าแต่เดิมถ้าแปลได้ประโยคหนึ่ง ก็ได้เป็นเปรียญ ครั้นตั้งประโยค 4 ชั้น

¹มีอัตราเทียบกับชั้นบาเรียนอย่างเก่าคือ บาเรียน 3 ประโยคเป็นบาเรียนตรี บาเรียน 4 - 6 ประโยคเป็นบาเรียนโทและบาเรียน 7 - 9 ประโยคเป็นบาเรียนเอก คุรุรายละเอียดของแบบเรียนและการสอบบาเรียนประโยคต่าง ๆ ใก๊โน พระมหาอุทัย พุทฺธวงฺโส, "การศึกษาปริยัติธรรม" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษที่ 4 (สิงหาคม, 2509) หน้า 57; พระมหาบุญช่วย สรวโน, เรื่องเดิม, หน้า 134 - 135.

²แต่ยังไม่ทราบถึงผู้เปลี่ยนและเหตุผลในการเปลี่ยน - พระมหาอุทัย พุทฺธวงฺโส, เรื่องเดิม, หน้า 56.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

จึงกำหนดว่า ต้องสอบประโยคที่ 2 ได้ด้วย จึงนับว่าเป็นเปรียญ

ประโยคที่ 2 สอบคัมภีร์ มทวารวรรค หรือ จุลวรรค แล้วแต่นักเรียนจะเลือก
สอบได้นับว่าเป็นเปรียญจัตวา เหมือนเปรียญไทย 3 ประโยค

ประโยคที่ 3 สอบคัมภีร์บาลีมุตตกวินัยวินิจจัยสังคหะ เรียบกันโดยย่อว่า
บาลีมุตต สอบได้นับเป็นเปรียญตรี เสมอเปรียญไทย 4 ประโยค

ประโยคที่ 4 สอบคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา สอบได้เป็นเปรียญโทเสมอ
เปรียญไทย 5 ประโยค¹

เราอาจสันนิษฐานไต่ถามการศึกษาและการสอบพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์รามัญ
คงจะมีมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว เพราะคณะสงฆ์รามัญได้มาตั้งเป็นหลักฐานมั่นคงในประเทศไทย
ไทย และมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และที่แน่นอนก็คือมีการสอบเปรียญ
รามัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังปรากฏว่า พระรามัญมุนี (ยิ้ม) เจ้าอาวาสวัดบวร
มงคล รูปที่ 3 ได้เป็นเปรียญรามัญ 4 ประโยค ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์²

ในการสอบพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์รามัญนั้น จะมีพระเถระของทั้ง 2 ฝ่าย
คือฝ่ายรามัญและฝ่ายไทยร่วมประชุมเป็นกรรมการ พังการแปลของพระนักเรียน พระ-

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราพระราชาคณะ, "อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม"
ในประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุตุโต) พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514), หน้า
243 - 244.

² พระมหาสรเชต คมภีรชโม, ประวัติวัดบวรมงคล (พิมพ์โดยเสด็จพระราช
กุศลในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดบวรมงคลราชวรวิหาร,
พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509), หน้า 24, แต่ใน "อธิบายเรื่อง
การสอบพระปริยัติธรรม" ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราพระราชาคณะ กล่าวว่า พระรามัญมุนี
(ยิ้ม) เป็นเปรียญ 8 ประโยค ซึ่งคงจะหมายถึงเปรียญฝ่ายไทยมีโทษของรามัญ

นักเรียนจะแปลประโยคในคัมภีร์ตามที่ตนจับสลากได้เป็นภาษารามัญ เมื่อมีศัพท์อะไรที่แปลกรรมการฝ่ายไทยจึงจะทักและให้กรรมการฝ่ายรามัญเป็นคำแปลความหมายของคำที่พระนักเรียนตอบนั้นให้กรรมการฝ่ายไทยฟังว่าถูกต้องหรือไม่ เมื่อแปลเป็นภาษารามัญไปจนจบประโยคแล้ว พระนักเรียนก็ต้องบอกสัมพันธมคชให้กรรมการฝ่ายไทยฟังอีกรอบหนึ่ง เพื่อจะได้ทราบว่าที่พระนักเรียนแปลเป็นภาษารามัญไปนั้นถูกต้องตามความเกี่ยวเนื่องของศัพท์ต่าง ๆ ในประโยคที่แปลนั้นหรือไม่ เมื่อถูกต้องก็เป็นอันตัดสินว่าสอบได้ประโยคนั้น¹

วิธีการสอบดังกล่าวได้ใช้มานานจนตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเลิกไป ด้วยเหตุที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระราชปรารภว่า การเล่าเรียนของภิกษุสามเณรรามัญเสื่อมลง พระราชาคณะเปรียญรามัญเองก็มีน้อยรูปและไม่มีความรู้ความสามารถพอที่จะสอบความรู้ของพวกรามัญได้เพียงแต่ได้เป็นคำแปลเท่านั้น การอนุญาตให้แปลเป็นภาษารามัญก็ไม่ได้เป็นการเพิ่มพูนความรู้แก่พวกรามัญเลย และยังเป็นเหตุให้พวกรามัญไม่เอาใจใส่ในภาษาประจำชาติคือภาษาไทย นอกจากนี้พวกรามัญเองก็ไม่สามารถบำรุงความรู้ปริยัติธรรมของตนให้เจริญครบถ้วนฝ่ายไทยจะช่วยบำรุงก็มีอุปสรรคที่ไม่รู้ภาษารามัญ² ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงให้ยกเลิกการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญ ใน พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) ให้พระภิกษุสามเณรรามัญหันมาศึกษาเล่าเรียนตามแบบไทย

¹พระมหาบุญช่วย สขวโน, เรื่องเดิม, หน้า 137.

²คำนำนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร, สำเนาพระมหาสมณศาสน์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เล่ม ร.ศ. 129 - 130 ลายพระหัตถ์ที่ 64/169 ถึงพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) หน้า 259 และลายพระหัตถ์ที่ 31/72 ถึงเจ้าพระยาวิสิทวงศ์วุฒิไกร ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 129 หน้า 36.

ในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้พระองค์ทรงแสดงเหตุผลว่า

...บรรพชิตรามัญเหล่านี้มิใช่ชาวต่างประเทศ เกิดในเมืองไทยนี้เองสืบมาหลายชั่วคนแล้ว ยิ่งรองวาไมชำนาญภาษาไทย เอาอะไรมาพูด นักเรียนของเราออกไปศึกษาที่ยุโรป ต้องเรียนภาษาสำหรับบ้านเมืองของเขา ผิดกันมากกับพวกรามัญ ถ้าคิดจะบำรุงความรุ่งเรืองของพวกบรรพชิตรามัญ ฉันเห็นควรเลิกการไลภษารามัญเสียทีเดียว หากจะมีพระรามัญผู้มีความรู้บาลี ก็ทรงตั้งให้เป็นเปรียญก เช่นนี้ดีกว่า เมื่อเลิกได้ในภาษารามัญแล้ว จะจัดประโยค รุชมรมขึ้นแทน เห็นว่ามีผลดีกว่า พระรามัญอยากจะเล่าเรียนก็ให้เรียนเหมือนอย่างฝ่ายไทยควมประการทั้งปวง เช่นนี้จักเข้ากันได้กับการเล่าเรียนสามัญที่จะจัดเป็นพื้นของวัดทั่วไป ตลอดถึงการเรียนชั้นพิเศษเพื่อเป็นเปรียญ¹

การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นยังได้ยกเลิกการสอบปากเปล่า มาเป็นการให้แปลโดยวิธีเขียนลงในกระดาษคำตอบทุกประโยค โดยอนุโลมตามแบบประโยค 1 ฝ่ายไทย ซึ่งคิดให้เขียนขึ้นใหม่เช่นกัน จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบรามัญได้ยกเลิกไปใน พ.ศ. 2454 และตั้งแต่นั้นมาพระภิกษุสามเณรรามัญในประเทศไทยก็หันมาศึกษาเล่าเรียนตามแบบไทยโดยใช้หลักสูตรเดียวกับพระภิกษุไทย

ค. การศาสนา

1. คณะสงฆ์รามัญนิกายในประเทศไทย

ชาวมอญได้นำพุทธศาสนาแบบของตนเอง เข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับ การอพยพ ดังจะเห็นได้จาก การอพยพครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้

¹เรื่องเดียวกัน, ลายพระหัตถ์ที่ 64/169 ถึงพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130, หน้า 259 - 260.

มีพระเถระมอญชั้นผู้ใหญ่ คือ พระมหาเถรคันฉ่องและพระภิกษุสามเณรรามัญอื่น ๆ รวม
 ขบวนอพยพเข้ามาอาศัย สมเด็จพระมหาธรรมราชาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่สำหรับ
 สร้างวัดถวายคณะสงฆ์รามัญนั้น และทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องให้เป็นพระราชาคณะ
 เจ้าคณะสงฆ์รามัญเพื่อปกครองพระสงฆ์รามัญด้วยกันเอง หลังจากครั้งนั้นแล้ว พระสงฆ์
 รามัญก็คงจะอพยพเข้ามาอีกเรื่อย ๆ พร้อม ๆ กับการอพยพของชาวมอญที่เป็นขรราวาส
 ทั่วไป เพราะความเดือดร้อนจากนโยบายการปกครองของพม่ามิได้เกิดแต่เฉพาะราษฎร
 ทั่วไปเท่านั้น แม้แต่พระมอญ พม่าก็มีได้ละเว้น ดังจะเห็นได้จากการกระทำของพระเจ้า
 นันทบุเรง ที่จับพระมอญสี่ออกมาเป็นทหาร หรือในสมัยพระเจ้าอลองพญา พระองค์ก็ได้
 สั่งจับพระมอญมาประหารชีวิตเป็นจำนวนมากดังได้กล่าวแล้ว เป็นเหตุให้พระมอญพากัน
 อพยพหนีไปยังดินแดนที่สงบกว่าคือประเทศไทย

พระสงฆ์รามัญเมื่ออพยพเข้ามาแล้ว ได้แยกย้ายไปอยู่ตามวัดในบริเวณที่มีชาว
 มอญตั้งบ้านเรือนอยู่เินางแห่งที่ยังไม่มีวัดมอญ ชาวมอญในหมู่บ้านนั้นก็ร่วมมือกันสร้าง
 ขึ้นให้เป็นวัดมอญประจำหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาและเป็นที่ยอมรับ
 เรียบของกุลบุตรชาวมอญในหมู่บ้านนั้น พุทธศาสนาแบบรามัญนิกายจึงประดิษฐานอย่าง
 มั่นคงในประเทศตั้งแต่นั้นมา

การปกครองคณะสงฆ์รามัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ได้แยกออกไปต่างหากจาก
 คณะสงฆ์ไทย มีเจ้าคณะใหญ่ปกครองและมีพระราชาคณะชั้นรอง ๆ ลงมาเป็นผู้ช่วยการ
 คณะ ส่วนตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีพระสงฆ์รามัญอยู่ ก็ให้มีเจ้าคณะเมืองประจำเมืองนั้น ๆ
 ปกครองกันรอง ๆ ลงไป ดังปรากฏรายชื่อพระราชาคณะฝ่ายรามัญบางชื่อ ในบัญชี-
 ตำแหน่งพระราชาคณะในกรุงนอกกรุง ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้แก่ พระไตรสรณัมย์ วัด
 จอมปู ชั้นคณะซ้ายองค์หนึ่งกับพระอธิราช วัดจงกรม ชั้นคณะขวาองค์หนึ่ง¹ และในบัญชี

¹ สมเด็จพระมหาเถรญาณมุนี, ตำนานคณะสงฆ์ (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ ร.อ. อนันต์ ชูเอม, พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2513), หน้า 23, 27.

รายชื่อเจ้าคณะเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ขึ้นคณะคามวาสีฝ่ายขวา ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีรายชื่อพระครูเจ้าคณะเมืองฝ่ายรามัญปรากฏอยู่หลายชื่อคือ พระครูรามัญญาธิบดี พระครูอินทมนี ประจำเมืองกาญจนบุรี พระครูอินทเขมา ประจำเมืองราชบุรี เป็นต้น¹ จะเห็นได้ว่าแม้การคณะสงฆ์รามัญจะแยกออกไปปกครองกันเองต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย แต่ก็มิได้เป็นคณะเอกเทศ กล่าวคือ พระราชาคณะฝ่ายรามัญจะแยกกันไปขึ้นกับคณะชายบ่าง คณะขวาบ่าง ดังตัวอย่างข้างต้น สิ้นแล้วแต่ว่าวัดที่ตนอยู่นั้นจะสังกัดในคณะไหน เพราะในสมัยอยุธยาการปกครองถือว่าวัดเป็นหลัก และในการจัดคณะในสมัยอยุธยา นั้นแบ่งพระราชาคณะออกเป็น 3 คณะ แต่ละคณะจะมีเจ้าคณะเป็นหัวหน้า ดังนี้คือ

1. คามวาสีฝ่ายซ้าย มีสมเด็จพระอริยวงศาสจฺจราชาธิบดี แห่งวัดมหาธาตุเป็นเจ้าคณะ และมีอำนาจคลุมไปถึงพระราชาคณะคามวาสีทั้งหมดในหัวเมืองเหนือ

2. อริยวาสีคณะกลาง เจ้าคณะคือ พระพุทธานุรักษ์วัดโบสถ์. ความคุมพระราชาคณะอริยวาสีทั่วประเทศ

3. คามวาสีฝ่ายขวา มีพระวันรัต วัดป่าแก้ว หรือที่เรียกว่าวัดใหญ่ชัยมงคล เป็นเจ้าคณะ มีอำนาจคลุมไปถึง พระราชาคณะคามวาสีในหัวเมืองทางใต้ทั้งหมด ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สถาปนาการของคณะสงฆ์ในครั้งนั้นตกอยู่ในความวิปริตเสื่อมโทรมและระส่ำระสาย อันเนื่องมาจากความเสียหายตราเสียดกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 และแม้ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงชวนชวายเป็นผู้ฟื้นฟูใหม่ก็ตาม แต่ยังไม่ทันจะเรียบร้อย พระองค์ก็เสียดพระจริต การคณะ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 22 - 29 - เป็นหลักฐานที่รวบรวมได้จากรายชื่อพระราชาคณะในกรุงนอกกรุงครั้งกรุงเก่า คือ อยุธยาตอนปลาย ซึ่งเข้าใจว่าจะเสียดสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์และมารวบรวมในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสิน

จึงทรุดลงไปอีก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงถือเป็นเรื่องรับความในการที่จะแก้ไขฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และคณะสงฆ์ชั้นใหม่พร้อม ๆ กับการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม และการทะนุบำรุงประเทศบ้านอื่น ๆ ใกล้เคียงทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะ ซึ่งถูกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถอดถอนเสียโดยไม่มีความผิดให้กลับดำรงตำแหน่งเดิม และยังมีทรงทะนุบำรุงสังฆมณฑลให้มั่นคงกว่าแต่ก่อน ออกกฎหมายพระสงฆ์และรวบรวมทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นต้น¹ ส่วนคณะสงฆ์รามัญซึ่งได้รับความเสียหายเช่นเดียวกับคณะสงฆ์ไทยนั้นปรากฏตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ว่า เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์นั้นพระราชาคณะฝ่ายรามัญยังไม่มีตัว ดังนั้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งพระเถระฝ่ายไทยให้ดำรงสมณศักดิ์ต่าง ๆ ตามสมควรแก่คุณธรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาให้จัดหาพระมหาเถระฝ่ายรามัญซึ่งรู้พระวินัยปฏิบัติได้ 3 รูป ทรงตั้งเป็นพระมหาสุเมธจารย์องค์หนึ่ง พระไตรสรณรัชชขององค์หนึ่ง พระสุเมธน้อยขององค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงสร้างวัดทองปู้² ชั้นใหม่ โปรดให้พระสงฆ์รามัญมาอยู่วัดทองปู้และให้พระมหาสุเมธจารย์เป็นเจ้าอาวาส พระไตรสรณรัชชนั้นมีพระราชโองการให้ไปอยู่วัดบางหลวง เป็นเจ้าคณะรามัญในแขวงเมืองนนทบุรี และสามโคก และพระสุเมธน้อยก็โปรดให้ครองวัดบางยี่เรือใน³

สำหรับการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลนี้ คงจัดตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาอาจมีการแก้ไขบ้างเล็กน้อย เช่น เปลี่ยนนามพระธรรมโศภนเจ้าคณะรองคามวาสีฝ่ายขวาเป็นพระธรรมอุดมและพระราชาคณะตำแหน่งพระอุบาลีเป็นพระวินัยรักชิต ตลอดจนชื่อคณะที่เปลี่ยนไปเรียกว่าคณะเหนือ คณะใต้ ส่วนคณะกลางนั้นไม่ได้แยกไว้เป็นคณะต่างหาก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42 - 43.

² คือวัดชนะสงคราม

³ เจ้าพระยาพิพิธการวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1

คงไว้แต่ตำแหน่งพระพุทธรูปเจ้าคณะใหญ่ ซึ่งคงเป็นเพราะมีพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีน้อย¹ ส่วนคณะสงฆ์รามัญก็ใช้การปกครองแบบเดียวกับที่ใช้ในสมัยอยุธยาเช่นกัน และมีปรากฏนามเจ้าคณะใหญ่ว่า พระมหาสุเมธอาจารย์ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนเป็นพระสุเมธอาจารย์² และมีเจ้าคณะรองหนึ่งตำแหน่งคือ พระคุณวงศ์ หรือพระคุณวงษ์ นอกจากนี้ยังมีพระราชคณะชั้นรอง ๆ ลงมา ช่วยราชการคณะอีกหลายรูปตลอดจนพระครูเจ้าคณะเมืองประจำเมืองต่าง ๆ³ ที่มีวัด และชาวมอญอาศัยอยู่ด้วย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าคณะสงฆ์รามัญตั้งกักอยู่ในคณะใด สันนิษฐานว่าคงจะขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราชเลยทีเดียว คงจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งในกฎพระสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่า "ให้มอญลาวทั้งปวง พึงบังคับบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่ผู้เดียว"⁴

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการจัดปกครองคณะสงฆ์ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รวมพระอารามหลวง และวัดราษฎร์ในกรุงเทพฯ เข้ามาเป็นคณะหนึ่งต่างหากเรียกว่า "คณะกลาง" ขึ้นในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ดังนั้นการคณะสงฆ์จึงแยกเป็นคณะใหญ่ 4 คณะ ได้แก่คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอริยวาสี (ซึ่งคงมีแต่ตำแหน่งเจ้าคณะ)⁵ ส่วนคณะรามัญนั้นก็ให้รวมวัดที่พระสงฆ์เป็นรามัญเข้าไว้ด้วยกัน มีพระสุเมธอาจารย์เป็นเจ้าคณะ เช่น เดิม และมีคำกล่าวว่าคณะสงฆ์รามัญได้ไปขึ้นกับคณะกลางทั้งนี้คงจะเป็นเพราะวัดชนะสงครามซึ่งเป็นวัดเจ้าคณะไปขึ้นกับคณะกลางนั่นเอง แต่ความจริงแล้ว มีแต่วัดชนะสงครามกับวัดใน

¹ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 43.

² ตำแหน่งพระสุเมธอาจารย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 5 เท่าที่ปรากฏหลักฐานมี 5 รูป ทุกรายละเอียดและประวัติของพระสุเมธอาจารย์ได้ใน พระมหากษัตริย์ไทย, เรื่องเดิม, หน้า 67 - 70.

³ ทุกรายชื่อจากภาคผนวก

⁴ กฎหมายตรา 3 ดวง, เล่ม 4 หน้า 205.

⁵ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 47.

เมืองนครเขื่อนขันธ์¹ เท่านั้นที่ขึ้นคณะกลาง ส่วนวัดรามัญในเขตเมืองโตกขึ้นคณะเมืองนั้น² และในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ยังได้มีการปรับปรุงคณะสงฆ์ครั้งสำคัญ คือ การปฏิรูปศาสนา ซึ่งมีผลทำให้เกิดนิกายใหม่ในวงการสงฆ์ไทย คือธรรมยุติกนิกาย ในการนี้พระสงฆ์รามัญได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิรูปอย่างสำคัญ จึงจะได้กล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ 4 การปกครองคณะสงฆ์ทั้งฝ่ายไทยและรามัญยังคงใช้แบบที่เคยปฏิบัติมาในรัชกาลก่อน และมีการตั้งราชทินนามพระราชาคณะฝ่ายรามัญเพิ่มอีก 2 ตำแหน่ง คือ พระรามัญญี และพระรามัญมหาเถร³

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แม้ว่าการคณะสงฆ์จะยังคงแยกเป็น 4 คณะ เช่นเดิม แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย คือได้เพิ่มคณะธรรมยุติกขึ้นมาคณะหนึ่งแทนคณะอรัญวาสี และให้คณะอรัญวาสียุบไปรวมอยู่กับคณะธรรมยุติ โดยเพิ่มตำแหน่งพระอุปัชฌาย์คณาจารย์ เป็นเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสีคู่กับพระศาสนโสภณ เจ้าคณะรองคณะธรรมยุติ⁴ ส่วนคณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้นั้นให้คงไว้ตามเดิม ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง

ฝ่ายคณะสงฆ์รามัญนิกายในรัชกาลนี้ก็ยังคงแยกย้ายไปขึ้นอยู่กับคณะทั้ง 4 แต่ปรากฏว่าการศึกษาเล่าเรียนของคณะสงฆ์รามัญร่วงโรยไปมาก เจ้าพระยาภาสกรวงษ์

¹วัดรามัญในเมืองนครเขื่อนขันธ์เหล่านี้ เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อครั้งที่ย้ายคร้วมอญพม่ามานี้ พวกพระยาแจ้ง 300 คน ไปตั้งบ้านเรือนที่นั่น

²แถลงการณ์คณะสงฆ์, เล่ม 2 "แถลงการณ์ก่อนนำพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121" (พ.ศ. 2457), หน้า 16 - 17.

³เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วิไกร (ม.ร.ว. คลี สุทัศน), ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์ (พิมพ์ในงานศพท่านผู้เขียน, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2457), หน้า 169.

⁴พระมหาบุญช่วย สรวโน, เรื่องเดิม, หน้า 90 - 91.

เสนาบดีกระทรวง ขรรคมการจึง เห็นควรที่จะรวมคณะรามัญนิกายทั้ง ในกรุงและหัวเมือง
 ที่ขึ้นคณะต่าง ๆ เข้าด้วยกันแล้วยกไปขึ้นคณะ ขรรคมยติ เพราะมีวิธีการคณะแบบเดียวกัน
 เพื่อจะได้ปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้น และจะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กลับ
 ตั้งพระสุเมธอาจารย์ ขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะรามัญตามเดิม¹ และให้พระคุณวงศ์ เป็น-
 เจ้าคณะรอง ด้วยเห็นว่าพระสุเมธอาจารย์มีพรรษาอายุมากและหมั่นในการศึกษา ประกอบ
 กับตำแหน่งพระสุเมธอาจารย์นี้เป็นตำแหน่งใหญ่ฝ่ายรามัญมีฐานานุศักดิ์ตั้ง ฐานานุกรมได้
 5 รูป ทั้งพระสุเมธอาจารย์เองก็มีความประพฤติเรียบร้อยขึ้น² การจัดการครั้งนี้แม้ว่า
 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์จะได้รับรองในความเรียบร้อยและคาดว่าจะไม่เกิดเรื่องวิวาท
 ขึ้นอีก เนื่องจากได้ยกไปรวมกับคณะขรรคมยติ ซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรรส เป็นเจ้าคณะปกครองอีกที่หนึ่ง แต่เหตุการณ์ก็มีได้เป็นไปตามความคาดหมายของ
 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เพราะพระสุเมธอาจารย์ได้ก่อเรื่องวิวาทกับพระคุณวงศ์อีกในการ
 จัดคณะ กล่าวคือ หลังจากที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้กลับดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะตาม

¹พระสุเมธอาจารย์เคยกระทำความผิด คือได้ทัณฑ์กรมพระปลัดวัดปรมย์ยิกาวาส
 เกินความผิด จึงถูกลดยศเป็นพระอุกมฤตยาน จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2430 จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นพระสุเมธอาจารย์อีก แต่ไม่มีหลักฐานว่าจะได้เป็นเจ้าคณะใหญ่อย่าง
 เดิมหรือไม่ สันนิษฐานว่าถ้าได้เป็นเจ้าคณะอย่างเดิมต่อมาคงเกิดเรื่องวิวาทกับพระ-
 คุณวงศ์เจ้าคณะรองขึ้นอีก เพราะโดยปกติพระสุเมธอาจารย์เป็นผู้ที่มีกิริยาใหญ่โตสูงและชอบ
 วางอำนาจ ส่วนพระคุณวงศ์ก็ไม่มีความนับถือพระสุเมธอาจารย์ ในครั้งนั้นพระสุเมธอาจารย์
 คงจะถูกปลดออกจากตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ เนื่องจากไม่สามารถจะปกครองคณะให้เรียบร้อย
 ได้ และได้ปล่อยให้ตำแหน่งนั้นว่างอยู่ หรือไม่ก็อาจเป็นไปได้ว่าในครั้งนั้น (พ.ศ. 2430)
 เพียงแต่ตั้งให้มียศเป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธอาจารย์อย่างเดียว ไม่ได้ให้เป็นเจ้าคณะ
 ด้วยเกรงว่าจะมีเรื่องวิวาทกับผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาอีก

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 10ก/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงษ์
 กราบทูลในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 10
 ธันวาคม พ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113).

เดิมแล้ว พระสุเมธาจารย์ ได้มีหมายไปยังพระคุณวงศ์ให้ส่งบัญชีจำนวนวัตรามัญ
เจ้าอาวาส เจ้าอธิการ ตลอดจนพระสงฆ์ สามเณร ที่ขึ้นกับพระคุณวงศ์ไปยังพระสุเมธา
จารย์ เพื่อจะได้รวบรวมส่งให้กับกรมสังฆการี กระทรวงธรรมการ เมื่อเรียบร้อยแล้ว
กรมสังฆการีจึงจะยกไปรวมกับกรรมยุติอีกทีหนึ่ง ฝ่ายพระคุณวงศ์ซึ่งคงจะ เคยมีเรื่องขัด
แย้งกับพระสุเมธาจารย์มาก่อน ก็ไม่ยอมปฏิบัติตามและไม่ยอมขึ้นกับพระสุเมธาจารย์
ต่างฝ่ายต่าง เกียงแย้งจะ เอาชนะซึ่งกันและกัน กรมสังฆการีจึงต้องทำการไกล่เกลี่ย
และรับเป็นผู้นำบังคับบัญชาพระคุณวงศ์ โดย เป็นผู้เรียกเก็บบัญชีวัดมอญที่เคยขึ้นกับพระคุณวงศ์
ทั้งหมด สำหรับพระสุเมธาจารย์นั้นก็ให้เป็นผู้จัดการคณะ รามัญอื่น ๆ ส่วนการยกคณะ
รามัญไปรวมกับคณะ กรรมยุติก็เกิดมีอุปสรรคไม่สามารถจัดการให้ลุล่วงไปได้ เนื่องจาก
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่คณะกรรมยุติ กลับไม่
เต็มพระทัยที่จะรับเพราะเป็นภาระหนัก การเล่าเรียนฝ่ายรามัญก็ต้องมาจัดใหม่ให้เป็น
แบบไทยทั้งหมด สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้ทรงมอบคณะรามัญ
ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภา คุณากร เจ้าคณะรองปกครอง พระองค์เจ้า
อรุณนิภาคุณากร ก็ไม่เต็มพระทัยเช่นกัน ทรงอ้างว่าคณะรามัญกับวัดชนะสงครามนั้นมี
ขอบเขตและปริมาณมากเกินกว่าที่จะดูแลรักษาได้ จึงทรงเห็นสมควรให้ขึ้นอยู่ใน
คณะมหานิกายไปตามเดิม ในที่สุดกรมสังฆการีจึงต้องรับหน้าที่ในการปกครองคณะรามัญ
ทั้งหมดที่โอนมาจากคณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้ และในการสั่งราชการในคณะรามัญ
นั้น กรมสังฆการีก็ต้องส่งไปทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายพระสุเมธาจารย์ และฝ่ายพระคุณวงศ์²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 12/2 เรื่องพระสุเมธาจารย์กับพระ
คุณวงศ์ เกียงแย้งกันในการจัดคณะ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 12/12 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขาธุการ ลงวันที่ 22
เมษายน พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118).

กล่าวได้ว่า การที่เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ขอพระ ราชทานให้พระสุเมธอาจารย์ กลับเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะรามัญอีกครั้งหนึ่งนั้น เป็นความผิดพลาดอย่างยิ่ง เพราะนอกจาก พระสุเมธอาจารย์จะไม่สามารถปกครองคณะสงฆ์รามัญให้เป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ยัง ก่อให้เกิดความแตกร้าววิวาทกันภายในหมู่คณะอีกด้วย บรรดาวัดที่ได้รับความกดขี่และ ความมอญิธรรมจากการปกครองของ เจ้าคณะพากันร้องเรียนมายังกรมสังฆการี ให้ทำ การวินิจฉัยไต่สวนอยู่เสมอ ๆ ยิ่งไปกว่านั้นใน พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116) ใ้มีวัด รามัญบางวัดที่ไม่พอใจการปกครองของพระสุเมธอาจารย์เจ้าคณะใหญ่ได้พากันเสียดออกจาก การปกครองของเจ้าคณะ โดยการไปบวชแปลงเป็นธรรมยุติและขอขึ้นกับคณะธรรมยุติ ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสว่า "เมื่อ ก่อนแต่จัดการคณะมณฑล พวกพระรามัญพากันเห็นไปว่า เจ้าคณะรามัญประพฤติไม่เป็น ธรรมในพวกของตนเอง จึงหาทางหลบหนีออกจากอำนาจ ทางนี้ก็คือเข้าไปในหมู่พระธรรม ยุติกา จึงเข้าหาพระธรรมราชาวัตร (ตาย)¹ แลขอแปลงเป็นพระธรรมยุติ"² วัดรามัญ ที่แปลงเป็นธรรมยุติแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงรับให้ขึ้น อยู่ในคณะธรรมยุติ แม้มีจำนวนไม่มากนัก ถึงกระนั้นก็ดี ยังมีพระรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุติ บางสำนักมีความประพฤติไม่ถูกต้องตามธรรมเนียมของคณะธรรมยุติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงไม่ทรงรับสำนักนั้น ๆ เข้าอยู่ในสังกัดของคณะธรรมยุติ ได้ทรง เรียกพระสงฆ์เหล่านั้นว่า "รามัญแปลง" หรือ "มอญแปลง"³

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์มีความเห็นว่า

¹ วัดเสนาสนาราม เป็นเจ้าคณะกรุงเก่า (ระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2441).

² ตำนานจันทร วัชรนิเวศวิหาร, เรื่องเกิม, ลายพระหัตถ์ที่ 31/59 ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ รองเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130), หน้า 125.

³ เรื่องเดียวกัน.

พระสุเมธอาจารย์ไม่สามารถจัดการปกครองคณะรามัญให้เรียบร้อยได้ เพราะ "เป็น
นิสัยรามัญปกครองตัวเองไม่ได้ต้องมีผู้ใหญ่บังคับ"¹ ดังนั้น พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118)
เจ้าพระยาภาสกรวงษ์จึงได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ยกคณะรามัญทั้งในกรุง
และหัวเมืองไปขึ้นกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดราชบูรณะ เพื่อจัดการปกครองคณะต่อ
ไป ทั้งนี้ได้ยกเว้นวัดบรมวงศลักษณ์วัดมอญที่แปลงเป็นธรรมยุติกวัด² ส่วนพระสุเมธอาจารย์
นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ถอดออกจากตำแหน่งเจ้าคณะ
ดังปรากฏในลายพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปยังเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ว่า

พระสุเมธอาจารย์เมื่อก่อนเคยเป็นใหญ่มาเสมอ
แต่ไม่รู้จักทางวาจะเดินอย่างไร จึงสมควรจะเป็นผู้ใหญ่
พระสุเมธรามัญจึงมีความเคียดกรอนแยกราวกันเนื่อง ๆ...
เห็นว่าบัดนี้ชรามากแล้ว พันุเพื่อนหนักชน ไทยกเสีย
อย่าให้วาคณะ เป็นแต่ตำแหน่งพิเศษเจ้าอาวาสวัคชนะ
สงครามวัคเดียว³

ต่อมาใน พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 121) ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ
ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ แบ่งการปกครองออกเป็น 4 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้
คณะธรรมยุติก และคณะกลาง ตามพระราชบัญญัตินั้นได้กำหนดให้มีเจ้าคณะปกครองลคเหล่านั้น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 12/15 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงษ์
กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 30
มกราคม พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118).

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 12/12 เรื่องยกคณะรามัญทั้งในกรุง
และหัวเมืองไปขึ้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม ศ. 12/15 พระราชหัตถเลขาพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปยังเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ลงวันที่ 2
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118).

กันลงมาตามลำดับ คือ มีเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวด และเจ้าอาวาส คณะสงฆ์รามัญนิกาย ก็มีได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหาก เพราะ "พระสงฆ์ในคณะนี้ไม่เจริญด้วยคุณธรรม และมีจำนวนน้อย เจ้าคณะเอาไว้ไม่อยู่ จึงไม่ได้รับยกย่องเป็นคณะต่าง วัดรามัญอยู่ในเขตร์เมืองโคกตะเคอ ก็ขึ้นเมืองนั้นขึ้นคณะนั้น คณะรามัญเป็นอันมีแต่ชื่อ"¹ ดังนั้นตามพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงทำให้ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญสิ้นสภาพไปด้วย และไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีพระเถระรามัญรูปใดได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนี้อีก หรือหากว่าจะมีผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธราชจารย์ยอมมาก็คงจะไม่ได้เป็น "รามัญสูงฆคณาธิบดี" ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญตั้งแต่ก่อน พระสุเมธราชจารย์เจ้าอาวาสวัดชนะสงครามที่มีเรื่องวิวาทกับพระคุณวงศ์ จึงเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญ องค์สุดท้าย

โดยทั่วไปพระสงฆ์รามัญได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมาแต่โบราณ และเป็นพระธรรมวินัยที่ถูกต้องตามพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ในค่านวัตรปฏิบัติและการสังฆวิชายต่าง ๆ (การสวดมนต์ท่องบ่น) ของพระสงฆ์รามัญนั้นในชั้นแรกก็เป็นไปตามแบบอย่างที่เคยปฏิบัติมา เมื่อครั้งอยู่ในอาณาจักรรามัญ เพราะพระสงฆ์เหล่านั้นเป็นพระที่บวชมาจากอาณาจักรรามัญโดยตรง หรือที่เรียกว่า "มอญนอก" ครั้นเมื่อมาอยู่ในประเทศไทยในระยะแรก ๆ ก็ยังรวมกันอยู่เป็นเอกเทศในหมู่พวกของตน ด้วยยังมีอุปสรรคในเรื่องภาษา คือยังไม่สามารถเข้าใจภาษาไทยได้ สังฆกรรมและสังฆวิชายต่าง ๆ จึงใช้ภาษามอญเป็นพื้น ดังเห็นการบรรพชาอุปสมบทซึ่งในระยะแรก ๆ นั้นยังมีจำนวนน้อยและวัดมอญส่วนมากอยู่ในกลุ่มประชาชนที่เป็นชาวมอญ กุลบุตรที่เข้าทำการอุปสมบทก็เป็นชาวมอญในหมู่บ้านนั้น สังฆกรรมทุกอย่างจึงเป็นแบบมอญล้วน และคงจะเป็นเช่นนั้นมาจนกระทั่งถึงสิ้นสมัยอยุธยาและต้นสมัยรัตนโกสินทร์

¹ แดงการณคณะสงฆ์, เล่ม 2, หน้า 17.

ในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนต้น พระสงฆ์รามัญมีส่วนเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับพระสงฆ์ไทยมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านการปกครอง ซึ่งต้องไปขึ้นกับคณะใดคณะหนึ่งจึงได้กล่าวมาแล้ว ประกอบกับมีคนไทยที่นิยมนับถือลัทธินิกายแบบรามัญได้เข้ามาอุปสมบทในคณะสงฆ์รามัญมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้ชาวรามัญในชั้นหลัง ๆ ก็เป็นผู้ที่เกิดในประเทศไทยสามารถพูดและรู้ภาษาไทยได้ดีเหมือนกับคนไทยทั่วไป จึงมีการบางอย่างที่อนุวัตตามแบบไทย แต่ส่วนใหญ่ยังคงพยายามรักษาแบบอย่างของรามัญไว้ ดังปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า พระสงฆ์รามัญได้ทำสังฆกรรมโดยเฉพาะการอุปสมบททั้งตามแบบรามัญ (ใช้สำเนียงรามัญ) และแบบมคธ (ใช้สำเนียงมคธ) ต่อมาเมื่อมีคณะรามัญธรรมยุติกขึ้นใน พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116) วัชรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุติกก็ขึ้นตรงต่อคณะธรรมยุติระเบียบพิธีการบางอย่างจึงอนุวัตตามอย่างธรรมยุติ บางอย่างก็ยังคงเดิมเช่นการบรรพชาอุปสมบท นิยมใช้ควบคุมไปทั้งแบบรามัญ และแบบธรรมยุติ (แบบมคธ) กล่าวคือ ฉานุบวชเป็นชวรามัญก็สวดคัมภีร์จตุตถกรรมวาจาธรรมก่อนแล้วจึงสวดแบบมคธ ทัพอีกที่หนึ่ง ฉานุบวชมีไชชวรามัญ ก็สวดคัมภีร์จตุตถกรรมวาจาแบบมคธ ก่อนแล้วจึงสวดแบบรามัญ ทัพอีกที่หนึ่ง เท่ากับว่ามีการสวดทั้งสองแบบในการบรรพชาอุปสมบท คำวัตรปฏิบัติทางพระวินัยส่วนมากก็ยังคงเป็นไปตามลัทธินิยมของรามัญนิกาย ซึ่งปฏิบัติกันมาแต่โบราณ วัชรามัญอื่น ๆ ที่มีได้แปลงเป็นธรรมยุติกก็ขึ้นต่อคณะมหานิกาย ซึ่งในภายหลังลัทธิวิธีและสังฆกรรมต่าง ๆ ก็ได้อนุวัตตามอย่างมหานิกาย และร่วมสังฆกรรมกับคณะมหานิกายได้ทั่วไป

2. การปฏิรูปศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการปรับปรุงคณะสงฆ์ครั้งใหญ่หรือเรียกได้ว่า เป็นการปฏิรูปการศาสนา โดยมีพระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นผู้นำ และได้ดำเนินการปรับปรุงความประพฤติของพระสงฆ์รามัญ ซึ่งทรงยกย่องให้เป็น "ครู" ในทางการศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยมูลเหตุที่จะมีการปรับปรุงการศาสนาในครั้งนั้น สืบเนื่องมาจาก

¹ พระมหาบุญช่วย สรวโน, เรื่องเดิม, หน้า 121 - 124.

การศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานของพระภิกษุ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ทำให้ทรงเห็นว่า วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยผิดแบบแผนไปจากพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ จึงทรงพยายามที่จะแสวงหาทางปฏิบัติอันถูกต้องเกี่ยวกับพระธรรมวินัยตามพระพุทธบัญญัติ อันที่จริง เมื่อแรกที่ทรงผนวชนั้น "สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงตั้งพระทัยที่จะศึกษาวิปัสสนาธุระ¹ เช่นเดียวกับเจ้านายที่ทรงผนวชเคยศึกษากันมาแต่ก่อน เพราะมีพระประสงค์จะผนวชอยู่เพียงพรรษาเดียว แต่บังเอิญสมเด็จพระบรมชนกนาถคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคตในระหว่างนั้นและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไ้ราชสมบัติต่อมา พระองค์จึงคัดสรรพระทัยที่จะอยู่ในสมณเพศต่อไป โดยไม่มีกำหนดและทรงมีเจตจำนงที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาให้รอบรู้ต่อไปตามหน้าที่ของพระภิกษุ ได้ทรงศึกษาวิปัสสนาธุระอย่างขะมักเขม้น และในไม่ช้าก็ทรงทราบสิ้นคำราที่พระอาจารย์เคยสอนเจ้านายมา ความขอลิที่ทรงสงฆ์พระอาจารย์ก็ไม่สามารถจะแจ้งถวายให้สิ้นสงสัยได้ เป็นเหตุให้ทรงหันมาเริ่มศึกษาคันธธุระแทน และได้เสด็จไปประทับที่วัดมหาธาตุ ทรงศึกษาภาษามคธอย่างขะมักเขม้นเพียง 3 ปี ก็ทรงรอบรู้ภาษามคธแตกฉานติดกับผู้อื่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เขาแปลพระปริยัติธรรมถวายหน้าพระที่นั่ง ก็ทรงแปลได้ตลอด ไม่มีพลาดพลั้งให้พระมหาเถระในที่ประชุมพระราชาคณะต้องทักท้วง

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เป็นการ เรียนวิธีที่จะพยายามชำระใจของตนเองให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลส และยังมี การเรียนอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า คันธธุระ เป็นการ เรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยการพยายามอ่านพระไตรปิฎกให้รอบรู้พระธรรมวินัย ซึ่งต้องใช้เวลาในการเรียนหลายปี เพราะต้องเรียนรู้ภาษามคธก่อนจึงสามารถอ่านพระไตรปิฎกได้เข้าใจ

เลย จึงได้รับพระราชทานพักยศสำหรับเปรียญเอก 9 ประโยค ให้ทรงถือเป็นสมณศักดิ์
ต่อมา¹

การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงศึกษาคัมภีร์พระนิคคัมภีร์อื่นก็เพราะทรงตั้งพระ
หฤทัยที่จะเรียนพระพุทศศาสนาให้รอบรู้อย่างจงแท้ ฉะนั้นเมื่อทรงทราบภาษามคธจน
สามารถอ่านพระไตรปิฎกเข้าพระทัยได้โดยลำพังพระองค์ จึงทรงพยายามพิจารณาหลัก
ฐานในพระพุทศศาสนาต่อมา ก็ทรงพยายามศึกษาพระไตรปิฎกทุกพระคัมภีร์อย่างสุขุม
ทำให้ทรงทราบหลักที่แท้จริงแห่งพระพุทศศาสนาและทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติที่พระสงฆ์ไทย
ประพฤติกันเป็นแบบแผนและสั่งสอนกันสืบ ๆ นานี้คลาดเคลื่อนผิดกับพระวินัยที่พระพุทศ
องค์ทรงบัญญัติไว้เป็นอันมาก จึงเกิดความสลดในพระราชหฤทัยและทรงวิตกว่าพระสมณ
วงศ์ที่สืบเนื่องมาจากอัครสาวกของพระพุทศ เจ้าคงจะสูญไปแล้ว ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ควร
จะลาผนวชออกเป็นอุบาสกดีกว่าที่จะประพฤติวัตรปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพุทศ บัญญัติ

ในขณะที่กำลังทรงพระวิตกและยังไม่ทรงเห็นทางที่จะแก้ไขนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงได้กิดคิดพิพม์ว่ามีพระเถระมอญรูปหนึ่งชื่อ ชาย นามฉายาว่า พุทศวงศ บวชมา
แต่เมืองมอญ มาอยู่วัดบวรมงคลใต้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระ
วินัยปิฎกและประพฤติวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ จึงเสด็จไปทรงทำ
วิสาสะสนทนากัวย พระสุเมธมุนีได้ทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญ คณะที่ท่าน
อุปสมบทมาในทรงทราบโดยพิสดาร สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงพิจารณาเห็นว่าไม่ห่างไกล
จากพระพุทศ บัญญัติเหมือนวัตรปฏิบัติของพระไทย ก็ทรงยินดีและเลื่อมใสใคร่ที่จะประพฤติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ความทรงจำ (พระนคร : สมาคมสังคมา
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505), หน้า 45 - 48; เอ.บี. กริสวอลด์, พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม (ม.จ. สุภัทรทิศ กิตกฤต ทรงแปล (ม.จ. จงจิตร อนุม กิตกฤต
ทรงพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในนามวงกลสมัชชพระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระราชาธิบดี
พระนคร : โรงพิมพ์ตามกฎราชวิทยาลัย, 2508), หน้า 24 - 26.

วัตรปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความซัดซ่อง เนื่องจากประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช ไม่ทรงสามารถที่จะประพฤติปฏิบัติแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดนั้นได้ เพราะจะเป็นการละเมิดและก่อให้เกิดความเข้าใจผิดต่อไป พระองค์จึงเสด็จย้ายไปประทับ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เมื่อ พ.ศ. 2372 และได้มีพระภิกษุที่เป็นศิษย์ของพระองค์และเลื่อมใสในพระคำริทตามเสด็จไปวัดสมอรายด้วย สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงกระทำพิธีกรรม อุปสมบทซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ณ สีมาน้ำ หน้าวัดสมอราย พระภิกษุ ที่เป็นพระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ และพระอันคัมเป็นพระรามัญทั้งหมด ซึ่งมีจำนวน 18 รูป¹ และทุกรูปล้วนมีพรรษา 20 ขึ้นไป ได้อุปสมบทมาจากสีมา กัลยาณิในประเทศรามัญ การทำพิธีกรรมครั้งนั้นได้ทำเต็มพระราชอุบาย² เพื่อให้หมดความแคลงพระราชหฤทัย กล่าวคือ พระกรรมวาจาจารย์สวดญัตติจตุตถกรรมวาจาทั้งแบบรามัญ (สวดด้วยสำเนียงรามัญ) และแบบมกช (สวดด้วยสำเนียงมกช) จบครั้งหนึ่งแล้วก็เปลี่ยนพระอุปัชฌาย์และพระกรรมวาจาจารย์ชุดใหม่เวียนกันไปเป็นจำนวน 18 รูปนั้น ได้ทำอยู่ทำนองนี้ถึง 6 ครั้ง จนเป็นที่พอพระราชหฤทัย เสร็จแล้วได้ทรงเปลี่ยนทำในแก่พระศิษย์หลวงจำนวน 9 รูปด้วย³ คณะสงฆ์เกิดใหม่ภายใต้การนำของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎนี้ได้ชื่อต่อมาในภายหลังว่า ชรรมยุติกา และกล่าวกันว่าพระสงฆ์คณะชรรมยุตินี้มีพระสงฆ์รามัญนิกายเป็นครู

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อทรงผนวชแปลงเป็นรามัญนิกายแล้วทรงร่วมสมาคมแต่เฉพาะกับพระมอญในคณะของพระสุเมธุนี ผู้ซึ่งพระองค์ทรงนับถือว่าเป็นพระอาจารย์ใน

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5, ความทรงจำ, หน้า 49 - 50; เอ.บี. กริสวอลค์, เรื่องเดิม, หน้า 27 - 29.

² ในหนังสือประวัติวัดบวรเมณฑล กล่าวว่าพระสงฆ์รามัญที่เข้าร่วมในพิธีนี้มีจำนวน 20 รูป - พระมหาสรเชต ฅมฺภีรชฺโชโม, เรื่องเดิม, หน้า 21.

³ พระมหาบุญช่วย สชวาโน, เรื่องเดิม, หน้า 80 - 81, 123.

การศึกษาพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎกเท่านั้น มิได้รวมสมาคมกับพระมอญทั้งปวงทั่วไป ทรงรับเอาการครองผ้าแหวกอย่างพระมอญและวิธีการสวนมนต์แบบ มคธ คือ ทองออกเสียงสระ พยัญชนะให้ถูกตองตามอักษร ฐาน กธณ ลีลิต และชนิท โกลได้เคียงกับภาษาบาลี ทรงถือพระวินัยบัญญัติ 227 ข้อ เป็นหลักปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ต่อมาเมื่อทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกา โกลทรงถือพระวินัยตามพระไตรปิฎกเป็นหลัก วัตรปฏิบัติอย่างใดที่พระสงฆ์สยาม (มหา) นิกาย หรือพระสงฆ์รามัญนิกายประพฤติ ถ้าทรงสอบสวนเห็นว่าถูกตองตามพระพุทธรูปบัญญัติก็ถึงไว้ ถ้าเห็นว่าผิดก็เลิกไปหรือทรงแก้ไขไปตามที่ทรงดำริว่าถูกตองตามพระพุทธรูปบัญญัติ ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์คณะธรรมยุติกิจึงมีวัตรปฏิบัติผิดแปลกกับพระมหานิกายและพระรามัญนิกาย มีแต่การหมั้นผ้าเท่านั้น ที่ยังเป็นอย่างพระมอญ¹

การจักระเบียบพระสงฆ์ธรรมยุติกิจึงสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎนี้ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทราบและไม่ทรงรังเกียจในทางธรรมคือวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติกิ เห็นได้จากเวลาที่ทรงตั้งพระสงฆ์ธรรมยุติกิเป็นพระราชาคณะหลายรูป แต่ทรงมีข้อรังเกียจอยู่ประการหนึ่งคือการหมั้นผ้าอย่างพระมอญ ถึงกระนั้นพระองค์ก็มีใ้ให้มีรับสั่งทักทวงแต่ประการใด จนเวลาใกล้เสด็จสวรรคต จึงทรงร่อนพระราชหัตถ์ เมื่อทรงตระหนักที่ว่าสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎจะเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อไปด้วยทรงพระราชวิตกว่าเมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์แล้วคงจะบังคับให้พระมหานิกายแปลงเป็นธรรมยุติกินุ่งหมแบบพระมอญไปหมด ครั้นเมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบความเรื่องนี้ ก็เข้าพระทัยในพระราชวิตก จึงทรงเขียนถ้อยสารภาพถวายว่า ที่ทรงจัดสรรต่าง ๆ มานั้นมีพระราชประสงค์แต่จะประพาศพระธรรมวินัยให้ถูกตองตามพระพุทธรูปบัญญัติโดยทรงเห็นว่าไม่เกี่ยวของกับราชการบ้านเมือง แต่เมื่อทราบว่ามีอาการบางอย่างที่ไม่ชอบพระราชอัชฌาศัยก็จะไม่

¹ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 71.

ฝ่าฝืน แล้วพระองค์ไคครัสสั่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกกลับห่มคลุมอย่างมหานิกายตามเดิม และพระองค์ก็ทรงเลิกห่มจีวรแหวกแบบมอญ ตั้งแต่นั้นมาจนลานนาช การทั้งนี้ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและมีใค้ทรงแสดงความรังเกียจต่อไป¹

ครั้นถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ธรรมยุติกซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์² เป็นประธานของหมู่คณะได้เข้าชื่อกันขอพระราชทานพระบรมราชาอนุญาตกลับไปห่มแหวกอย่างมอญอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า พระองค์ไม่ทรงถือการพระศาสนาเข้ามาเกี่ยวค้ำยการแผ่นดิน ถ้าพระสงฆ์เห็นว่าปฏิบัติอย่างไร ถูกปรารภจะทำจงทำใค้ตามใจ เท่ากับว่าใค้พระราชทานเสรีภาพในการปฏิบัติพระศาสนาแก่พระสงฆ์ทั่วไป ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์ในคณะของกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (วัดบวรนิเวศน์วิหาร) จึงใค้กลับครองจีวรแหวกอีก³ และพระสงฆ์ธรรมยุติกก็ห่มผ้าแหวกแบบมอญตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้

3. การสวดพระปริตร

ธรรมเนียมของพระสงฆ์ รามัญอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณกาลซึ่งใค้รักษาสืบต่อกันมาและกลายเป็นราชประเพณีอย่างหนึ่งของราชสำนักไทยมาจนทุกวันนี้คือ การสวดพระปริตรแบบรามัญ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

² ครั้งนั้นทรงดำรงพระยศเป็น กรมหมื่นบวรรั้งษิสูริยพันธ์

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายแจ่ง พรหมรัตน์พงศ์, พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504), หน้า 19 - 20.

การสวดพระปริตร เป็นการสวดเพื่อคุ้มครอง ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ (ปริตูก
แปลว่า คุ้มครอง) ไทยเรารับคำร่ำการสวดพระปริตรมาจากลังกา มี 2 ชนิด คือ
ราชปริตร 7 คำนาน และราชปริตร 12 คำนาน แรกก่อนดำเป็นงานมงคลสามัญ เช่น
ทำบุญบ้าน ฉลองพระโกนจุก จะสวดปริตร 7 คำนาน ถ้าเป็นงานใหญ่ เช่น พระราชพิธี
สวดมนต์วันเคี้ยว ไกล่พิชี่ต่อน้ำ พิชี่แรกนา หรืองานฉลองอายุ งานแต่งงาน จะสวด
ปริตร 12 คำนาน ทอมาปริตร 12 คำนานก็ใช้เฉพาะงานหลวง เช่น พระราชพิธีต่าง ๆ¹

สำหรับกระบวนการสวดพระปริตร นั้นโดยปกติพระรามัญนิกายจะ สวดทำนองหนึ่ง
พระมหานิกายทำนองหนึ่ง (เรียกการสวดอย่างสังโยค) และพระธรรมยุติกนิกายอีก
ทำนองหนึ่ง (คล้ายกับทำนองลังกาสम्मอญ) แต่ดาสวดรวมกันก็จะใช้ทำนองของมหานิกาย
ส่วนระเบียบพระปริตรที่ใช้สวดนั้นของพระมหานิกายกับพระรามัญนิกายสวดเหมือนกัน แต่
พระธรรมยุติกนิกายนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขเป็นอย่างหนึ่ง
ต่างหาก คือ ทรงคัดทอนคาถาที่เพิ่มนอกปริตรหลายแห่ง นอกจากนี้พระธรรมยุติกนิกาย
ก็สวดแต่ปริตร 7 คำนานเท่านั้น การทำน้มนกก็เป็นส่วนหนึ่งของการสวดพระปริตร
ฉะนั้นจึงเป็นประเพณีบ้านเมืองมาแต่โบราณเมื่อมีการ สวดพระปริตรก็จะตั้งบาตรหรือหม้อ
ใส่น้ำมีเทียนจุดติดไว้ และผูกสายสิญจน์ล้ามมาไว้พระสงฆ์ถือในเวลาสวดพระปริตร²

การสวดพระปริตร ทำน้มนกพุทมนต์ถือเป็นการสำคัญในราชประเพณีอย่างหนึ่ง
มีตำแหน่งพระครูพระปริตรไทย 4 รูป พระครูพระปริตรมอญ 4 รูป สำหรับสวดทำน้มนก
พระพุทมนต์ในงานพระราชพิธีซึ่งมีการสงฆ์ฆราวาสจะมี พระราชาคณะไทยรูปหนึ่ง
มอญรูปหนึ่ง กับพระครูพระปริตรไทย 4 รูป มอญ 4 รูป สวดทำน้มนกสำหรับใช้
สงฆ์ฆราวาสทุกงาน และโดยปกติ พระครูพระปริตรมอญต้องเข้ามาสวดทำน้มนกพุทมนต์

¹ สมเด็จพระยาเจ้าวงวรานุภาพ, "ตำนานพระปริตร," ในประชุม
พระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, หน้า 209, 218.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 219.

ที่หอศาสตราคมทุกวัน น้ำมนต์พระปริตรนั้นส่วนหนึ่งแบ่งส่งไปสำหรับเป็นน้ำสรงพระพักตร์ และโสรจสรง อีกส่วนหนึ่งใส่บาตร 2 ใบ ให้สังฆการีถือตามพระครูพระปริตร 2 รูป เข้าไปเดินประทักษิณาคาที่ในพระราชนิเวศน์ในเวลาบ่าย 14 นาฬิกา ทุกวันเสมอมาตั้งแต่โบราณ¹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเรื่อง การสวดพระปริตร ทำน้ำพระพุทธรูปมนต์นี้ว่า ตามประเพณีที่เป็นมาแต่โบราณนั้น โปรดให้ พระสงฆ์สามัญญ์สวดพระปริตรตามแบบอย่างรามัญ ถวายน้ำพระพุทธรูปมนต์และน้ำสรงพระองค์ พระเจ้าอยู่หัว และใช้เป็นน้ำสรงพระพักตร์ ประพรมเป็นทักษิณาวรรตรอบในพระราชนิเวศน์ทุกวัน พระสงฆ์อื่น ๆ แม้จะมีฐานันดรยศ ปรากฏด้วยเกียรติคุณ เรียนรู้พระคัมภีร์ ทั้งที่เป็นพระราชาคณะเปรียญหรือเป็นอาจารย์บอกภาวนาวิธี หรือพระสงฆ์ที่รู้ประกอบ วิชยาคม มีเวทย์มนต์เป็นที่นับถือของคนจำนวนมาก ก็ไม่เคยมีบทบาทสำคัญในการสวดเปลี่ยนในการสวดพระปริตร ถวายน้ำพระพุทธรูปมนต์โดย² แต่การที่นิยมให้พระสงฆ์สามัญญ์ พวกเขี้ยวทำการสวดพระปริตร เป็นประจำก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงเหตุผลที่ต้องกระทำ เช่นนั้นเป็นลายลักษณ์อักษร มีเพียงเรื่องราวที่เล่าต่อ ๆ กันมา ซึ่งแยกออกเป็นหลายความ เห็น ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างคือ พวกหนึ่งกล่าวว่าเนื่องมาจากสมัยสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงนับถือพระมหาเถรคันฉ่องว่าเป็นพระอาจารย์ และโปรดให้อาราธนาแต่ พระสงฆ์สามัญญ์มาสวดพระปริตรในพระราชนิเวศน์ อีกพวกหนึ่งก็เล่าว่า พระสงฆ์สามัญญ์รูปหนึ่ง ได้เดินทางมายังประเทศไทยกับน้องสาว เมื่อมาถึงแล้วได้แสดงให้พระสงฆ์ทั้งหลายที่ไม่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 222.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประเพณีพระสงฆ์สามัญญ์สวดพระปริตร ทำน้ำพระพุทธรูปมนต์ในพระราชนิเวศน์ใน," ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หมวดโบราณคดีตอนที่ 1 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรีหม่อมเจ้าไตรทิพเทพสุต, พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ตามกฎราชวิทยาลัย, 2505), หน้า 58.

ยอมรับร่วมสังฆกรรมกับตน เห็นว่าตนยังมีวิสุทธิอยู่โดยมิใช่พร้าที่ถือมากับเลขหนึ่งเป็นพยาน
 หลังจากที่ตั้งสัตยาธิษฐานแล้ว ไชยวงพร้านั้นลงไปใต้มันน้ำ พร้านั้นก็ลอยขึ้นมาให้ปรากฏ
 ครั้นพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทราบความ ก็ทรงพระราชศรัทธาเสด็จไปเสด็จพระภิกษุผู้นั้นเป็น
 พระไตรสรณัมย์ แล้วทรงนมัสการพระสงฆ์สามัญซึ่งเป็นศิษย์ของพระไตรสรณัมย์นั้นสืบมา จึง
 ให้อาราธนาแก่พระสงฆ์สามัญมาสดับในพระราชวัง ยังมีอีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เมื่อครั้งที่
 เกิดปีศาจจะนอนทำกาการหลอกลอนในพระราชวัง (บางพวกว่ามีสายรุ้งตกในพระราชวัง
 ทุกวัน) พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ที่มีชื่อ
 เสี่ยงว่าก็มีอำนาจมาสดับพระปริตรตลอดจนอุบายวิหยาตมถาง ๆ มาทำการแก้ไข ก็ไม่
 สามารถจักให้ภูเขายันนั้นได้ ภายหลังจึงได้นิมนต์พระสงฆ์สามัญวัดทองปุมมาสดับพระปริตร
 ในการนั้นพระสงฆ์สามัญได้ปฏิบัติที่จะรับพระราชทานไทยธรรมต่าง ๆ เพราะจะทำให้
 พระปริตรเสื่อมอำนาจ ยอมรับแก่อาหารบิณฑบาตอย่างเดียวกัน เมื่อพระสงฆ์สามัญเจริญ
 พระปริตรแล้ว ปีศาจจะนอน (หรือสายรุ้ง) ก็สงบหายไป ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์สามัญจึง
 ได้เข้าไปสดับพระปริตรในพระราชวังทุกวันและถือเป็นธรรมเนียมที่พระเจ้าอยู่หัวจะ
 พระราชทานแก่อาหารบิณฑบาต ซึ่งเรียกว่าทรงมาตฺรพระปริตรก่อนในเวลาเช้าทุกวัน
 และมีได้มีไทยธรรมอื่นถวายเลย¹ อยากรู้ก็ถามไม่ว่าความนิยมในการให้พระสงฆ์
 สามัญแก่พวกเคี้ยวทำการสดับพระปริตร จะมีสาเหตุเนื่องมาจากอะไรก็ตาม เราก็ได้ถือ
 ปฏิบัติเป็นประเพณีติดต่อกันมามิได้ขาดจนกระทั่งปัจจุบัน

นอกจากการสดับพระปริตรตามปกติประจำวันดังกล่าวแล้ว ถ้ามีการเสด็จพระ
 ราชดำเนินเป็นระยะทางไกล ต้องไปประทับแรม ณ ตำบลใด ๆ หรือเสด็จไปในการ
 สงครามหรือการโพนซ่าง พระสงฆ์สามัญสดับพระปริตรนี้ก็คงตามเสด็จพระราชดำเนิน
 ด้วยทุกครั้ง ยังมีหลักฐานปรากฏว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ได้เสด็จไปประทับที่
 เมืองลพบุรีเป็นเวลา 8 เดือน ในฤดูแล้งทุกปี และได้อาราธนาพระสงฆ์สามัญวัดทองปุม

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59 - 60.

(อยุธยา) ให้ตามเสด็จขึ้นไปตั้งอารามที่วัดของปู่สวดพระปริตรถวายพระพุทธรูปทุก
วัน¹

พระครูพระปริตรรามัญ 4 รูป ที่ทำหน้าที่สวดพระปริตรทำน้ำพระพุทธรูปที่หอ
ศาสตราคมในพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ พระครูราชสังวร พระครูสุนทรวิลาส พระครู
ราชปริตร และพระครูสิทธิเทชะ ในสมัยรัตนโกสินทร์พระครูทั้ง 4 รูปนี้ ประจำอยู่ที่วัด
ชนะสงคราม ส่วนพระครูพระปริตรไทย 4 รูป ที่ร่วมในการสวดพระปริตรได้แก่ พระครู
ปริตรโกศล พระครูพุทธรูปปริชา พระครูอุกมสังวร และพระครูอมรวิชัย สองรูปแรกเป็น
ตำแหน่งประจำวัดบวรนิเวศวิหาร สองรูปหลังประจำวัดพระเชตุพนฯ ประเพณีการสวด
พระปริตรแบบรามัญเป็นประจำทุกวันได้ถือปฏิบัติมาจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2489 ปรากฏว่า
พระภิกษุที่สามารถสวดรามัญได้นั้นมีน้อยรูป ไม่พอจะผลัดเปลี่ยนกันมาทำการสวดพระปริตร
ได้ทุกวัน พระครูราชสังวร (อายุชุกโก พิศ) ผู้รักษากรเจ้าอาวาสวัดชนะสงครามใน
ครั้งนั้น ได้มีหนังสือถึงกรมการศาสนาขอลดวันสวดพระปริตรลง กระทรวงศึกษาธิการได้
นำความขึ้นกราบบังคมทูล ก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ลดวันลงมาทำการสวดเฉพาะวัน
ธรรมสวนะ (วันพระ) เท่านั้น พิศในการสวดก็ยังคงเป็นไปตามปกติเช่นที่เคยปฏิบัติมา²

บทบาทด้านเศรษฐกิจ

คงจะกล่าวแล้วว่าเศรษฐกิจของชาวมอญในประเทศไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็น
ต้นมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมีลักษณะ เป็นเศรษฐกิจที่เลี้ยงตนเองได้ เศรษฐกิจส่วน
ใหญ่หมุนเวียนอยู่ในระดับท้องถิ่นภายในหมู่บ้านหรือบริเวณใกล้เคียงเท่านั้น ส่วนการ
ค้าขายก็เป็นกรรับซื้อสินค้าจากตำบลหนึ่งล่องเรือไปขายยังอีกตำบลหนึ่ง ไม่มีการค้ากับ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

² พระมหาบุญช่วย สรวโน, เรื่องเดิม, หน้า 130.

ต่างประเทศโดยตรงเหมือนชาวจีนซึ่งเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและการค้าที่สำคัญของประเทศไทย¹ อาชีพของชาวมอญส่วนใหญ่คล้ายกับคนไทยโดยทั่วไป คือ การทำนา ทำไร่ นอกจากนี้ก็ยังมีการทำอุตสาหกรรมและหัตถกรรมต่าง ๆ แยกต่างกันไปตามท้องถิ่น โคนกการเย็บและค้าจากที่ใช้สำหรับมุงหลังคาบ้าน การทำอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา การทำเครื่องจักสาน ทอผ้า ทอเสื่อ ฯลฯ ดังโคลงกล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ตลอดจนการทำนาเกลือและตัดฝ้ายชาย เป็นต้น ในบรรดาอาชีพเหล่านี้ อาชีพที่รู้จักกันดีและถือว่าเป็นของมอญโดยเฉพาะ คือ การทำเครื่องปั้นดินเผาและการทำอิฐ ซึ่งเป็นอาชีพที่ชาวมอญทำกันมาแต่ดั้งเดิมในสมัยที่อยู่ในพม่า ครั้นเมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยก็ได้นำเข้ามาทำเป็นอาชีพต่อมา² แหล่งสำคัญที่มีการทำเครื่องปั้นดินเผาที่รู้จักกันดีได้แก่ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ภาชนะที่ทำมีหลายชนิดตั้งแต่ตุ่มใส่น้ำขนาดกลาง ๆ ไห หม้อ อ่าง ครก ตลอดจนถ้วยชามและอื่น ๆ ในระยะแรก ๆ คงจะทำงานนี้เป็นงานอดิเรกในครัวเรือนควบคู่ไปกับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก ต่อมาภาชนะดินเผาเหล่านั้นได้เป็นที่นิยมของประชาชนและวัสดุที่ใช้คือดินเหนียวก็หาได้ไม่ยากในแถบเมืองนนทบุรีนั่นเอง มอญแถบนั้นจึงหันมาทำอาชีพนี้เป็นอย่างเป็นลำดับ สันนิษฐานว่าคงจะเป็นในสมัยกรุงธนบุรี หรือรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นช่วงที่มีมอญอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่ปากเกร็ดกันมาก ภาชนะดินเผาเหล่านั้นเมื่อทำสำเร็จแล้ว จะมีมอญอีกพวกหนึ่งล่องเรือมารับซื้อแล้วนำไปขายทางภาคกลางและภาคเหนือ

ส่วนการทำอิฐนั้นทำกันมากแถบสามโคก ปทุมธานี และคงจะทำกันมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่นเดียวกับการทำเครื่องปั้นดินเผา ส่วนมากมักทำเป็นงานอดิเรกในยามว่างจากฤดูกาลทำนา อิฐดังกล่าวมีลักษณะเป็นก้อนสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ ผิวไม่เรียบ เรียกก้น

¹ ภูมิพาทของชาวจีนในคานเศรษฐกิจไว้ใน G.W. Skinner, Chinese Society in Thailand: An Analytical History (New York: Cornell University Press, 1957), pp. 99 - 125.

² James Low, "History of Tenasserim," Vol. 3 (1836), p. 50.

ว่าอิฐมอญ ซึ่งอาจเป็นเพราะชาวมอญ เป็นผู้นำเข้ามาและทำกันมากจนดูเหมือนจะเป็น
 ผู้ผูกขาดการทำอิฐชนิดนี้โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเห็นได้ว่าการก่อสร้าง
 ป้อมค่ายและกำแพงเมืองต่าง ๆ ในสมัยนั้น โปรดให้เกณฑ์ไพร่หลวงรามัญไปตั้งเตา
 ทำอิฐเพื่อใช้ในการก่อสร้าง เช่น การสร้างป้อมกำแพงเมืองกาญจนบุรี ฝั่งตะวันออก
 ใน พ.ศ. 2375¹ การสร้างป้อมปราการเมืองบางพระ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ใน
 พ.ศ. 2377² และการสร้างป้อมค่ายและกำแพงเมืองปราจีนบุรี ใน พ.ศ. 2413³
 เป็นต้น การที่นิยมใช้แต่อิฐมอญในการก่อสร้างดังกล่าว นอกจากมอญจะเป็นผู้ผูกขาดการ
 ทำอิฐมอญแล้ว ยังแสดงว่า อิฐมอญคงจะมีชื่อเสียงและคุณภาพเป็นที่นิยมใช้กันในงานก่อสร้าง
 ต่าง ๆ มากกว่าอิฐชนิดอื่น และจำเป็นอย่างยิ่งที่เท่ากับเป็นหลักฐานอันหนึ่งที่ยืนยันได้
 ว่า ชาวมอญได้ทำอิฐกันมานานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนมีชื่อเสียงเป็นที่ปรากฏในสมัยต่อมาจน
 ถึงสมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นช่วงที่ไม่ห่างไกลจากสมัยอยุธยานัก
 ดังนั้นการก่อสร้างในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงยังคงนิยมใช้อิฐมอญ เช่น
 เคียวักบีในสมัยอยุธยาเพราะทั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลกก่ทรงเป็นชาวพระนครศรีอยุธยามาก่อน ย่อมจะทรงทราบถึงกิตติศัพท์การ
 ทำอิฐของชาวมอญในสมัยอยุธยาบ้าง

¹ ประชุมพงศาวดาร (ภาคที่ 33) เล่ม 20, หน้า 114.

² ทอดสมุคแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุคไทคำ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196
 เลขที่ 14 เรื่อง "หนังสือเจ้าพระยาจักรี ถึงเจ้าพระยายมราช เจ้าพระยามหาโยธา
 เรงให้ส่งรายงานการสร้างป้อมปราการเมืองฉะเชิงเทรา"

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถ์เลขาเสด็จ
 ประพาสมณฑลปราจีนบุรีและเรื่องจังหวัดปราจีนบุรี (พิมพ์ในงานสถาปนาปิณฑนัง
 ยูปานนท์, พระนคร : บริษัทธนาคารพิมพ์ จำกัด, 2503), หน้า 41.

นอกจากอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาและการทำอิฐแล้ว มอญบางพวกยังมีอาชีพในการค้าขาย แม้ว่าการประกอบอาชีพทางการค้าจะมีชีวิตชีวาของมอญโดยทั่วไป แต่ก็ปรากฏว่ามีชาวมอญจำนวนมากไม่น้อยที่หันมายึดอาชีพนี้ ทำให้อาชีพค้าขายมีความสำคัญไม่แพ้อาชีพอื่น ๆ ของมอญทั้งใกล้ไกลมาแล้ว โดยเฉพาะการค้าพวกเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งอยู่ในกำมือของมอญชาวเรืออ่าวเออสามโลกมาเป็นเวลานาน¹ สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นอาชีพที่ทำขึ้นพร้อม ๆ กับอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผานั้นเอง การค้าขายของมอญจะทำการตามแม่น้ำและลำคลองโดยเฉพาะในแม่น้ำเจ้าพระยา พ่อค้ามอญจะเป็นเจ้าของเรือ ซึ่งมีขนาดต่าง ๆ กันแล้วฐานะของแต่ละคน และใช้เรือเป็นพาหนะรับซื้อสินค้าจากที่หนึ่งลงเรือรอนแรมขึ้นไปขายยังบริเวณต่าง ๆ 2 ฟากแม่น้ำตั้งแต่ภาคกลางไปจนกระทั่งถึงพิษณุโลก อุตรดิตถ์ ในภาคเหนือ สินค้าที่มอญชาวเรือนำไปขายนั้นนอกจากเครื่องปั้นดินเผาพวกหม้อ ไห โอ่ง ฯลฯ แล้วยังมีจากทุ่งหลังคาตลอดจนการขนส่งสินค้าบางชนิด เช่น อิฐ ทราย หิน ซีเมนต์ และวัสดุอื่น ๆ จากแหล่งผลิตไปยังพ่อค้าคนกลางอีกด้วย มอญชาวเรือจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในเรือ ทั้งนี้เรือที่ใช้เป็นพาหนะในการขนส่งสินค้าจึงต้องปรับสภาพให้มีความเหมาะสมเป็นบ้านอยู่ในนั้นด้วยและเวลาไปค้าขายก็จะพากันไปพบกันที่นครวัด ยังมีมอญชาวเรือบางพวกเมื่อขายสินค้าหมดแล้วก็จะอยู่ทำอะไรตามถ้ำในหัวเมือง กล่าวคือในฤดูแล้งจะซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯ บรรทุกเรือไปขายตามหัวเมืองทางเหนือจนถึงอุตรดิตถ์ พอจะเข้าฤดูฝนก็ถอยเรือลงมาจอดตามที่ว่างในลำน้ำแควแควใหญ่ ว่างก็ลงทำอะไรปลูกแตงและยาสูบ ครั้นถึงฤดูน้ำหลากก็เก็บของในเรือบรรทุกเรือลงลงมาขายที่กรุงเทพฯ แล้วซื้อสินค้ากรุงเทพฯ กลับขึ้นไปอีกวนเวียนอยู่เช่นนี้ทุกปี²

¹ Brian L. Foster, "Ethnicity and Economy: The Case of the Mons in Thailand" (Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Michigan, 1972), p. 14.

² สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จพระเจ้า, เล่ม 20 (พระนคร : คุรุสภา, 2505), หน้า 270 - 271.

ยังมีอีกอารีหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานว่าชาวมอญได้ทำกันมาแต่เมื่อใดและทำกันมากน้อยเพียงใด คือ การค้าทนาย แต่มีหลักฐานว่าได้ทำกันอยู่แล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 แดงบางพุก นนทบุรี และคงจะทำกันเป็นกลุ่มใหญ่พอสมควรและเห็นได้ชัด จึงเป็นที่กล่าวถึงในตอนที่เกิดเหตุเรือพระประเทียบของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ล่มที่บางพรวดขณะที่เกิดเหตุนั้นมีมอญค้าทนายอยู่แถบนั้นเต็มไปหมด แต่ก็ไม่มีใครกล้าเข้าไปช่วยเรือ¹ ทนายที่ค้าไคแล้วนั้นถ้าไม่ได้นำไปขายเองก็คงจะมีมอญอีกพวกหนึ่ง หรือพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไปขายต่ออีกทีหนึ่ง

นอกจากการประกอบอารีต่าง ๆ แล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นสมัยที่มีการพัฒนาประเทศอย่างมากโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ก็มีหลักฐานปรากฏว่าชาวมอญได้มีส่วนในการพัฒนาประเทศในด้านนี้ด้วย กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2440 มอญจำนวนหนึ่งพากันเข้าชื่อโดยมีสมิงปันทะเล นายกองคุมเลขรามัญทหารเรือ สังกัดพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ เป็นหัวหน้า มาขอพระบรมราชานุญาตจับจองที่ดินรกร้างว่างเปล่าตำบลบางเลา แขวงเมืองสมุทรปราการ เพื่อปรับเป็นที่นา และจะขุดคลองขึ้นสายหนึ่งด้วยเพื่อใช้ในการเพาะปลูก สำหรับที่นานั้นชาวมอญเหล่านั้นจะช่วยกันออกเงินจ้างจีนมาทำการขุดแล้วยกให้เป็นคลองของรัฐ แผนการในการขุดนั้นจะขุดตั้งแต่คลองบางเลาแขวงเมืองสมุทรปราการไปออกคลองบางเหี้ย มีความยาว 260 เส้น กว้าง 5 วา ลึก 4 ศอก¹ ครั้นเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงเริ่มทำการขุด

¹ ฐิติ ฐิตินทราม, สมเด็จพระนางเรือล่ม (พระนคร : โอเคียนส์โตร์, 2509), หน้า 154; ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2518), หน้า 314.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม น. 40.2/11 เรื่องสมิงปันทะเลนายกอง ๕ กรมทหารเรือขออนุญาตขุดคลองตำบลบางเลาสมุทรปราการ และแฟ้ม น. 42.1/43 สำเนาที่ 267/11826 หนังสือพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลอง ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117)

หลังจากที่ได้มีการทำหนังสือสัญญาระหว่างพระเจ้าอนงยาเซอ กรมหมื่นมเหศวรราชฤทธิย์
เสนาบดีกระทรวงการคลังกับสมิงปันทะละ ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2441¹ การครั้ง
นั้นก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจหลายประการคือ ทำให้ที่ดินรกร้างนั้นเกิดประโยชน์ในทาง
เกษตรกรรมเป็นการช่วยเพิ่มผลผลิต และการขุดคลองนอกจากจะใช้เป็นประโยชน์ใน
การเพาะปลูกแล้วยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าของประชาชนโดยทั่วไปอีกด้วย
นอกจากนี้ในที่ดินนั้นอาจจะมีทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่โลหะต่าง ๆ ซึ่งตามหนังสือ
สัญญาระบุไว้ว่าให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐโดยรัฐจะชดเชยค่าที่ดินแก่ผู้จับจองหรืออาจให้
ผู้จับจองนั้นมารับผูกขาดการขุดแร่จากรัฐ² อันนี้ก็เป็นโอกาสให้ได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ
ให้เป็นประโยชน์เป็นการเพิ่มรายได้แก่แผ่นดิน

เศรษฐกิจของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา มาจนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่สำคัญ
คือแรงงานของไพร่หลวง ในฐานะที่มอญเป็นไพร่หลวงจึงเท่ากับว่าเป็นส่วนประกอบ
หน่วยหนึ่งของเศรษฐกิจไทย แม้ว่าจะมีใช้หน่วยใหญ่เนื่องจากมอญมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับ
พลเมืองทั้งหมดของประเทศ หน้าซึ่งไพร่หลวงมอญพึงกระทำแก่รัฐบาลมีทั้งในรูปของ
แรงงาน เงินและสิ่งของ ดังจะเห็นได้ว่าไพร่หลวงมอญ มีหน้าที่เข้าเวร "ทำราชการ"
ตามระยะเวลาที่กำหนดทุกปีตั้งแต่อายุ 20 - 60 ปี³ รัฐบาลได้ใช้แรงงานของไพร่หลวง
มอญในกิจการต่าง ๆ ในแง่ที่เป็นประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจได้แก่การขุดคลอง ขุดคลอง
เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและประโยชน์ในด้านเกษตรกรรม นอกจากนี้คลองบางแห่งยัง
ขุดเพื่อผลประโยชน์ทางการประมง คือ ใช้เป็นเส้นทางลำเลียงเสบียงอาหารในยามสงคราม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม น. 42.1/43 เรื่องเดิม.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม น. 42.1/43 สำเนาที่ 268/11832 หนังสือ
พระเจ้าอนงยาเซอ กรมหมื่นมเหศวรราชฤทธิย์ เสนาบดีกระทรวงการคลัง ถึงสมิงปันทะละ
นายกองคุมเลขทหารเรือ ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2441.

³ คุปท์ที่ 3 หัวข้อเรื่อง ฐานะของคนมอญในประเทศไทย

เช่น คลองแสนแสบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เกณฑ์มอญมาช่วยกันขุดเพื่อเตรียมไว้รบกับญวน¹ เป็นต้น รัฐบาลได้อาศัยแรงงานจากไพร่หลวงในคานต่าง ๆ เรือมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้ใช้วิธีจ้างชาวจีนให้ดำเนินการเกี่ยวกับการขุดคลองบางแห่งแทนไพร่²

แต่ถ้าไพร่หลวงมอญไม่ต้องการมาเข้าเวรทำราชการ ก็จะใช้วิธีเสียเงินแทนได้ เงินนี้เรียกว่าเงินค่าราชการ จัดเป็นส่วยชนิดหนึ่ง เรียกว่าส่วยแทนแรง ซึ่งเป็นรูปของเงิน การเสียเงินค่าราชการในชั้นต้นเป็นการจ่ายเงินเพื่อจ้างเอาตัวคนมาทำงานแทน แต่ภายหลังเมื่อรัฐบาลต้องการตัวเงินใช้จ่ายมากกว่าตัวคน เงินเหล่านี้ก็ไหลกลับมาเป็นรายได้ทางหนึ่งของรัฐบาล ยังมีส่วยแทนแรงอีกชนิดหนึ่งมาจากไพร่ส่วย ซึ่งมีหน้าที่ส่งสิ่งของที่ทางราชการต้องการใช้มาให้แทนการเข้าเวร แต่บางครั้งอาจขัดข้องไม่สามารถหาสิ่งของนั้น ๆ ส่งได้ ก็ใช้วิธีเสียเป็นเงินแทนได้เช่นเดียวกัน³ และในระยะหลังรัฐบาลก็พอใจที่จะให้เสียเป็นเงินมากกว่าสิ่งของ โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2393 - 2398 ปรากฏว่ารัฐบาลมีแนวโน้มในการเปลี่ยนส่วยสิ่งของมาเป็นการเสียเงิน⁴ ส่วนส่วยอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นรูปสิ่งของนั้นก็มาจากไพร่ส่วยที่อยู่ตามหัวเมืองของที่รัฐบาลต้องการส่งไปให้แทนการเข้าเวรทั้งโคกถาวรข้างคน ส่วยที่มอญทำ

¹ สุกิจ นิมมานเทวินทร์, "มอญที่เข้าไพร่จก" แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, ปีที่ 6, เล่ม 3 (กันยายน, 2515), หน้า 105.

² ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394) (นครหลวงฯ : มิตรนาการพิมพ์, 2515), หน้า 245.

³ ุกรายละเอียดคมที่ 3.

⁴ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, (Stanford: Stanford University Press, 1971), p. 29.

ทอง ชัยมิ่ง เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วรัฐบาลยังมีรายได้จากการเก็บภาษีอากรจากชาวมอญในการประกอบอาชีพต่าง ๆ แม้ว่าไพร่หลวงมอญจะได้รับตราภูมิคุ้มกันสำหรับลดหย่อนภาษีในการประกอบอาชีพ แต่ก็ได้ลดหย่อนเฉพาะ 3 อาชีพ ตามที่ได้ระบุไว้ในตราภูมิ คือ ทำไร่ ทำการประมงและตั้งร้านค้า¹ ส่วนไพร่หลวงมอญที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ นอกเหนือจากอาชีพทั้ง 3 ดังกล่าว ก็ต้องเสียภาษีอากรโดยเฉพาะชาวนามอญ ซึ่งมีเป็นจำนวนมากกว่าอาชีพอื่น ๆ ชาวนามอญต้องเสียอากรค่านา โดยปกติเสียเป็นข้าวเปลือกที่เรียกว่า "หางข้าว" ตามอัตราที่รัฐบาลกำหนด กรมฯจะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมหางข้าวขึ้นฉางหลวงทุกปี แต่ก็มีบางสมัยที่ให้ชาวนาเสียเป็นเงินแทนหางข้าว เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่พอถึงรัชกาลต่อ ๆ มาก็คงให้เสียเป็นข้าวตั้งเดิม ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็อนุญาตให้ชาวนาเสียอากรได้ทั้งหางข้าวและเงิน ในอัตราไร่ละ 0.375 บาท ในรัชกาลต่อมา ราว พ.ศ. 2397 ก็ให้ชาวนาเสียค่าอากรเป็นเงินทั้งหมดในอัตราเดิม² ส่วนอาชีพอื่น ๆ เช่น การเฝ้ายาม การตัดฟัน ทำอิฐ ทำสวน ก็ต้องเสียภาษีอากรเช่นกัน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีอัตราการเก็บอย่างไร

ในการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งเป็นรายได้ที่สำคัญอีกอันหนึ่งของรัฐบาลนั้น รัฐบาลก็ได้อาศัยสิ่งของที่มาจกส่วยและอากรที่เก็บจากราษฎรเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าที่นำไปค้าขายกับต่างประเทศ เช่น ข้าว ซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญชนิดหนึ่งมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ปริมาณการส่งออกไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของแต่ละปีและสภาพบ้านเมืองว่าอยู่ในภาวะของสงครามหรือไม่ ตลอดจนพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลที่จะให้ส่งออกมากน้อยเท่าใด บางครั้งก็อาจจะงดการส่งออก เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว³

¹ในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดให้แก้ไขตราภูมิใหม่ให้คุ้มภาษีอากรได้ทุกชนิด - คู่มือที่ 3.

²James, C. Ingram, op. cit., p. 31.

³Ibid., p. 23.

จะเห็นได้ว่าในค่านเศรษฐกิจนี้แม้ว่ามอญจะมีได้เป็นกลุ่มสำคัญที่มีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจของไทย แต่ชาวมอญก็มีบทบาทในฐานะเป็นส่วนประกอบของระบบเศรษฐกิจ เพราะการประกอบอาชีพต่าง ๆ ของมอญ ก่อให้เกิดผลผลิตนำไปสู่การซื้อขายแลกเปลี่ยน ทำให้เกิดการหมุนเวียนของเครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดจนเงินตรา และภาวอากาศตลอดจนส่วนที่เสียให้แก่นักรัฐนั้นก็เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจด้วย เท่ากับชาวมอญมีส่วนทำให้เศรษฐกิจหมุนเวียนอยู่ในตัว

บทบาทด้านการเมือง

ก. กบฏมอญ

ชาวมอญที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ประกอบอาชีพต่าง ๆ ตามที่ตนถนัด บางส่วนก็เข้ารับราชการเป็นกำลังของชาติ ในค่านต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็มีมอญบางกลุ่มบางพวกที่ก่อการจลาจลจนวายถึงขั้นเป็นกบฏเป็นที่เคียดแค้นและเป็นภาระให้รัฐบาลไทยต้องทำการปราบปรามเพื่อให้บ้านเมืองกลับเป็นปกติสุข ชาวมอญที่ก่อการกบฏบางครั้งก็คิดการใหญ่ถึงขั้นจะแย่งชิงราชสมบัติและตั้งตนเป็นกษัตริย์โดยลำพัง เช่น กบฏธรรมเจียรในสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) บางครั้งชาวมอญก็ได้เป็นผู้ดำเนินการเอง แต่ได้ร่วมมือกับเจ้านายหรือขุนนางไทยคบคิดกันเป็นกบฏ เช่น กบฏพระยาสุรศักดิ์ไชยสิทธิ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กบฏหม่อมเหม็นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเท่าที่มีปรากฏเป็นหลักฐานจะเห็นได้ว่าชาวมอญได้มีส่วนร่วมในการกบฏรวมทั้ง 5 ครั้ง เป็นกบฏในสมัยอยุธยา 3 ครั้ง ในสมัยกรุงธนบุรี 1 ครั้ง และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ 1 ครั้ง ดังนี้คือ

1. กบฏธรรมเจียร

ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา¹ หลังจากที่พระองค์ได้ทำการปราบปรามผู้ที่
ไม่ยอมอ่อนน้อม ชักรับสิ่ง ไม่ยอมเข้าไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาถวายสัตย์ต่อพระองค์ใน

¹ในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ขณะที่พระองค์ทรงประจวบอยู่นั้น พระเพท
ราชากับหลวงสรศักดิ์ ได้ทำการชิงราชสมบัติโดยมีมอญพวกสมิงพิตะประมาณ 300 คน
เป็นกำลังร่วมอยู่ด้วย (ดูรายละเอียดได้ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ
สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน, หน้า 474 - 486) แต่การกระทำครั้งนั้นจะถือว่าเป็น
เป็นกบฏหรือไม่ขึ้นอยู่กับกรให้คำนิยามของคำว่า "กบฏ" กับเหตุผลในการกระทำ
ถ้าดูในแง่ที่ว่าพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ กระทำการชิงราชสมบัติและได้ประหาร
ชีวิตพระปีย์กับเจ้าพระยาวิชเยนทร์ ในขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ยังมีพระชนม์อยู่โดยมิได้
กราบบังคมทูลให้ทรงทราบและต่อมาได้ขึ้นครองราชย์โดยมิได้มีสิทธิอันชอบธรรมคือมิได้
เป็นเชื้อสายของกษัตริย์องค์ก่อนแล้ว ก็กล่าวได้ว่าพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์เป็นกบฏ
มอญที่เข้าร่วมในการกระทำครั้งนั้นก็ เป็นกบฏด้วย แต่ถ้าพิจารณาในแง่ที่ว่าพระเพทราชา
เป็นผู้ที่เห็นการณ์ไกลและหวังดีต่อชาติบ้านเมือง จึงเสี่ยงที่จะกระทำการเพื่อช่วยให้
ประเทศชาติรอดพ้นจากเงื้อมมือของชาวต่างชาติโดยเร็ว เพราะถ้าเจ้าพระยาวิชเยนทร์
รวบรวมอำนาจได้สำเร็จ ส่วนพระปีย์ก็เป็นคนอ่อนแอและอาจเป็นเครื่องมือของเจ้าพระยา
วิชเยนทร์ได้ง่าย อะไรจะเกิดแก่ประเทศไทย ดังนั้นแล้วพระเพทราชาสมควรจะได้รับการ
สรรเสริญว่าเป็นผู้ทำคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศ แม้ว่าการกระทำนั้นจะเกิด
ผลประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่พระเพทราชาด้วยเช่นกัน - ดูรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาท
ของพระเพทราชาใน วัลยา ปิยรัตน์, "พระเพทราชาเป็นขบถหรือ," อักษรศาสตร์พิจารณ์,
ปีที่ 1, ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม, 2516), หน้า 6 - 13.

พิธีราชาภิเษกจนสิ้นเสียงฆ้องแล้ว¹ มีมอญคนหนึ่งชื่อ ชรรมเถียร เป็นข้าหลวงเดิมของ เจ้าฟ้าอภัยทศ พระเจ้านองยาเชอของสมเด็จพระนารายณ์ ได้ปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ มาแสดงตนให้ประชาชนเห็นว่า เจ้าฟ้าอภัยทศซึ่งถูกนำตัวไปสำเร็จ โทษนั้นยังไม่ตาย และ จะมาชิงราชสมบัติคืนจากพระเพทราชา มอญชรรมเถียรคงจะมีสมัครพรรคพวกอยู่มาก เป็นจำนวนพอสมควร จึงสามารถดำเนินการให้ประชาชนเชื่อถือได้ เพราะปรากฏว่ามีผู้ คนหลงเชื่อไป เข้าด้วยเป็นอันมาก ได้ของสุ่มคนจากนครนายกมาจนถึงสระบุรี ลพบุรี และแขวงชนนครจนสามารถยกกองทัพเข้ามาได้ถึงฐานพระนคร² การที่ชรรมเถียร สามารถโน้มน้าวให้ผู้คน โดยเฉพาะในชนบทเข้าร่วมในการชิงราชสมบัติได้นั้น เป็นผลมาจากทัศนคติและความรู้สึกของประชาชนต่อฐานะของพระมหากษัตริย์ แม้ว่าในสมัยอยุธยา วิถีทางที่จะขึ้นสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ จะมีทั้งวิถีปกติตามสืบทอด โดยชอบธรรมคือสืบจาก พระบิดาไปยัง โอรสหรือจากเชื้อสายไปยังอนุชา กับวิถีไม่ปกติโดยการชิงราชสมบัติก็ตาม แต่ในความรู้สึกของประชาชนก็ยังนิยมการสืบราชสมบัติโดยวิถีปกติมากกว่าการแย่งชิง ราชสมบัติ และยังเป็นการชิงราชสมบัติโดยสามัญชนด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการยากที่ประชาชน จะยอมรับด้วยความสนิทใจ ดังนั้นระหว่างเจ้าฟ้าอภัยทศซึ่งเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ กับสมเด็จพระเพทราชาซึ่งมาจากสามัญชน ประชาชนย่อมเลือกข้างเจ้าฟ้าอภัยทศ เพราะมีเชื้อสายกษัตริย์สายตรง และเห็นว่าราชสมบัติควรจะเป็นของเจ้าฟ้า-

¹ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่าสมเด็จพระเพทราชาโปรดให้ จัดเตรียมกองทัพเพื่อยกไปปราบพระยายมราชกับพระยารามเดโช ซึ่งตั้งแข็งเมือง (อยู่ที่นครราชสีมาและนครศรีธรรมราชตามลำดับ) และไม่ยอมเข้ามาถือน้ำถวายสัตย์ในพิธีบรมราชาภิเษก ภายหลังจากที่ทรงเสร็จสิ้นการปราบกบฏชรรมเถียรแล้ว - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 504 - 505.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 499.

อภัยทศผู้มีสิทธิอันชอบธรรมมากกว่า¹

อย่างไรก็ตามเมื่อพวกกบฏยกมาถึงกำแพงพระนคร ก็ได้รับการต้านทานจาก สมเด็จพระราชวังบวรจนพ่ายแพ้กลับไป มอญธรรมเถียรตกข้างได้รับบาดเจ็บและหนีไป สมัครพรรคพวกอื่น ๆ ก็แตกหนีไปยังตำบลต่าง ๆ เช่นกัน ครั้นข้าหลวงตึกตามจับกุมพวกกบฏได้แล้ว โปรดให้ประหารชีวิตธรรมเถียรและพรรคพวกที่สมรู้ร่วมคิดทั้งหมด ส่วนพวกที่เพียงแต่มาร่วมด้วยก็ให้จำคุกบ้าง ส่งไปเป็นตะพุ่นหญ้าข้างบ้าง พวกที่จับไม่ได้ก็แตกหนีเข้าป่าไปจำนวนมาก ทำให้บ้านแขวงเมืองสระบุรี ลพบุรี และแขวงขุนนครร้างไปหลายตำบล² กบฏครั้งนั้นแม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องใหญ่โตเพราะสามารถปราบได้อย่างรวดเร็ว แต่ก็ทำให้บ้านเมืองวุ่นวายไปชั่วขณะหนึ่ง โดยเฉพาะตามชนบท และผลที่ตามมา

¹ตามหลักฐานของ Kaempfer (ชาวฮอลันดาที่เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา) สมเด็จพระเพทราชาเป็น "...his (สมเด็จพระนารายณ์) most intimate friend, who was his Sister's Son,..." The History of Japan Together with a Description of the Kingdom of Siam 1690 - 92, Vol. I, Translated by J.G. Scheuchzer, (Glasgow: James MacLehose and Sons, 1906), p. 35. นับเป็นหลักฐานฉบับเดียวที่กล่าวถึงกำเนิดของพระเพทราชาว่ามีพระมารดาเป็นภคินีของสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งขัดแย้งกับหลักฐานฝ่ายไทยทั้งหมดที่บอกว่าพระเพทราชาเป็นสามัญชน มีบ้านเดิมอยู่ที่บ้านพลูหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี อย่างไรก็ตามถ้าความจริงเป็นไปตามหลักฐานของ Kaempfer ผู้ที่น่าจะมีสิทธิอันชอบธรรมในการสืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระนารายณ์ ก็ควรเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศผู้เป็นพระอนุชาอยู่นั่นเอง

²พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, เรื่องเกม, หน้า 501 - 504, Hall, A History of South-East Asia (New York: St. Martin's Press, 1966), p. 424. กล่าวว่ามีบางพวกอพยพหนีไปพม่า

คือผู้คนหลบหนีเข้าป่าไปจนบ้านเมืองร้างไปหลายตำบล เป็นผลเสียทางบ้านเศรษฐกิจ

2. กฎหมายที่อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีชาวมอญอพยพเข้ามาในประเทศไทยหลายคราวดังได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ 2 ในระยะต่อมาปรากฏว่ามีมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยนั้นเป็นกฎ 2 พวก ดังนี้

พวกแรกคือ พวกพระยาพระราม ซึ่งอพยพมาจากเมืองเจกอง ได้คิดอุบายที่จะหลบหนีออกจากพระราชอาณาจักร เหนือในขณะนั้น เจ้าประเทศเขมร แกร่งแย่งอำนาจกันคือ ฝ่ายนักพระสถางคอง กับ ฝ่ายของนักพระรามาธิบดีและนักพระศรีไชยเชษฐ ฝ่ายแรกได้ขอกำลังจากญวนมาช่วย ฝ่ายหลังสู้ไม่ได้จึงพาสัมภรรยาคพวกหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทางเมืองปราจีนบุรี กรมการเมืองปราจีนบุรีมีหนังสือบอกเข้ามาให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ข้าหลวงออกไปรับเจ้าเขมรทั้งสองกับสัมภรรยาคพวกเข้ามายังพระนคร แล้วมีพระราชโองการตรัสสั่งให้เกณฑ์พล 10,000 ให้พระยาราชสุภาวดีออกไปตั้งชุมพลอยู่ ณ วัดพระเจดีย์แดง พระยาพระรามจึงเห็นเป็นโอกาสที่จะดำเนินการตามที่ตั้งใจไว้ ได้เข้าเรียนต่อท่านอัครมหาเสนาบดีว่าจะขออาสาไปทัพด้วย 50 คน แต่ยังมีขาดอาวุธ ครั้นกราบทูลพระกรณาก็โปรดให้จ่ายอาวุธแก่พวกของพระยาพระรามจนครบทุกคน แต่แล้วพระยาพระรามก็เป็นกฎ แทนที่จะยกไปกับทัพพระยาราชสุภาวดี กลับยกไปที่โพธิ์สามต้นในตอนค่ำแล้วพวกครอบครัวหนีไป ส่วนพระยากลาง เมืองและพระยาน้อยวันดีที่เคยอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยพร้อมกับพระยาพระรามนั้นมิได้ร่วมหนีไปกับพระยาพระราม เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบจึงคำรัสสั่งให้ข้าหลวงไปจับพวกมอญกฎ ได้ตามไปทันที่ตำบลทุ่งบ้านรี บางแก้ว และจับตัวได้ทั้งหมด มีพระราชโองการตรัสสั่งให้ลงพระราชอาญา เขียนพระยาพระรามและพรรคพวก บรรดาชายทั้งปวงก็ให้ประหารชีวิต เว้นแต่ครอบครัวซึ่งโปรดให้ไปอยู่บ้านโพธิ์สามต้นตามเดิม¹

¹พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 2 (พระนคร : โอเดียนสโตร์,

พวกที่สอง คือพวกมอญเมืองเมาะตะมะ ซึ่งอพยพเข้ามาทางเมืองทวายหลัง จากที่พระเจ้าอลองพญาตีไคหงสาวดีแล้ว ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ในราว พ.ศ. 2303 ก็กลับคิดเป็นกบฏ จับเจ้าเมืองฝ่ายไทยฆ่าเสียโดยหาว่าเจ้าเมือง นั้นไม่มีความยุติธรรม¹ แล้วคุมสมัครพรรคพวกยกเข้ามาทางเขานางบวชแดนเมืองนคร นายก และได้เข้าตีเมืองนครนายก กรมการเมืองจึงมีหนังสือแจ้งเหตุเข้ามายังกรุง ศรีอยุธยา ได้โปรดให้พระยาสิทธิราชเคโตเป็นแม่ทัพถือพล 2,000 ยกออกไปจับมอญกบฏ เกิดการสู้รบกันพวกมอญไม่มีอาวุธ ได้เสียมไม้สะแกไช้เป็นอาวุธ ไล่ขว้างจนกองทัพไทย แยกพ่ายกลับมา แล้วพวกมอญกบฏก็คิดการกำเริบยิ่งขึ้น ได้เอาไฟเผาหมู่บ้านต่าง ๆ จน เกือบจะถึงพระนคร คือเพียงหนทางวันเดียวก็จะถึงพระนคร และขณะที่พวกมอญเข้าไป ตามหมู่บ้านก็ได้ปล้นสะดมเก็บทรัพย์สินสมบัติของชาวบ้านไปจนหมดแล้วหนีกลับไปตั้งมั่น อยู่ในค่าย สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ จึงโปรดให้พระยาอมราชเป็นแม่ทัพ คุมทหาร 2,000 และพระยาเพชรบุรี เป็นทัพหน้าถือพล 1,000 ยกออกไปปราบพวกมอญกบฏอีก กองทัพ ทั้งสองได้ตีพวกมอญแตกพ่ายหนีไปทาง เมืองหลมตัก²

มอญกบฏในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนี้ เป็นลัทธิชาตินิยมหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง

¹ตามหลักฐานคือจดหมายของมองเซนเบอร์ บริโกต์ ซึ่งมีไปถึงผู้อำนวยการ คณะต่างประเทศไม่ได้ให้รายละเอียดแน่ชัดว่าเป็นเจ้าเมือง ๆ ไทน์ กล่าวไว้แต่เพียง ว่าเป็นหัวเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เท่านั้น - ประชุมพงศาวดาร, ภาคที่ 39, เล่ม 23, หน้า 23.

²พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 2, หน้า 258; ประชุม พงศาวดารภาคที่ 39, เล่ม 23, หน้า 23 - 25. และในจดหมายนั้น มองเซนเบอร์ บริโกต์ บอกว่า พวกมอญถูกจับเป็นเชลย 50 คน

ความอ่อนแอของไทยในสมัยนั้น เพราะทั้ง ๆ ที่มีอูมีกำลังน้อยกว่าไทยมาก¹ กองทัพไทยที่ส่งไปปราบในครั้งแรกก็ยังพ่ายแพ้กลับมา และผลของการกบฏครั้งนี้ นอกจากประชาชนตามหมู่บ้านที่ถูกพวกกบฏเข้าปล้นจะต้องสูญเสียทรัพย์สินของแล้ว การปราบพวกกบฏยังทำให้ผู้คนบาดเจ็บล้มตายลงไปทั้งคนไทยคนมอญ เป็นการสูญเสียกำลังของชาติไปโดยใช่เหตุ แทนที่จะใช้กำลังคนเหล่านั้นไว้ป้องกันประเทศ ความอ่อนแอและเหตุอันวายต่าง ๆ ใต้สะสมกันต่อ ๆ มาจนในที่สุดไทยก็ไม่สามารถต่อต้านการรุกรานของพม่าได้จึงเสียดินหรือยุชยาไปอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2310

3. กบฏสุกี้พระนายกอง

ในการทำสงครามกับพม่าคราวเสียดินครั้งหลัง พ.ศ. 2310 นั้น ถ้ามอญสุกี้ซึ่งได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานจะไม่แปรพักตร์หันไปเข้ากับพม่า อาสาแยกทัพมาตีค่ายบางระจันของไทยแล้ว ฝ่ายไทยก็น่าจะสามารถยึดระยะเวลาการเสียดินออกไปได้อีก กล่าวคือหลังจากที่พม่าตีได้หัวเมืองรายทางของไทยเข้ามาจนถึงเขตพระนครศรีอยุธยาแล้ว ก็มาตั้งค่ายอยู่ห่าง ๆ ยังมีได้เข้าตีกรุงศรีอยุธยาในทันที แต่แต่งกองโจรออกตีชิงทรัพย์สินสมบัติและจับเชลย ในเวลานั้นบ้านบางระจันกลายเป็นที่รวมของราษฎรชาวเมืองวิเศษไชยชาญ และเมืองสรรค์ที่พากันหลบหนีพม่ามา เพราะที่บ้านบางระจันมีเสบียงอาหารบริบูรณ์และเป็นบ้านคอน อยู่ในที่ร่มแฉนเมืองวิเศษไชยชาญกับเมืองสรรค์และเมืองสิงห์ต่อกัน ข้าศึกเข้าไปถึงได้ยาก ชาวบ้านบางระจันประกอบด้วยบุคคลชั้นหัวหน้าทั้งหมด 11 คน ได้แก่ นายแท่น นายโชติ นายอิน นายเมือง นายดอก นายทองแก้ว ชุนสรรค์ พันเรือง นายทองเหม็น นายจันทร์ทนต์เขียว และนายทองแสงใหญ่ ได้ชักชวนกันของสมุญคนต่อสมุญ และได้นิมนต์พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช แขวงเมืองสุพรรณ ซึ่งชาวบ้านนับถือกันว่าเป็นผู้มีวิหยาคมให้มาช่วยคุ้มครองที่วัดโพธิ์-

¹ตามจดหมายเหตุของมองเซนเยอร์ บรีโกต์ กล่าวว่าพวกมอญมีกำลังเพียง 600 คน เท่านั้น ประชุมพงศาวดาร, ภาคที่ 39, หน้า 25.

เกาตัน ในบ้านบางระจันด้วย เมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้วจึงช่วยกันตั้งค่ายขึ้นวงรอบบ้าน
บางระจัน 2 ค่าย แล้วจัดหมวดหมู่พร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธที่หาได้ในตำบลนั้น เตรียม
รักษาหน้าที่และวางกองสอดแนมคอยสืบสวนกองทัพพม่าที่จะติดตามเข้ามา

ชาวบ้านบางระจันได้ทำการต่อสู้พม่าอย่างกล้าหาญและสามารถเอาชนะกองทัพ
พม่าที่ส่งมาปราบได้ถึง 7 ครั้ง ได้ฆ่าพันทหารพม่าล้มตายเป็นจำนวนมาก พม่าพยายาม
ปราบปรามพวกชาวบ้านบางระจันอยู่ถึงปีเศษก็ยังไม่สามารถเอาชนะได้ เนเมียวสีหบดี
แม่ทัพใหญ่พม่าก็ร้อนใจ เกรงว่าชาวบ้านบางระจันซึ่งมีกำลังมากขึ้นทุกทีจะยกเป็นทัพใหญ่
ลงมาตีกระหนาบ แต่ก็ไม่สามารถจะหาผู้อาสาคุมทัพไปปราบปรามชาวบ้านบางระจันได้
อีก เพราะบรรดานายทัพนายกองพม่าต่างพากันครั่นคร้าม ขณะนั้นมีมอญคนหนึ่ง ซึ่งเข้า
มาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน แล้วไปฝากตัวอยู่กับพม่า ได้ช่วยพม่ารบพุ่งจนเนเมียว
สีหบดีตั้งให้เป็นตำแหน่งสุกี้ ได้เข้ารับอาสาจะตีบ้านบางระจันให้ได้ เนเมียวสีหบดีจึง
เกณฑ์กองทัพทั้งพม่าและมอญให้สุกี้คุมไปรบชาวบ้านบางระจัน สุกี้ได้เปรียบนายทัพพม่าคน
อื่น ๆ ด้วยเหตุที่อยู่ในประเทศไทยมานาน จึงคุ้นเคยกับคนไทยจนรู้ว่าคนไทยนั้นใจกล้า
แถมใจค่อนคือการรบในที่แจ้ง ขณะเดียวกันฝ่ายไทยก็ชำนาญทางซึ่งมีลักษณะ เป็นป่าเปลี่ยว
ดังนั้นสุกี้จึงเคลื่อนทัพอย่างช้า ๆ ด้วยความระมัดระวัง และตั้งค่ายพักอย่างมั่นคงในแต่
ละแห่งที่ไปถึง เมื่อไปถึงเขตบ้านบางระจัน สุกี้ก็ให้ทหารสู้รบอยู่แต่ในค่าย ชาวบ้าน
บางระจันพยายามตีค่ายสุกี้หลายครั้งก็ไม่สำเร็จ เพราะขาคปืนใหญ่ที่จะใช้ยิงทำลายค่าย
และ เมื่อยกออกไปคราวใดก็ถูกพม่ายิงบาดเจ็บล้มตายลงทุกราว ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา
ไม่ยอมมอบปืนใหญ่ให้ตามที่ไปขอลไปด้วยเกรงว่าข้าศึกจะแย่งชิงไประหว่างทาง แม้กระ
นั้นชาวบ้านบางระจันก็ยังมิได้ท้อถอยได้พยายามหลอปืนใหญ่ขึ้นใช้เองถึง 2 กระบอก แต่
ก็ไม่สามารถใช้การได้ เพราะปืนนั้นร้ายเสียก่อน ดังนั้นชาวบ้านบางระจันจึงหมดหนทาง
จะต่อสู้ข้าศึก ขณะเดียวกันก็พลักถูกพม่าฆ่าฟันล้มตายลงทุกที ทั้งตัวนายทัพ เช่นนายทอง-
เหม็น ขุนสรศักดิ์ นายจันทร์หนวดเขี้ยว เป็นต้น ก็ถูกอาวุธพม่าล้มตายลง เพราะสุกี้ใช้
กลยุทธ์หลอกล่อให้ไทยยกออกไปรบนอกค่าย พวกที่เหลือก็ยิ่งหมดกำลังใจและพากันท้อถอย
การต่อสู้ข้าศึกจึงอ่อนแอลง ในที่สุดค่ายบางระจันก็เสียแก่สุกี้ หลังจากที่ได้ต่อสู้มาเป็น

เวลา 5 เดือน¹

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวบ้านบางระจันจะไม่สามารถเอาชนะพม่าได้ แต่ก็ได้ต่อสู้อย่างกล้าหาญและสามารถดองเวลาพม่าได้เกือบ 2 ปี และยังได้ฆ่าฟันพม่าล้มตายไปมาก จะเห็นได้ว่าถ้าพม่าไม่มีอดสูก็มาเป็นแม่ทัพแล้ว พม่าก็จะไม่สามารถปราบชาวบ้านบางระจันได้ และชาวบ้านบางระจันก็จะยังคงรวมตัวกันต่อสู้พม่าต่อไปได้อีก

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 แล้ว พม่าตั้งให้สูก็เป็นนายทัพคุมพลพมามอญรวม 3,000 คน ตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น คอยสืบจับผู้คนและเก็บทรัพย์สินของสงฆ์ไปยังเมืองพม่า แต่สูก็ไม่สามารถที่จะอยู่รักษาค่ายโพธิ์สามต้นได้นานนัก เพราะวันที่พระยาตากตั้งตัวไค้ที่จันทบุรี ก็รีบยกกองทัพเรือเข้ามายังปากน้ำเจ้าพระยาที่ไค้กรุงธนบุรี แล้วเลยไปปราบสูที่ค่ายโพธิ์สามต้น ปรากฏว่าสูแม่ทัพพม่าถูกฆ่าตายในที่รบ ส่วนพวกไพร่พลก็หนีไปบ้าง ส่วนที่ถูกจับได้ก็ยอมอ่อนน้อมต่อพระยาตากทั้งหมด

4. กบฏพระยาสรรค

ตอนปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เกิดการจลาจลขึ้นในขณะที่ยสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีเขมร เนื่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงศรัทธาพระทัยในการนั่งกรรมฐานหนักขึ้นจนพระอารมณ์ผันแปร เกิดมีสติปัญญาวิปลาสสำคัญพระองค์ว่าเป็นพระโสคาบัน ได้ลงอาญาและถอดสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชกับพระราชาคณะที่ไม่ยอมกราบไหว้พระองค์ นอกจากนี้ยังทรงระแวงข้าราชการว่าลักลอบพระราชนิเวศน์ไปรดน้ำใบยี่ตีและจำจอง บางครั้งก็นำตัวผู้ต้องหาขึ้นย่างไฟให้ยอมรับสารภาพ ขณะเดียวกันก็พระราชทานรางวัลแก่ผู้เป็นโจทก์ฟ้องร้อง ทำให้มีคนพาลเกล่งใส่ความผู้นับมากมาย จึงมีคนได้รับโทษกักขัง เข็มขัดและถูกประหารชีวิตมากขึ้น เป็นเหตุให้ชาวพระนครได้

¹สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์, ไทยรบพม่า (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 349 - 357; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 2, หน้า 269 - 272, 274 - 276.

รับความเดือดร้อนกันมาก จนบางพวกต้องอพยพหนีไปอยู่ตามป่า บางพวกก็ไปอยู่กรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ความจลาจลวุ่นวายในกรุงธนบุรีแพร่ออกไปจนถึงชาวกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกำลังได้รับความเดือดร้อนจากการเก็บอากรภาคหลวงชุกทรัพย์ที่ข้อนไว้ตามที่ต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา ชาวกรุงศรีอยุธยาจึงชักชวนกันเป็นกบฏ โดยมีหัวหน้า 3 คน คือ ขุนสุระ นายบุณนาคบ้านแมลา และขุนแก้วน้องพระยาสรศักดิ์ พวกกบฏได้เข้าปล้นจวนพระยาอินทรอภัยผู้รักษากรุงศรีอยุธยา ทางกรุงธนบุรีได้ส่งพระยาสรศักดิ์เป็นข้าหลวงมาชำระ แต่พวกกบฏกลับเกลี้ยกล่อมให้พระยาสรศักดิ์เข้าเป็นพวกด้วยและยกให้เป็นหัวหน้า พวกกบฏ นำทัพลงมาตีกรุงธนบุรีในเวลาค่ำ พวกกบฏได้เข้าปล้นพระราชวัง และบังคับให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกผนวช แล้วคิดอานักกับกรมขุนอนุรักษสงครามหลานสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จะตั้งตัวเป็นใหญ่โดยให้กรมขุนอนุรักษสงครามรับเป็นหัวหน้าต่อสู้กับสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ส่วนพระยาสรศักดิ์จะเป็นผู้อุกหนุนให้เงินหลวงในท้องพระคลังไปแจกจ่ายจ้างหาคนเป็นพรรคพวก

ในเวลานั้นพวกมอญที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่และเคยมีความศรัทธาชอบในราชการได้แตกแยกเป็น 2 พวก พวกหนึ่งมีพระยารามัญวงศ์และพระยากลางเมืองนายกongมอญเป็นหัวหน้าได้พาสมัครพรรคพวกไปเข้ากับพวกกบฏ อีกพวกหนึ่งมีพระยาแจ้งกับพระยาพระรามเป็นหัวหน้า พวกนี้ไม่ยอมร่วมกับพวกกบฏ ขณะที่พวกกบฏกำลังเตรียมการอยู่นั้นพระยาสุริยอภัย ซึ่งสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกให้มาคอยฟังเหตุการณ์เมืองธนบุรีอยู่ที่นครราชสีมา ได้ยกกองทัพเมืองนครราชสีมาเข้ามาถึงกรุงธนบุรี พระยาสรศักดิ์ก็ให้กรมขุนอนุรักษสงครามยกพลเข้าปล้นบ้านพระยาสุริยอภัยที่ตำบลสวนมังคุด แต่กรมขุนอนุรักษสงคราม มีรั้วพลน้อยเพราะชาวพระนครไม่ยอมเข้าด้วย มีแต่พวกมอญในกองพระยารามัญวงศ์ และพระยากลางเมือง เป็นกำลังสำคัญเท่านั้น ได้จุดไฟเผาบ้านเรือนราษฎรที่บ้านปูนติดกับสวนมังคุดเพื่อให้ไฟลุกลามไปยังบ้านของพระยาสุริยอภัย และยังไขปืนยิงเข้าไปในบ้านพระยาสุริยอภัยด้วย เมื่อเกิดการสู้รบกันขึ้น เจ้าศิริวิโรจนาท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุริยอภัยที่บ้านปากคลองบางลำพู จึงคิดอานักกับพระยาแจ้ง พระยาพระรามนายกongมอญ ซึ่งนับถือสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ช่วยกันจัดเรือรับพวกมอญในพระยาทั้งสอง

ข้ามฝากไปช่วยพระยาสุริยอภัยต่อสุชาติ พวกกรมขุนอนุรักษ์สงครามสู้ไม่ได้พากันแตก
พ่ายหนีไป พระยาสุริยอภัยตามจับตัวกรมขุนอนุรักษ์สงครามได้ที่วัดยาง ทางคลองบางกอก
น้อย แล้วให้จำคุกไว้รอสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก

ฝ่ายสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกครั้งนี้ได้ทราบข่าวกบฏในกรุงธนบุรีก็มอบ
การศึกษาค้นเขมรให้เจ้าพระยาสุรสีห์บังคับบัญชา แล้วรีบยกกองทัพกลับมายังกรุงธนบุรี
ครั้งมาถึงพวกราษฎรและข้าราชการทั้งปวงก็พากันอ่อนน้อม สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก
ได้ทำการไต่สวน และปรึกษาโทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แล้วให้พิจารณาโทษกรมขุน
อนุรักษ์สงคราม ซึ่งได้ให้การชักทอถึงผู้ร่วมคิดทั้งหมด โดยเฉพาะพระยาสรศักดิ์ จึงได้
พิพากษาลงโทษตามความผิดหมดทุกคน¹ สันนิษฐานว่าพระยารามัญวงศ์คงจะถูกปลดออก
จากตำแหน่งจักษิรมอญและได้รับโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับพวกกบฏอื่น ๆ ทำให้
ตำแหน่งจักษิรมอญว่างไปจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้ตั้งพระยาแจ้ง
เป็นพระยามหาโยธา ที่จักษิรมอญแทนที่พระยารามัญวงศ์

5. กบฏหม่อมเหม็น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นเสวยราชย์ใน
พ.ศ. 2352 นั้น ปรากฏว่าพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (บุตรสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี) ซึ่งขณะนั้นเป็นกรมขุนกษัตริย์ราชบุตร และพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันอีก 2 คน คือ
นายหนูคำกับเจ้าจอมมารคาสาลี ในพระบั้นอุทรน้อยได้คบคิดกับขุนนางไทยและมอญหลาย
คนจะแย่งชิงราชสมบัติ แต่ยังไม่ทันจะได้ดำเนินการตามที่คิดไว้ก็ถูกจับได้เสียก่อน พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ไต่สวนกรมขุนกษัตริย์ราชบุตร ก็ได้ความชักทอไปถึงผู้ร่วมคิด
ที่สำคัญ 10 คน ในจำนวนนี้เป็นคนมอญเสียเกือบครึ่งหนึ่ง ดังนี้คือ เจ้าพระยาพลเทพ
(บุญาค) พระยาเพชรปानी (กล่อม) พระยาอินทรเทษ (กระต่าย) จมื่นประชาชนมณเฑียร
(ออน) พระยาราม (ทอง) นายขุนเณรหลานเจ้าพระยาพลเทพ สมิงรอกสองราม สมิง
สิริบุญโคด บุตรเจ้าพระยามหาโยธา สมิงพักเบ็ด (ม่วง) สมิงปอนทะเล และยังมีข้าใน

¹สมเด็จพระกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 537 - 546.

กรมทั้งชายหญิงอีก 30 คน ครั้นได้ตัวมาชำระเป็นที่เรียบร้อยจึงโปรดให้ถอดกรมทูล
 กษัตริย์ออกจากตำแหน่ง เรียกตามชื่อเดิมว่า หม่อมเหม็น แล้วให้สำเร็จโทษด้วย
 ทอนจันทน์ที่วัดประทุมคงคา บุตรชายให้ดวงน้ำที่ปากอ่าว ส่วนพวกกบฏอีก 40 คน ให้นำ
 ตัวไปประหารชีวิต บุตรและภรรยาพวกกบฏโปรดให้ยกโทษประหารชีวิต พระราชทาน
 ให้เป็นโทษระบาวา¹

ข. การเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ
 แล้วประเทศไทยก็ต้องประสบกับท่าทีคุกคามของชาวตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษ
 ซึ่งได้ส่ง เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ราชทูตเข้ามาเจรจาทำสนธิ
 สัญญากับอังกฤษ ทั้ง ๆ ที่เป็นสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค (Unequal Treaty) และไทย
 เป็นฝ่ายเสียเปรียบ แต่ก็นับว่าเป็นการตัดสินใจที่ถูกต้องและดีที่สุดแล้ว เพราะการส่ง
 ราชทูตเข้ามาในครั้งนั้น อังกฤษหมายมั่นปั้นมือว่าการเจรจาจะต้องประสบผลสำเร็จตาม
 ที่ตนต้องการทุกประการ เรื่องนี้ เซอร์ จอห์น เบาว์ริง เองก็ได้เคยเปิดเผยโดย
 แฝงนัยของตนแก่ แชมมวล เฮาส์ มิชชันนารีอเมริกันที่อยู่ในประเทศไทยในขณะนั้นว่า
 เขา "...มาพร้อมด้วยกิ่งมะกอกในมือ แต่ทว่าเบื้องหลังผมนั้น..."² นอกจากอังกฤษ
 แล้วยังมีสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส โปรตุเกส และประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเข้ามาขอทำ
 สนธิสัญญาอย่างอังกฤษบ้าง³ สนธิสัญญาที่ทำกับประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวทั้งในสมัย

¹ หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุทโศดำ รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 เรื่อง
 กาคามฟ้องเรื่องหม่อมเหม็นกับพวกเป็นกบฏ

² "...come with an olive branch in my hand, but behind me—!"
 - George Haws Feltus, op. cit., p. 133.

³ คุรายละเอียบการทำสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ใ้ใน ทรงศรี อัจฉอรุณ,
สิทธิสภาพนอกอาณาเขต (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506),

รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ได้ยึดเอาสนธิสัญญาที่ทำกับเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ใน พ.ศ. 2398 เป็นแบบฉบับ

ข้อเสียเปรียบจากสนธิสัญญาดังกล่าวได้ปรากฏผลอย่างใหญ่หลวงในรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้ให้สิทธิพิเศษแก่ชาวต่างประเทศ หลายประการที่สำคัญคือ อภิสิทธิ์ทางการศาล ที่เรียกว่า "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต" (Extra - Territoriality) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังมีชาวต่างประเทศเข้ามาอาศัยและติดต่อค้าขายน้อย ไทยจึงยังไม่เคียดจระจกการ ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ชาวตะวันตก ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว จำนวนชาวต่างประเทศในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นชาวตะวันตก ยังตีความในสนธิสัญญาดังกล่าวบิดเบือนไป ทำให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้แผ่ออกไป ครอบคลุมถึงชาวเอเชียหรือแม้แต่คนไทยด้วยกันเองที่เข้าเป็นคนในบังคับของประเทศนั้น ๆ การตีความเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากและ ขมขื่นแก่ไทยมาก เพราะทำให้ชาว เอเชียที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยพากันไปสมัครเข้าเป็นคนในบังคับของชาวตะวันตก เพื่อหวังผลประโยชน์ต่าง ๆ กันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษและ ฝรั่งเศสซึ่งเป็นชาติที่กำลังมีอิทธิพลมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น ดังนั้น ชาวไทยจึงเป็นฝ่ายเสียเปรียบชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งบ้านเรือนอยู่ ในประเทศไทยซึ่งได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ มากกว่าอยู่ในประเทศของตนเองเสียอีก

ปริมาณของคนในบังคับชาวต่างชาตินับวันจะเพิ่มพูนขึ้น โดยเฉพาะคนในบังคับ ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสพยายามทุกวิถีทางในการเพิ่มจำนวนคนในบังคับ เพราะการมีคนใน บังคับจำนวนมากย่อมหมายถึงอิทธิพลของชาติตนได้แผ่ออกไปเป็นที่นิยมของประชาชน พลเมืองในประเทศนั้น และในขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังขยายอำนาจแข่งกับอังกฤษ นอกจากนี้ ยังเป็นที่ล้าลือกันว่า การอยู่ในบังคับของคนต่างชาตินั้นสะดวกสบาย ได้รับสิทธิพิเศษไม่ ต้องขึ้นศาลไทย แต่ไปขึ้นกับศาลกงสุล ซึ่งการลงอาญาที่ล้วนแต่ได้รับโทษสถานเบา ดังนั้น จึงมีชาวเอเชียชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยพากันไปเข้าเป็นคนในบังคับต่าง ชาติมาก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวมอญที่ไปรับหนังสือเข้า
เป็นคนในบังคับต่างชาตินั้น เท้าที่ปรากฏหลักฐานเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสทั้งหมด แต่
สันนิษฐานว่าคงจะมีชาวมอญไปเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วย เพราะหัวเมืองมอญใน
พม่าและประเทศพม่าเองตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษจึงย่อมจะมีความสัมพันธ์กับอังกฤษ
มากกว่าชาติอื่น ชาวมอญที่ไปเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้นจะต้องทำหนังสือร้องทุกข์
ไปยื่นต่อราชทูตฝรั่งเศสแจ้งว่าได้รับความกดขี่เคียดแค้นอย่างไรบ้าง หลังจากที่ราชทูต
ทำการสอบสวนแล้วจึงรับไว้และทำหนังสือประจำตัวแสดงว่าเป็นคนในบังคับให้¹

สาเหตุที่ชาวมอญไปเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส มีดังนี้

1. เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกชำระ (เกณฑ์) ไปเป็นทหารเรือ ในสมัยรัชกาลที่ 5
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไพทหลวงรามัญสังกัดกรมกองต่าง ๆ ถูกยกไปเป็นทหารเรือทั้งหมด
เนื่องจากกิจการทหารเรือในสมัยรัชกาลที่ 5 กำลังเจริญรุ่งเรืองและทวีความสำคัญต่อ
ประเทศชาติยิ่งขึ้นทุกที จึงต้องการกำลังคนเป็นจำนวนมากเข้าประจำราชการในหน่วย
งานต่าง ๆ ในสังกัดกรมทหารเรือดังกล่าวมาแล้ว การยกคนมอญไปเป็นทหารเรือ
เช่นนี้ย่อมจะไม่เป็นที่พอใจของคนมอญเป็นธรรมดา เพราะก่อนหน้านี้บรรดาไพทหลวง
รามัญเคยอยู่อย่างสุขสบายมาก่อน เพียงแต่เสียส่วยหรือค่าราชการบ้างเล็กน้อยเท่านั้น
และการปกครองบังคับบัญชาก็เป็นไปอย่างหละหลวมไม่เข้มงวด แต่การมาเป็นทหารเรือ
ต้องเข้ารับราชการและปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง การปกครองบังคับบัญชาที่เข้มงวดและ
เป็นระเบียบมากกว่าที่เคยเป็นมา ฉะนั้นชาวมอญจึงไม่ต้องการไปเป็นทหารเรือและ
พยายามหาวิธีที่จะหลบเลี่ยงจากการเกณฑ์ วิธีหนึ่งที่นิยมคือการไปสมัครเป็นคนในบังคับ
นอกจากนี้การที่กรมทหารเรือประสบปัญหาและอุปสรรคในการชำระตัวเลขมาเป็นทหาร-

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม น. 8.8/1 หนังสือพระอนันต์นราภิรักษ์
เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษากรมพล กรมหมื่นนเรศวรฤทธิเสนาบดีนครบาล
ลงวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2438 (ร.ศ. 114).

เรื่องดังกล่าวมาแล้ว ทำให้มีตัวเลขเข้าประจำการน้อยไม่เพียงพอต่อตำแหน่งหน้าที่ และการแบ่งเวรเป็นหลาย ๆ ผลัด บางครั้งกรมทหารเรือก็มีความจำเป็นต้องหวัง-เหนี่ยวไพร่ชุดเดิมไว้ทำงานต่อไปอีกระยะหนึ่งจนกว่าจะตามตัวเลขมาเปลี่ยนผลัดได้ ทำให้ไพร่ได้รับความเดือดร้อนเพราะนอกจากจะต้องเหน็ดเหนื่อยต่อไปแล้ว ยังไม่มีเวลาออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวอีกด้วย เมื่อทนไม่ไหวชาวมอญเหล่านั้นจึงพากันเลี้ยงไปเข้าเป็นคนในบังคับทั้ง ๆ ที่ได้รับการสักข้อมือแล้ว เพื่อจะได้หลุดพ้นจากภาระหน้าที่ในฐานะของไพร่หลวง

2. ถูกเกลี้ยกล่อมให้ไปเข้าเป็นคนในบังคับ การที่ฝรั่งเศสต้องการเพิ่มปริมาณคนในบังคับเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองและการแผ่ขยายอำนาจของตน ทำให้มีการให้สินจ้างพวกเขมรและญวนเป็นนายหน้า เทียวไปเกลี้ยกล่อมและนำคนชาติต่าง ๆ ทั้ง เขมร ลาว มอญ ญวน ฯลฯ เข้ารับหนังสือเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส¹

3. ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการเป็น "คนในบังคับ" นอกจากสิทธิพิเศษทางการศาล คือ เวลาทำผิดไม่ต้องขึ้นศาลไทย แต่ไปขึ้นศาลกงสุลของประเทศที่ตนสังกัดแล้ว ยังได้รับความช่วยเหลือและความคุ้มครองทางค่านผลประโยชน์ต่าง ๆ จากสถานกงสุลที่ตนเข้าสังกัด คือ ทำให้ไม่ต้องเสียเงินค่าราชการ ไม่ต้องถูกเกณฑ์เลข ซึ่งช่วยให้มีเวลาประกอบอาชีพได้อย่างเต็มที่ รายได้ก็เพิ่มขึ้นกว่าเดิม อีกทั้งไม่ต้องไปถือน้ำพระพิพัฒน์สังจาด้วย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุจูงใจให้ชาวมอญพากันไปสมัครเป็นคนในบังคับ

ผลจากการที่ไพร่หลวงรามัญไปเข้าเป็นคนในบังคับ

การที่ชาวมอญไปเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้นยังไม่สู้จะมีผลกระทบกระเทือนต่อรัฐบาลไทยมากนัก เพราะมีจำนวนไม่มากเหมือนชาติอื่น ๆ ประกอบกับฝ่ายไทยได้

¹ เรื่องเดียวกัน, หนังสือพระอนันต์นราธิราชกราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
ลงวันที่ 4 กันยายน ร.ศ. 114.

พยายามตรวจตราและขัดขวางมิให้ชาวมอญไปซบหนังสือเป็นคนในบังคับ โดยทั่วไป ชาวมอญส่วนมากรู้สึกอบอุ่นที่ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพระมหากษัตริย์ไทย อย่างไรก็ตามการเข้าเป็นคนในบังคับก็เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสวางอำนาจเหนือไทย แสดงตนเป็นที่พึ่งพิงของชาวมอญทั้ง ๆ ที่ชาวมอญเหล่านั้นเป็นไพร่หลวงของไทย สร้างความขมขื่นให้แก่ชาวไทยผู้เป็นเจ้าของประเทศยิ่งนัก ตัวอย่างเช่นเหตุการณ์ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113) พระยาเกียรติ เจ้าพนักงานแม่กองกรมทหารเรือ ได้จับพวกมอญทหารเรือจำนวน 23 คน ที่ไปชุมนุมอยู่ที่ปากตรอกสุลลสถานหน้าบ้านหลวงบุรีรัฐพิจารณ์ สารวัตรใหญ่กองรักษากรมกองตระเวน เพื่อจะเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แล้วคุมตัวไว้ที่โรงพักบางรัก ในขณะที่พระยาเกียรติกำลังจดชื่อพวกมอญอยู่นั้น เมอร์ซีเออร์ ฮาร์ดูอง (Hardouin) กงสุลฝรั่งเศสที่ 2 ก็มาเรียกคนมอญทั้ง 23 คนไป และยังได้กล่าวกับพระยาเกียรติว่า "จะมาจับคนตามถนนไม่มีธรรมเนียม เราจะเข้ามาอยู่ในบังคับก็ต้องจับด้วยเหตุ"¹ แล้วกงสุลฝรั่งเศสผู้นั้นก็พาคนมอญทั้ง 23 คน ไปจากโรงพัก จะเห็นได้ว่าทั้ง ๆ ที่ชาวมอญเหล่านั้นเป็นคนในปกครองของไทย แต่ไทยกลับไม่มีอำนาจที่จะจัดการกับคนเหล่านั้น ปล่อยให้ฝรั่งเศสมาพากลับไปได้ตามใจชอบ นอกจากนี้การที่ชาวมอญหลบไปเป็นคนในบังคับยังทำให้ฝ่ายไทยขาดกำลังคนที่ใช้ในราชการทหารเรือไปจำนวนหนึ่ง และยังก่อให้เกิดความเคลือบแคลงระหว่างชาวมอญทั่วไปกับมอญในบังคับฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่เป็นคนชาติเดียวกันและอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในฐานะเดียวกัน แต่มอญในบังคับกลับได้รับผลประโยชน์และสิทธิพิเศษมากมายผิดกับมอญทั่วไป

การแก้ไขของรัฐบาลไทยในปัญหาเรื่องมอญเข้าเป็นคนในบังคับ

รัฐบาลมิได้นิ่งนอนใจในปัญหาเรื่องมอญเข้าเป็นคนในบังคับและได้พยายามหา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม น. 8.1/60 หนังสือหลวงบุรีรัฐพิจารณ์ สารวัตรใหญ่กองรักษากรมกองตระเวน รายงานต่อ พระอนันตวรฤทธิเจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษา ลงวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113).

วิธีแก้ไขและป้องกัน กล่าวคือเมื่อรัฐบาลทราบว่าสาเหตุประการหนึ่งของการหนีไปเป็น คนในบังคับคือความเดือดร้อนจากการเป็นทหารเรือ รัฐบาลก็ได้ปรับระเบียบการเกณฑ์ ทหารในกรมทหารเรือให้ผ่อนปรนลง ตลอดจนขยายขอบเขตการเกณฑ์คนไปตามหัวเมือง ชายทะเลกันตะวันออก เพื่อให้ได้คนมากขึ้นเพียงพอที่จะมาผลัดให้คนชุดเดิมได้ออกเวร ไปเมื่อถึงกำหนด ขณะเดียวกันรัฐบาลก็ได้ส่งคนไปคอยสอดส่องตรวจดูตามสถานทูตและ ชักขวาง มิให้ชาวมอญไปรับหนังสือเข้าเป็นคนในบังคับ เมื่อคนสอดแนมสืบทราบหรือ สงสัยว่าจะมีชาวมอญไปสมัครเป็นคนในบังคับก็จะรีบรายงานกรมทหารเรือทันที เพื่อจะ ได้ส่งคนมาคุมตัวและรับตัวชาวมอญเหล่านั้นกลับไปยังกรมทหารเรือ แต่ก็ไม่สามารถจะรับ ตัวกลับมาได้ทุกครั้ง เพราะบางครั้งฝรั่งเศษมาพบเข้าก็ถืออำนาจพาชาวมอญเหล่านั้นไป ด้งได้กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตามวิธีนี้แม้ว่าจะไม่ได้ผลเต็มที่แต่ก็ช่วยดึงคนมอญมาได้บ้าง นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ดำเนินงานระยะยาวในการขจัดปัญหาคนในบังคับ โดยการพยายาม แก้ไขสนธิสัญญาเพื่อยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งได้ดำเนินการเป็นขั้น ๆ จนประสบ ผลสำเร็จในที่สุด¹

ค. บทบาทและความสำคัญของหัวหน้าชาวมอญ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง)

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นชาวมอญชั้นหัวหน้าคนหนึ่งที่ย้าย พเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และได้เป็นหัวหน้าควบคุม ดูแลชาวมอญทั้งหมดในประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตาม ประวัตติกล่าวว่าเป็นบุตรของเจ้าเมืองเมียวดี หรือ มียวาวดี บนแม่น้ำเมยคนละฝั่งกับ เมืองแม่สอด เจ้าเมืองเมียวดีผู้นี้เป็นน้องชายของพระยาทะเล พระเจ้ากรุงหงสาวดี องค์สุดท้าย ก่อนที่มอญจะสูญเสียอิสรภาพแก่พม่าในสมัยของพระเจ้าอลองพญา เจ้าพระยา

¹ คุรายละเอียดเรื่องการแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ได้ใน ทรงศรี อาจอรณ, เรื่องเดิม.

รูป
ท่านผู้เป็นต้นสกุล คชเสนี

เจ้าพระยามหาโยธา นราธิบดีศรีพิไชยณรงค์ (เจ่ง)
(พระยามหาโยธา หรือ พระยาเจ่ง)

มหาโยธา มีชื่อเดิมว่า "เจ่ง" ก่อนที่จะอพยพเข้ามาในประเทศไทย ได้เคยรับราชการอยู่กับพม่า คนทั่วไปเรียกกันว่า พระยาเจ่ง ใน พ.ศ. 2315 เมื่อพม่ายกมาตีเมืองหลวงพระบาง พระยาเจ่งก็คุมกองมอญสมทบทัพพม่าเข้ามาช่วย ปรากฏว่าในครั้งนั้นพม่าให้พระยาเจ่งเป็นผู้รักษาเมืองเชียงแสนอยู่ราว 1 ปี หลังจากนั้นก็กลับจากเมืองเชียงแสนแล้วพม่าได้ยกความดีความชอบตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเตริน หรือ อัคริน ซึ่งเป็นหัวเมืองมอญอยู่ในระหว่างเมือง เมาะตะมะกับแดนไทยทางด่านพระเจดีย์ 3 องค์¹

ในขณะนั้นเป็นเวลาเดียวกับที่พม่าเสร็จศึกกับจีน พระเจ้ามังระ (Hsinbyushin, พ.ศ. 2306 - 2319) จึงคิดเตรียมการที่จะมาตีกรุงธนบุรี ให้ยับเยินเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 โดยจะให้กองทัพยกเข้ามา 2 ทาง คือ ทางเมืองเชียงใหม่กับทางด่านพระเจดีย์ 3 องค์ แล้วตรงมาสมทบตีกรุงธนบุรีพร้อมกัน

ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 2 ว่า ในการเตรียมทัพที่จะยกเข้ามาทางด่านเจดีย์ 3 องค์นี้ ชาวมอญ ก็ถูกเกณฑ์ให้ทำทาง ตั้งบุงฉางเตรียมเสบียงไว้ตามระยะทาง ตลอดจนถึงเกณฑ์เข้ากองทัพ เช่นเคย มอญที่ไม่พอใจบางพวกได้หลบหนีการเกณฑ์ พม่าจึงตามจับคนในครอบครัวมาเป็นตัวจูงนำ แต่ไปจับถูกลูกหลานญาติพี่น้องของพวกที่ทำทางอยู่ในป่าเข้าช่วย ทำให้ชาวมอญที่ทำทางเหล่านั้นพากันโกรธแค้นและพร้อมใจกันเป็นกบฏ จับแพกัจจา และทหารพม่าที่มากุมพวกตนฆ่าตายทั้งหมด พวกมอญกบฏซึ่งมีพระยาเจ่งเป็นหัวหน้า ครั้นเห็นว่ามีกำลังมากพอก็ยกไปตีเมืองเมาะตะมะและยังได้คิดการที่จะตีหัวเมืองมอญทั้งปวงจากพม่า แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะพระเจ้ามังระให้อะแซหุ่ยกทัพใหญ่ลงมาปราบ พวกมอญมีกำลังน้อยกว่าสู้ไม่ได้ก็แตกหนีกลับมา แล้วพากันอพยพเข้ามาในประเทศไทย มอญที่อพยพเข้ามาในครั้งนั้นมีหลายพวก พวกหนึ่งมีพระยาเจ่ง และพระยา

¹ สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพ, "ประวัติต้นสกุล ชุมนาน," หนังสือลำดับสกุลชุนานและเสวีสุทธี (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายมงคล ชุมนาน, พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ถ. ศิริสาร, 2509), หน้า 11 - 12.

มอญอีก 3 คน เป็นหัวหน้าอพยพเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ 3 องค์ ส่วนพวกอื่น ๆ ได้เข้ามาทางเมืองตาก

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้การต้อนรับชาวมอญอพยพเช่นเคย ทรงตั้งพระยามอญและพวกหัวหน้าที่พาสัมภักดิ์พรรคพวกเข้ามาในครั้งนั้นให้มีศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน สันนิษฐานว่า พระยาเจ่ง ซึ่งเป็นนายใหญ่คงจะได้เป็นพระยาเกียรติ คู่กับทะเลกลับ ซึ่งได้เป็นพระยาพระรามตามทำเนียบมอญ ส่วนพระยามอญอีก 2 คน คงจะได้เป็นตำแหน่งโตตำแหน่งหนึ่งในกองมอญ ในบังคับบัญชาของพระยารามัญวงศ์จักรีมอญ

หลังจากที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว พระยาเจ่งก็มีบทบาทร่วมอยู่ในกองทัพไทย ในการทำสงครามแทบทุกครั้ง ดังปรากฏว่าในสมัยกรุงธนบุรี คราวรบศึกอะแซหุ่ญกัที่เมืองเหนือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้พระยาเจ่งคุมกองมอญสมทบกับชาวเมืองชัยนาทยกไปสกัดกองทัพพม่าที่อะแซหุ่ญกัส่งลงมายังเมืองกำแพงเพชร เพื่อคอยสกัดทางลำเลียงยุทธภัณฑ์และเสบียงส่งกองทัพหลวงของไทย พระยาเจ่งได้ยกไปตั้งชุมนุมอยู่ที่เกาะร้านดอกไม้แขวงเมืองกำแพงเพชร เมื่อพม่ายกลงมาเข้าโจมตีทันที พม่าไม่ทันรู้ตัวก็แตกพ่ายหนีไปหมด เสร็จสงครามในครั้งนั้นแล้วพระยาเจ่งกับนายทัพก็ได้รับพระราชทานบำเหน็จ เป็นพิเศษ¹

ในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อคราวเกิดกบฏพระยาสุรศักดิ์ พระยาเจ่งก็ได้มีบทบาทร่วมในการปราบกบฏ ได้คิดอ่านกับเจ้าศิริจรรยา ท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์ ช่วยกันจัดเรือรับพวกมอญในกอง ของตนยกข้ามฟากไปช่วยพระยาสุรียอภัย สู้กับพวกกบฏ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าตำแหน่ง "จักรีมอญ"²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

² คือตำแหน่งหัวหน้าชาวมอญทั้งหมดที่พระราชอาณาจักร - กระจายละเอียดในบทที่ 2, หน้า 70.

วางลง เพราะพระยารามัญวงศ์จักรีมอญคนเดิมซึ่งมีส่วนร่วมในกบฏพระยาสุรศักดิ์ ถูกถอดออกจากตำแหน่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงตั้งพระยาเจ่ง เป็นพระยามหาโยธาที่จักรีมอญแทนพระยารามัญวงศ์ ให้บังคับบัญชากองมอญทั้งปวง และพระยามหาโยธา (เจ่ง) คงจะได้ควบคุมกองทหารมอญ โดยเสด็จในการสงครามต่อมาทุกคราว ดังเช่น ใน พ.ศ. 2328 คราวศึกพระเจ้าปดุง ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ยกกองทัพใหญ่ออกไปตั้งรับข้าศึกที่ตำบลลาดหญ้า แขวงเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระราชวังบวรมีรับสั่งให้พระยามหาโยธา คุมกองมอญจำนวน 3,000 ยกออกไปตั้งค่ายสกัดทัพอยู่ที่คานกรามซ่าง ซึ่งเป็นช่องเขาริมลำน้ำแควใหญ่ในทางที่ข้าศึกจะยกมา¹ พระยามหาโยธา (เจ่ง) เห็นจะมีความชอบพิเศษเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จยกกองทัพหลวงไปตีเมืองทวายใน พ.ศ. 2330 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาโยธา²

จะเห็นได้ว่าบทบาทของเจ้าพระยามหาโยธาส่วนใหญ่หนักไปในด้านการศึก-สงครามระหว่างไทยกับพม่า กล่าวคือ นอกจากจะเป็นผู้คุมกองมอญเข้าร่วมในกองทัพไทยแล้ว เจ้าพระยามหาโยธายังมีบทบาทและความสำคัญต่อไทยในฐานะที่เป็นผู้อำนวยการสืบข่าวความเคลื่อนไหวในแดนพม่า ไม่ว่าจะเป็นตัวเจ้าพระยามหาโยธาเองหรือมอญกองอาสาต่างก็มีญาติและมิตรอยู่ในหัวเมืองมอญจำนวนมากที่จะคอยให้ความสะดวกและแจ้งข่าวให้ทราบ ที่สำคัญก็คือ เจ้าพระยามหาโยธา เป็นที่นิยมนับถือของชาวมอญทั่วไป เพราะเคยเป็นเจ้าเมืองเตรินหรืออัครันมาก่อน จึงมักจะได้รับความร่วมมือจากชาวมอญเหล่านั้นเป็นอย่างดี ดังนั้นไม่ว่าพม่าจะคิดทำอะไรก็ตาม เจ้าพระยามหาโยธาและ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ราชบัณฑิตยสถาน, ไทยรบพม่า, หน้า 565.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ราชบัณฑิตยสถาน, "ประวัติคนสกุล ราชบัณฑิตยสถาน," หน้า 15.

กองมอญอาทาศก็สามารถสืบข่าวมาให้ฝ่ายไทยทราบได้โดยสะดวกทุกคราวไป ดังปรากฏว่าในบางคราวถึงกับจับพม่าส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อซักถามความเคลื่อนไหวและเหตุการณ์ในประเทศพม่า การสืบข่าวดังกล่าวนับว่าเป็นงานสำคัญและให้ประโยชน์ต่อการสงครามอย่างมาก เพราะทำให้สามารถเตรียมจัดทัพและวางแผนในการตั้งรับการโจมตีหรือยกออกไปซัดตาทัพไว้ได้ทันเวลาที่ จะเห็นได้ว่าพม่าไม่สามารถเอาชนะไทยได้เหมือนแต่ก่อน เพราะฝ่ายไทยรู้ตัวและเตรียมการได้ทันเสมอ ดังนั้นแม้ว่าเจ้าพระยามหาโยธาจะมีความสำคัญต่อไทยมากมายเพียงใดก็ตาม แต่สำหรับพม่าแล้วเจ้าพระยามหาโยธากลับเปรียบเสมือนเสี้ยนหนามสำคัญที่คอยกีดขวางไม่ให้พม่าทำการได้สำเร็จ พม่าจึงคิดหาทางที่จะแยกเจ้าพระยามหาโยธาออกจากไทย

ใน พ.ศ. 2340 พม่าได้ส่งหนังสือมายังเสนาบดีไทย ชูให้ไทยส่งตัวเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ซึ่งพม่าถือว่าเป็นคนของพม่าคืนให้แก่พม่าไป มิฉะนั้นแล้วพม่าจะยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา (คือกรุงเทพฯ) ในหนังสือนั้นพม่ายังได้อวดอ้างถึงแสนยานุภาพของตนว่ายิ่งใหญ่มาจนแม้ประเทศใหญ่ ๆ อย่างอังกฤษ (ที่อินเดีย) และจีน ยังต้องส่งบรรณาการมาให้เพื่อขอเป็นไมตรีด้วย¹ ครั้นเห็นว่าไทยไม่ยอมปฏิบัติตาม พม่าจึงนำหนังสือ ชูว่าจะมาตีไทยไปปักไว้ตามชายแดนหลายเมือง ตลอดจนถึงเชียงใหม่ ฝ่ายไทยก็ได้เตรียมการที่จะต่อสู้ แต่ปรากฏว่าพม่าไม่ได้ตั้งใจจะมารบจริง กลับแต่งกองทัพยกมาตีเชียงใหม่² แต่ก็พ่ายแพ้ยับเยินกลับไป ฝ่ายไทยจับได้ตัวอุบากองนายทัพคนหนึ่งของพม่า ได้ส่งตัวมาจำคุกที่กรุงเทพฯ อันที่จริงอุบากองผู้นี้เกิดในประเทศไทยและมีมารดาเป็นคนไทยซึ่งในขณะนั้นก็ยังมิมีชีวิตอยู่และอาศัยอยู่ที่บางแคกับญาติพี่น้อง ของอุบากอง ส่วนมิดา

¹ หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุดไทยคำ รัชกาลที่ 1 เลขที่ 2 จ.ศ. 1159 เรื่อง "หนังสือเจ้าเมืองเมาะตะมะถึงเสนาบดีผู้ใหญ่ฝ่ายไทย เรื่องให้ส่งพญาเจ่ง พญาทวายคืน"

² ขณะนั้น เมือง เชียงใหม่เป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย

นั้นเข้าใจว่าจะเป็นคนมอญ แต่ถูกพม่ากวาดต้อนไปเมื่อคราวเสียกรุง อุบากองจึงไปเคบ
 โทในเมาะตะมะและรับราชการกับพม่า¹ ในระหว่างที่อยู่ในคุก อุบากองได้สอนตำรา
 ดุขขันธ์ ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า "ยันต์อุบากอง" แก่เพื่อนนักโทษ ต่อมาเมื่ออุบากองสามารถ
 หนีออกจากคุกไปได้ (หลังจากที่ติดคุกอยู่ 3 ปี) คนจึงนับถือยันต์อุบากองกันแพร่หลาย
 ครั้นถึง พ.ศ. 2346 พม่าได้ใช้ให้อุบากองเขียนหนังสือมายังเจ้าพระยามหาโยธา ซึ่ง
 เป็นผู้ถืออุบากองคนเคยเป็นส่วนตัว เพื่อทบทวนเรื่องพม่าจะขอเป็นไมตรีกับไทย โดยจะ
 ให้เจ้าพระยามหาโยธานำความขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว² แต่เจ้าพระยา
 มหาโยธาทราบดีว่าเป็นกลศึกของพม่าซึ่งเคยใช้ลวงไทยให้ประมาทในครั้งก่อน ๆ มาแล้ว
 หลายครั้ง จนเป็นที่สังเกตได้ว่าถ้าพม่ามาชวนไทยเป็นไมตรีด้วยเมื่อใด ในปฐมุนั้นก็จะ
 ยกกองทัพเข้ามาโจมตีทางใดทางหนึ่งเสมอ เจ้าพระยามหาโยธาจึงนำความปรึกษากับ
 อัครมหาเสนาบดี เห็นว่าไม่ควรนำขึ้นกราบบังคมทูลจึงได้มีหนังสือตอบปฏิเสธไปเป็นการ
 ส่วนตัวเช่นกัน พร้อมกับกล่าวว่าหนังสืออุบากองฉบับนี้ เกือบจะทำให้ตนมีความผิดไปด้วย³

ส่วนในคานาศาสนานั้น เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นผู้ที่มีความศรัทธาและ
 เกรงในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าในบั้นปลายของชีวิต เจ้าพระยามหา-
 โยธา ได้สร้างวัดเชิงท่า ที่ตำบลปากคลองบางตลาด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย ใน

¹ หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุดไทยคำ รัชกาลที่ 1 เลขที่ 1
 จ.ศ. 1165 เรื่อง "หนังสือเจ้าพระยามหาโยธาถึงอุบากองผู้หลาน"

² หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุดไทยคำ รัชกาลที่ 1 เลขที่ 1
 จ.ศ. 1164 เรื่อง "หนังสืออุบากองมาถึงพญามหาโยธา"

³ หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุดไทยคำ รัชกาลที่ 1 เลขที่ 1
 จ.ศ. 1165 เรื่อง เคิม.

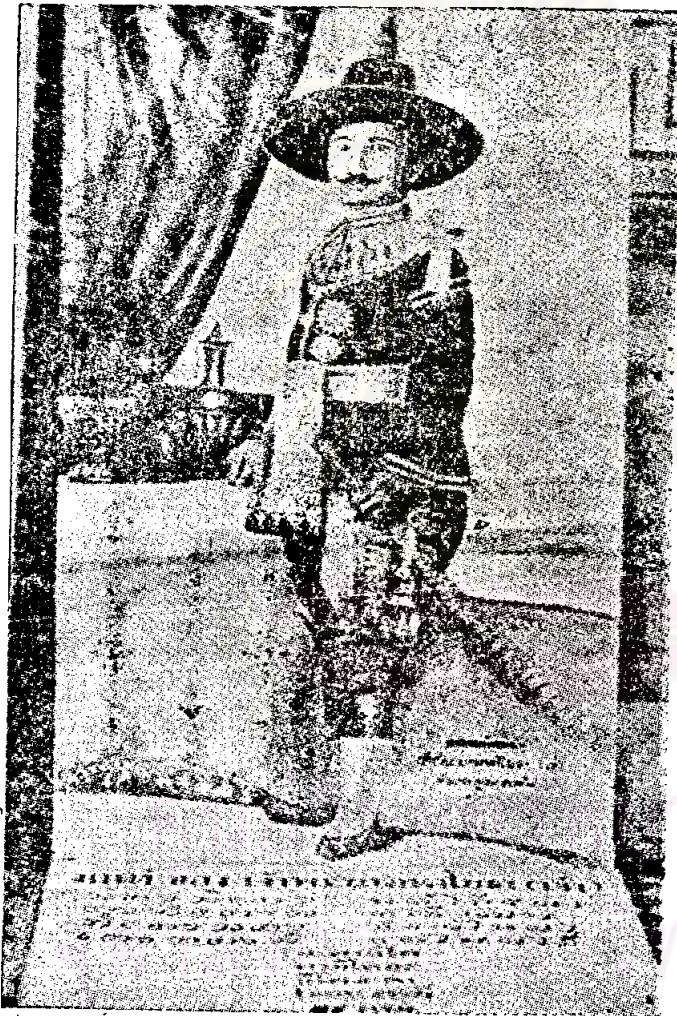
อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นตำบลที่ตั้งภูมิลำเนาของท่านมาก่อน¹

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) จะถึงแก่อสัญกรรมปีใดไม่มีหลักฐาน สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นตอนต้นรัชกาลที่ 2 เพราะในสมัยรัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2363) ได้ปรากฏชื่อพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) บุตรคนโตของท่าน ในตำแหน่งหัวหน้าชาวมอญแทนท่าน เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ผู้นี้เป็นต้นสกุลคชเสนีในปัจจุบัน มีบุตรหลานสืบเชื้อสายต่อมาเป็น 2 สายคือ สายทางกรุงเทพฯ ซึ่งใช้สกุลคชเสนี กับสายเหนือซึ่งใช้สกุล ณ ลำปาง เนื่องจากเมื่อครั้งที่พม่าตั้งให้เป็นผู้รักษาเมืองเชียงใหม่ พระยาเจ่งได้พาชาวเมืองเชียงใหม่เป็นภรรยา จึงมีบุตรหลานสืบสกุลอยู่ที่นั่น

2. เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ)

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เกิดในเมืองมอญและอพยพเข้ามาในประเทศไทยพร้อมบิดาในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่พระยาเจ้ากรุงธนบุรี อพยพเข้ามาในตอนหนุ่ม ๆ จึงสามารถเรียนรู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยได้รวดเร็วกว่าพวกมอญที่เป็นชนผู้ใหญ่ ทำให้เข้ากับไทยได้สนิทสนม และคงจะได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 คราวเมื่อบิดาได้เป็นพระยามหาโยธา เพราะเป็นบุตรข้าราชการผู้ใหญ่ ต่อมาน่าจะได้เป็นขุนนางทางกรมฝ่ายไทยเช่น หุ้มแพร มหาดเล็ก มียศเป็นหลวงหรือพระ เนื่องจากอุปนิสัยเป็นคนฉลาดและเคยรับราชการในราชสำนัก แล้วจึงเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นในกรมกองมอญ เช่น เป็นพระยาเกียรติ หรือพระยาพระรามช่วยบิดาเมื่อแก่ชรา ครั้นเมื่อเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ถึงแก่อสัญกรรม จึงได้เป็นที่พระยา-

¹วัดเจ่งท่านี้ ถูกรื้อไปใน พ.ศ. 2501 เนื่องจากกรมชลประทานปากเกร็ด ซึ่งอยู่ติดกับวัดนี้ต้องการขยายสถานที่ แล้วกรมชลประทานได้สร้างวัดชลประทานรังสรรค์ให้แทนที่ริมเส้นทางหลวง

รูป
 ท่านเจ้าพระยามหาโยธา
 (ทอระยะ หรือ ทองชั้น)

มหาโยธา ควบคุมกองมอญทั้งหมดแทนบิดา¹

บทบาทของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ส่วนใหญ่หนักไปในด้านการศึกษา สงครามเช่นเดียวกับผู้เป็นบิดา เพราะในช่วงชีวิตของท่านนั้นเป็นระยะเวลาที่ไทยยังคง มีศึกสงครามกับพม่า บทบาทในการสงครามของพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ปรากฏหลักฐานครั้งแรกใน พ.ศ. 2363 พระเจ้าจักกายแมง (Bagyidaw, พ.ศ. 2362 - 2381) ให้เตรียมกองทัพจะยกเข้ามาตีไทย ได้ตั้งประชุมพลและรวบรวมเสบียงอาหารที่เมือง เมาะตะมะ แต่ข่าวที่พม่าเตรียมกองทัพครั้งนั้นก็ทราบเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ด้วยกองมอญ อาทมาทที่ตระเวนคานได้เข้าไปสืบข่าวในแดนพม่าถึงแขวงเมือง เร หรือ เยเหนือเมือง ทวาย และจับได้ขุนนางพม่าผู้เชิญตราลงมา เกณฑ์ทัพเมืองทวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพ จัดเป็นทัพใหญ่ 4 ทัพ ทัพที่ 1 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งซัดค้ำทัพอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี คอยต่อสู้อาณาที่จะยกเข้ามาทางคานเจดีย์ 3 องค์ พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ควบคุม กองมอญเป็นทัพหน้าของทัพกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทัพที่ 2 กรมพระราชวังบวร เป็น แม่ทัพยกไปตั้งที่เพชรบุรีคอยรับทัพพม่าที่จะเข้ามาทางคานสิงขร ทัพที่ 3 พระยาภลาโหม ราชเสนาเป็นแม่ทัพยกไปรักษาเมืองกลาง และทัพที่ 4 พระยานคร (น้อย) เป็นแม่ทัพ ยกไปคอยต่อสู้อาณาที่จะยกมาทางหัวเมืองปักขไค้ แต่ปรากฏว่าในครั้งนั้นไม่ได้มีการรบ พุ่งกันแต่อย่างใด เพราะแม่ทัพพม่าได้แต่งคนมาสอดแนม ได้ความว่าไทยเตรียมกองทัพ ไว้พร้อมที่จะต่อสู้ทุกเวลา พม่าจึงไม่กล้ายกมา กองทัพไทยได้ตั้งอยู่จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2364 ก็ยังไม่มีวี่แววว่าพม่าจะยกเข้ามา สืบได้ข่าวว่าพม่าเพียงแต่ขนเสบียงอาหารขึ้น บึงฉางไว้เท่านั้น ดังนั้นพอถึงฤดูฝน จึงโปรดให้กองทัพกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และกรม พระราชวังบวรยกกลับกรุงเทพฯ แต่ยังคงให้กองทัพของพระยามหาโยธาตั้งรักษาการอยู่

¹สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, "ประวัติสกุลคชเสนี (บางคน)"

ในลำดับสกุลคชเสนีและเสถียรวิสุทธิ, หน้า 29.

พร้อมด้วยกองทัพของเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ ซึ่งตั้งอยู่ที่ราชบุรี จนกระทั่งได้ข่าวว่าพม่า เลิกทัพกลับไปหมด ฝ่ายไทยจึงเลิกการเตรียมทัพทั้งปวง¹

โดยทั่วไปในยามปกติที่ไม่มีราชการสงคราม พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) จะมีหน้าที่คุมกองทัพมอญ ออกไปตรวจตระเวนค่านอยู่เป็นประจำทุกปีเช่นเดียวกับเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ผู้บิดา ต่อมาพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้น เมื่ออังกฤษรบกับพม่าและต้องการให้ไทยเป็นสัมพันธมิตรร่วมรบด้วย เพราะอังกฤษ ประสบความยุ่งยากในการรบมากขึ้น หลังจากที่บีบรัดอังกฤษได้ใน พ.ศ. 2367 ด้วยไม่ชำนาญทางจึงต้องการพาหนะ เพื่อลำเลียงกำลังและเสบียงอาหารในระหว่างยกทัพและอังกฤษทราบข่าวไทยกับพม่าเป็นศัตรูกันมานาน ฝ่ายไทยคงจะไม่ปฏิเสธที่จะช่วยอังกฤษรบพม่า ซึ่งจะทำให้อังกฤษได้กำลังมาช่วยอีกทางหนึ่ง หลังจากที่ไทยได้รับจดหมายชักชวนจาก นายจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ผู้สำเร็จราชการเมืองสิงคโปร์ผู้เคยเป็นทูตเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2 และทราบข่าวเป็นที่แน่นอนว่าอังกฤษรบกับพม่าแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะให้กองทัพไทยยกออกไปช่วยอังกฤษรบกับพม่าด้วยทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะทำการตัดกำลังพม่าซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของไทยเพื่อมิให้พม่ามีโอกาสสามารถรบไทยได้อีก แต่พระองค์ยังทรงระแวงว่าอังกฤษต้องการเอาไทยไปใช้สอยแทนพลทหารของตนยิ่งกว่าจะชวนให้ไทยไปร่วมรบในฐานะพันธมิตร เพราะสิ่งที่อังกฤษต้องการมากคือช้างม้าและพาหนะที่จะใช้ในการเดินทัพทางบก² ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเตรียมแผนการที่จะไปรบกับพม่าแต่ลำพัง จุดมุ่งหมายของการทำสงครามในครั้งนั้นมีปรากฏในท้องตราพระ ราชสีห์ช้างเท้า พระราชดำริว่า "จะต้องคิดราชการกวาดก่อนเอาครอบครัวเมืองเมาะตะมะเข้ามาให้ได้"

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, ไทยรบพม่า, หน้า 663 - 666.

² ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 75.

จงมาก อย่าให้อ้ายพม่าตั้งเมืองเมาะตะมะขึ้นได้ตั้งแต่อ่อน"¹ การที่ไทยคิดจะตีเมืองเมาะตะมะก่อนเพราะต้องการตัดกำลังพม่า เนื่องจากเมืองเมาะตะมะอยู่ตรงทางรวมที่จะเข้าสู่ประเทศไทย ซึ่งพม่าใช้เป็นทีประชุมพลเวลาจะยกทัพมารบกับไทยเสมอ

เมื่อเป็นที่ตกลงกันดังนั้นแล้ว จึงโปรดให้พระยารัตนจักร² คุณกงมอดูยกหลวงหน้าเข้าไปสืบเหตุการณ์ในแคนพม่า แล้วโปรดให้พระยามหาโยธาซึ่งได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาโยธาในครั้งนั้นเป็นแม่ทัพคุมกองมอดูยกไปทางคานเจกี 3 องค์ เมื่อ พ.ศ. 2367 เพื่อตีหัวเมืองมอดูของพม่า ขณะเดียวกันก็โปรดให้พระยาชุมพร (ชุย) เกณฑ์กองทัพเมืองชุมพร ไชยา เป็นกองทัพเรือยกขึ้นไปทางเมืองมะริด และเมืองทวาย อีกทางหนึ่ง แต่ก่อนที่กองทัพไทยจะยกไปถึงนั้น อังกฤษก็ได้เมืองทวาย เมืองมะริดและเมืองเมาะตะมะแล้ว พระยารัตนจักรได้นำความกลับมาแจ้งกับเจ้าพระยามหาโยธา ซึ่งยกออกไปตั้งที่คานหลุมช้าง แขวงเมืองไทรโยคว่า พวกมอดูในหัวเมืองรายทางที่อยู่ติดกับแดนไทยต่างพากันมาอ่อนน้อมขอขึ้นกับไทย และเจ้าเมืองชะเมิง เจ้าเมืองทรายังได้สัญญาว่าถ้ากองทัพเจ้าพระยามหาโยธายกออกไป เมื่อใดจะจัดกองทัพมอดูในพื้นที่เมืองประมาณ 3,000 คน ช่วยรบพม่าอีกด้วย ส่วนมอดูแถบชายทะเลก็พากันไปเข้ากับอังกฤษ อังกฤษได้บอกชาวเมืองเมาะตะมะว่าจะรักษาเมืองเมาะตะมะไว้ให้ไทย สำหรับสถานการณ์ในหัวเมืองมอดูโดยทั่วไปนั้นเป็นปกติ มิได้มีการระส่ำระสายแต่อย่างใด³ เจ้าพระยามหาโยธาจึงรีบยกกองทัพเข้าไปในแคนพม่า ได้ไปตั้งอยู่ที่เมืองเตริน พวกมอดูที่เป็นเจ้าเมือง กรมการเมืองเตริน และเมืองใกล้เคียงก็พากันอ่อนน้อมยอมอยู่ในบังคับ

¹ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 (เล่ม 7), (พระนคร : คุรุสภา, 2506),

หน้า 171.

²คือ สมิงสอดเบา หัวหน้าครัวมอดูใหม่ที่อพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2.

³หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารตัวเขียนสมุดไทยคำ รัชกาลที่ 3 เลขที่ 1 จ.ศ. 1186 เรื่อง "ร่างสารตราเจ้าพระจักจั่นถึงพระยามหาอำมาตย์ พระยาวิจิตรณรงค์ เรื่องพระยาชุมพรบอกว่าจับพม่ามอดูทวายได้ มอดูพม่าให้การว่าเป็นอริกัน.

บัญชาของเจ้าพระยามหาโยธา ทั้งนี้ นอกจากชาวเมืองจะหันมาฝักใฝ่ฝ่ายไทยแล้ว ยังเป็นเพราะเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นบุตรของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองเตรินมาก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ดังนั้นเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) จึงได้กล่าวกล่าวหัวเมืองมอญตอนที่อังกฤษยังขึ้นไปไม่ถึงได้ทั่วไป

เมื่อปรากฏว่าลักษณะการสงครามทางเมืองพม่าผันแปรไปจากที่คิดไว้กล่าวคือ ผู้คนพลเมืองในหัวเมืองมอญของพม่ามิได้เป็นศัตรูกับไทย แต่กลับพากันมาเข้ากับไทยบ้าง เข้ากับอังกฤษบ้าง จึงไม่สมควรที่จะไปกวาดต้อนครอบครัวเข้ามาในฐานะเป็นเชลยศึก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชมาริเห็นสมควรที่จะเปลี่ยนแผนการทำสงครามเป็นอย่างอื่นต่อไปจึงโปรดให้แบ่งกำลังคนจากกองทัพพระยามหาอำมาตย์ ซึ่งยกไปตั้งที่เมืองตากไปสมทบกับเจ้าพระยามหาโยธา 1 กอง และเกณฑ์กองทัพหัวเมืองชั้นในให้พระยาพิพัฒน์โกษายกหนุนเจ้าพระยามหาโยธาไปอีกกองหนึ่ง แล้วเกณฑ์กองทัพจำนวนพล 3,000 ให้พระยาสุรเสนาคุมเป็นกองหน้ายกจากกรุงเทพฯ ไปตั้งที่แม่น้ำน้อยใกล้พรมแดนและยังเตรียมกองทัพหลวงไว้ที่กรุงเทพฯ อีกทัพหนึ่ง

ในการติดต่อกับอังกฤษในพม่านั้น เจ้าพระยามหาโยธา เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยได้รับคำสั่งจากราชสำนัก ได้มีจดหมายไปติดต่อกับเซอร์ อาชิบอลด์ แคมป์เบล (Sir Archibald Campbell) แม่ทัพอังกฤษ ด้วยเรื่องที่ว่าไทยจะช่วยเหลืออังกฤษทำสงครามกับพม่า แม่ทัพอังกฤษได้ส่งพันโทสมิธ ลงมาพบเจ้าพระยามหาโยธา พร้อมด้วยจดหมายฉบับหนึ่ง ลงวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2367 (ค.ศ. 1825) ขอเชิญผู้แทนไทยไปเจรจากันที่เมืองเมาะตะมะ เจ้าพระยามหาโยธาได้ส่งจมนราชามาตย์กับพระยาพระราม (น้องชายคนโตของเจ้าพระยามหาโยธา) เป็นผู้แทนไปพบกับแม่ทัพอังกฤษที่เมาะตะมะ¹ เพื่อเจรจาทกลงเรื่องการรบ ในขณะนั้นทางกรุงเทพฯ เกิดเรื่องขัดแย้งกับอังกฤษด้วยเรื่องกองทหารอังกฤษที่เมืองมะริคัจับ เรือกองทัพพระยาชุมพร จึงมีตราไปเรียกกองทัพ

¹ม.ร.ว. แสงไสย เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 77.

เจ้าพระยามหาโยธาธิบดี โดยไม่ทราบว่าเป็นเจ้าพระยามหาโยธาได้เจรจาตกลงเป็นไมตรีกับแม่ทัพอังกฤษไปชั้นหนึ่งแล้ว ความเรื่องนี้หลังจากที่ทำการสอบสวนแล้วก็ปรากฏความจริงตามที่พันโทสมิทรมีหนังสือมาชี้แจงกล่าวโทษพระยาชุมพรที่ไปกวาดต้อนครัวเมืองมะริดของอังกฤษ¹ จึงโปรดให้ถอดพระยาชุมพรออกจากตำแหน่งและนำตัวไปขังไว้

ส่วนเรื่องการสงครามนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่จะให้ช่วยอังกฤษทำสงครามกับพม่าต่อไป เพราะทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่ราชการ ดังนั้นเมื่อสิ้นฤดูฝนใน พ.ศ. 2368 จึงโปรดให้เจ้าพระยามหาโยธาคุมพล 10,000 เป็นแม่ทัพหน้ายกไปเมืองมอญก่อน แล้วโปรดให้กรมพระราชวังบวรเป็นจอมพลเสด็จไปตั้งกองทัพหลวงอยู่ที่ปากแพรก แขวงเมืองกาญจนบุรี คอยเวลาที่จะยกตามไป

ฝ่ายอังกฤษเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีทูตเข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ เพื่อมิให้เกิดความเข้าใจผิดกันต่อไป ดังนั้น ลอร์ด แอมเฮิสต์ (Lord Amherst) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย จึงแต่งตั้งให้ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Captain Henry Burney) เป็นทูตเข้ามาเจรจากับไทยด้วย เรื่องสงครามที่ยังดำเนินอยู่ เรื่องการทำสัญญาทางการค้าและข้อตกลงเกี่ยวกับหัวเมืองมอญกับหัวเมืองในแหลมมลายู²

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากองทัพเจ้าพระยามหาโยธาจะยกเข้าไปยังเมืองเมะตะมะแล้วแต่ก็ยังมีใ้ช่วยอังกฤษรบกับพม่า เพราะรัฐบาลไทยยังไม่ตัดสินใจที่จะให้กองทัพไทยร่วมรบกับอังกฤษในทันที เนื่องจากยังไม่สามารถตกลงกับอังกฤษได้ในเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินการรบและผลที่ไทยจะได้ภายหลังสงครามจะเห็นได้ว่า หลังจากที่เกิดเรื่องผิดใจกับไทย (ด้วยเรื่องพระยาชุมพร) ในครั้งก่อนแล้ว รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียก็เริ่มไม่เห็นด้วยกับเซอร์อาชิบอลด์ แคมป์เบล แม่ทัพอังกฤษในการลงนโยบายเดิมที่จะให้ไทยช่วยอังกฤษรบพม่า ดังจะเห็นได้จากคำสั่งของผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียผ่านทาง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินดีเดชาวิเศษ เจ้าพระยามหาโยธา (ท้าวเอกชัยธรรม) ใ้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 718.

² ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 (พระนคร : คุรุสภา, 2506), หน้า 41.

เลขานุการ จี. สวinton (G. Swinton) มายังเบอร์นี ก่อนที่เขาจะเดินทางมายังกรุงเทพฯ ในคำสั่งนั้นได้กำชับเบอร์นีว่ามีให้กระทำการเจรจาใด ๆ ที่จะเป็นการเสนอแนะหรือชักนำให้ไทยเข้าสมทบกับกองทัพอังกฤษ นอกจากว่าถ้าไทยต้องการจะช่วยเหลือให้ยกทัพไปรบโดยลำพังทางตะวันตกเฉียงเหนือ ในเขตที่อังกฤษยังไม่ได้ยึดครอง¹ ดังนั้นเมื่อเบอร์นีเข้ามาติดต่อกับไทย จึงมีใบบรรเทาให้ไทยช่วยเหลือแยกก่อน

ยิ่งไปกว่านั้นระยะเวลาที่ผ่านไปประกอบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้จุดมุ่งหมายในการทำสงครามทั้งของไทยและอังกฤษ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ

ในขั้นแรกที่ไทยส่งกองทัพเจ้าพระยามหาโยธาออกไปทำสงครามนั้นก็คิดแต่เพียงจะกวาดต้อนชาวมอญในมณฑลเมาะตะมะซึ่งเคยเป็นกำลังของศัตรู (พม่า) เข้ามายังประเทศไทยให้หมดเพื่อไว้เป็นกำลังของไทย และทำลายเมืองเมาะตะมะมิให้พม่าไร้ประโยชน์ได้อีกต่อไป แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการตามที่เตรียมการไว้ได้ เพราะอังกฤษตีหัวเมืองเหล่านั้นเสียก่อน อีกประการหนึ่งชาวมอญในเมืองเหล่านั้นพากันนิยมที่จะมาขึ้นกับไทย เป็นเหตุให้ไทยเปลี่ยนความคิดใหม่ที่จะหันมาปกครองเมืองเหล่านั้นด้วยตนเอง ซึ่งถ้าหากรักษาไว้ไม่ได้ก็ยังคงจะได้พวกมอญอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยด้วยความสมัครใจเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก ฉะนั้นจุดประสงค์ของไทยในการทำสงครามในครั้งหลังนี้คือ ความต้องการที่จะได้เมืองเมาะตะมะ เป็นของไทย

ส่วนอังกฤษนั้น ในขั้นแรกคิดแต่จะตัดทอนกำลังพม่าให้น้อยลงและแสวงหาประโยชน์ในการค้าขายให้สะดวกยิ่งขึ้น จึงคิดจะยกหัวเมืองมณฑลเมาะตะมะให้แก่ไทย เพื่อแลกกับผลประโยชน์ที่อังกฤษต้องการคือ เรื่องหัวเมืองมลายู² และการค้าขายใน

¹ Henry Burney, Burney Papers, Vol. 1 (Bangkok: Printed by order of the Vajirananan National Library, 1910), p. 665.

² ุรายละเอียดเรื่องหัวเมืองมลายูซึ่งอังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้องกับไทยใน Walter F. Vella Siam Under Rama III 1824 - 1851 (New York: J.J. Augustin Incorporated Publisher, 1957), Chapter V, pp. 59 - 77.

ประเทศไทย แต่หลังจากที่อังกฤษได้ทำการสำรวจหัวเมืองเหล่านั้นแล้วก็กลับ
 มีความคิดขึ้นใหม่เป็น 2 ประการคือ ประการแรกอังกฤษคิดที่จะตั้งอาณาจักรมอญให้กลับ
 เป็นอิสระดังแต่ก่อน ค่ายเห็นว่าลักษณะภูมิประเทศของหัวเมืองมอญนั้นอยู่ปากน้ำติดทะเล
 เหมือนเป็นประตูปิดกันพม่า และชาวมอญก็เป็นอริและเกลียดชังพม่าอยู่ แต่ขณะเดียวกัน
 ก็เป็นไมตรีอันดีกับอังกฤษ เพราะหวังให้อังกฤษเป็นที่พึ่ง ช่วยป้องกันภัยจากพม่า ฉะนั้น
 ถ้าตั้งอาณาจักรมอญให้เป็นอิสระแล้ว อังกฤษก็จะได้ประโยชน์จากการค้าทางเมืองพม่า
 อังกฤษจึงเล็งล้มความตั้งใจที่จะยกเมาะตะมะให้แก่ไทย ได้เที่ยวสืบหาเชื้อสายของพระ
 เจ้าหงสาวดีองค์ก่อน เพื่อจะตั้งให้เป็นเจ้าเมืองปกครองชาวมอญ แต่หาไม่ได้ กลับสืบ
 ได้ความว่าชาวมอญทั่วไปทั้งที่เข้ากับอังกฤษแล้วและยังไม่ได้เข้ากับอังกฤษพากันนับถือ
 เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยิ่งกว่าผู้อื่น อังกฤษจึงคิดที่จะเกลี้ยกล่อมเอาเจ้าพระ-
 ยามหาโยธาเป็นพระยาหงสาวดี ปกครองอาณาจักรมอญที่อังกฤษจะตั้งขึ้นใหม่ ส่วน
 ความคิดประการที่สองนั้นอังกฤษเห็นว่า เมืองทวายและมะริดมีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม
 สำหรับตั้งสถานีการค้าขึ้นอีกแห่งหนึ่งต่อจากสิงคโปร์และเกาะหมาก เพราะมีเกาะและ
 อ่าวเหมาะในการใช้เป็นที่ทอดเรือกำปั่นดีกว่าที่อื่น ๆ อังกฤษจึงคิดจะให้เฉพาะตอนที่
 เป็นแผ่นดินนอนอยู่ทางทะเลเป็นของแลกลเปลี่ยนกับประโยชน์ที่อังกฤษต้องการจากไทย
 แทนที่จะยกให้ทั้งหมด¹ ...

ดังนั้น ในการเจรจากับอังกฤษจึงพยายามระมัดระวังเป็นพิเศษในการที่จะพูดถึง
 หัวเมืองเหล่านี้ โดยเฉพาะเรื่องเมืองเมาะตะมะ ดังจะเห็นได้จากจดหมายของเซอร์
 อาชิบอลด์ แคมป์เบล กับข้าหลวงอังกฤษฝ่ายพลเรือนที่มากำกับการค้า ทบค้ำขอของ
 เจ้าพระยามหาโยธาเรื่องหัวเมืองมอญว่า อังกฤษจะจัดการเรื่องหัวเมืองมะริดและเมือง
 ทวาย ให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ไทยหลังจากที่เสร็จสิ้นการสงคราม
 แล้ว² ทั้งนี้อังกฤษได้ละเว้นที่จะกล่าวถึงเมืองเมาะตะมะ

¹ สมเด็จพระยาตากำรกราชานุกาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 738 - 741.

² Henry Burney, op. cit., Vol. II, pt. II, p. 260.

เมื่อวัตถุประสงค์ของทั้งสองฝ่ายเปลี่ยนไปเช่นนี้ ทำให้ผลประโยชน์ขัดกัน โดยเฉพาะความประสงค์ของอังกฤษในการที่จะตั้งหัวเมืองมอญขึ้นเป็นรัฐอิสระให้พวกมอญปกครองกันเองได้ก่อความไม่พอใจให้แก่ไทยอย่างมาก เพราะตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาได้มีชาวมอญอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก และได้มาเป็นกำลังสำคัญของไทยในกิจการต่าง ๆ เฮอร์นี่เองก็รู้ความจริงในข้อนี้ ในบันทึกของเขาที่เสนอไป ยิ่งแม้ทัพอังกฤษที่อังวะและพะโค ได้กล่าวถึงชาวมอญเหล่านี้ว่า "เป็นคนในบังคับสยามที่เป็นช่างฝีมือที่เป็นประโยชน์ที่สุดและทางราชสำนักได้จ้างคนพวกนี้หลายคนให้ทำงานในตำแหน่งที่ได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือที่สุด"¹ และยังได้แสดงความเห็นต่อไปว่า ฝ่ายไทยคงจะไม่ยอมให้คนพวกนี้ออกจากประเทศไป เพราะถ้าหากคนพวกนี้แล้ว จะมีผลกระทบกระเทือนต่อราชอาณาจักรและราชสำนักไทย² นับว่าเป็นความเข้าใจที่ไม่ห่างไกลจากความจริงนัก กล่าวคือ ฝ่ายไทยเกรงว่าถ้าอังกฤษตั้งประเทศมอญขึ้นสำเร็จ ชาวมอญในประเทศไทยก็จะพากันเอาใจออกห่างและอพยพกลับไปบ้านเมืองของตน ทำให้ไทยต้องสูญเสียไพร่พลที่มีประโยชน์ไปจำนวนมากและถ้าในภายหน้า มอญมีกำลังมากและกลับกลายมาเป็นศัตรูของไทยก็จะเป็นผลร้ายแก่ไทย ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ไทยไม่พอใจคือ การที่อังกฤษส่งคนมาทาบตามตัวเจ้าพระยามหาโยธาไปเป็นเจ้าเมืองมอญที่จะตั้งขึ้นใหม่ ด้วยเห็นว่าเป็นผู้ที่ชาวมอญโดยทั่วไปนับถือกันมาก เฮอร์นี่ได้เสนอแนะไปยังแม่ทัพอังกฤษว่า เจ้าพระยามหาโยธาเป็นผู้ที่เหมาะสมในบัดลี้กเมืองพะโค เพราะ

¹"...the most useful Subjects and Artizans in Siam, and many of them are employed by the Court in situation of great trust and confidence." Ibid., Vol., I, p. 238.

²Ibid., Vol. I p. 238, 70.

มหาโยชยาไม่เพียงแต่จะเป็นบุคคลที่มีสติปัญญาและ
อุปนิสัยใจคอดีเป็นที่ยอมรับ มีความสามารถจะดูแลรักษา
อาณาจักรใหม่ใดเท่านั้น แต่ยังเป็นบุคคลที่ไม่น่าจะยินยอม
ให้พม่ารุกรานเข้ามาใช้อำนาจในพะโล่อีกต่อไป หากเปรียบ
เทียบกับพวกหัวหน้าชาวตะเลงคนอื่น ๆ ที่เคยรับราชการ
อยู่ในอังวะมาแล้วหรือที่เคยเติบโตมาภายใต้อำนาจของ
อังวะ...มหาโยชยานี้ไม่เพียงแต่จะมีความสามารถและ
พลังเหนือผู้อื่นเท่านั้น ยังเป็นนายทหารที่มีฝีมือที่สุดใน
ราชการของสยาม และเป็นแม่ทัพที่ถูกส่งไปทำการรบพม่า
บ่อยที่สุดและเป็นผู้พม่าเกรงกลัวที่สุด¹

แผนการปราบท้าวเจ้าพระยามหาโยชยาไปเป็นเจ้าเมืองมอญนี้ อังกฤษได้
กระทำด้วยความลับ แต่ฝ่ายไทยคงจะได้ข่าวระแคะระคายบ้าง และมาแน่ใจในความ
กิดของอังกฤษยิ่งขึ้นเมื่อเบอร์นีมีหนังสือมาแจ้งให้ไทยทราบว่า อังกฤษจะตั้งหัวเมืองมอญ
เป็นรัฐอิสระ² ทำให้ไทยไม่พอใจมาก เพราะถ้าเจ้าพระยามหาโยชยายอมรับข้อเสนอ

¹"He is not only a man of approved talents and character, capable of undertaking the charge of a new Kingdom, but he would be less likely hereafter to permit the re-introduction of Burmese influence in Pegu than any Tallien Chief who may serve the Government of Ava, or may have brought up under it...Maha Ayothia not only possesses superior capacity and energy, but that he is decidedly the best Military Officer in the Service of Siam and the Commander who has been most often sent against and who is most dreaded by the Burmese." - Ibid., Vol. I, pp. 240 - 241.

²เบอร์นีได้แจ้งให้ไทยทราบว่าอังกฤษจะตั้งอาณาจักรมอญขึ้นให้เป็นเครื่องกั้นระหว่างพม่าอังกฤษและไทยโดยหวังว่าจะเป็นที่พอใจของฝ่ายไทย - Ibid., Vol. I p. 125.

ของอังกฤษแล้ว ชาวมอญในประเทศไทยจำนวนมากหรืออาจจะทั้งหมด คงจะอพยพตาม
เจ้าพระยามหาโยธาไป เนื่องจากเจ้าพระยามหาโยธานอกจากจะเป็นหัวหน้าผู้ควบคุม
ชาวมอญทั้งหมดในประเทศไทยแล้ว ยังเป็นที่นิยมนับถือของคนเหล่านั้นด้วย ทำให้ไทย
ต้องสูญเสียทั้งไพร่พลและแม่ทัพที่สามารถ แต่เจ้าพระยามหาโยธาได้แสดงความซื่อสัตย์
และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และรัฐบาลไทย โดยการปฏิเสธที่จะรับตำแหน่งจาก
อังกฤษ ทำให้อังกฤษต้องพลอยล้มเลิกความคิดที่จะตั้งประเทศมอญ เพราะไม่สามารถจะ
หาตัวผู้มาครองเมืองได้

นอกจากเรื่องการตั้งหัวเมืองมอญแล้ว ข้อเสนอนอื่น ๆ ของอังกฤษก็ล้วนแต่
สร้างความไม่พอใจแก่ไทยจนยากที่จะทำความตกลงกันได้ เป็นต้นว่า เรื่องที่อังกฤษจะ
ให้ไทยส่งกองทัพที่ใหญ่ที่สุดไปทาง เชียงใหม่ หรือทางเส้นทางสายทิศสายหนึ่งเหนือ
เกาะตะมา เพื่อจะได้ทำการรบกับพม่า โดยอิสระ แยกต่างหากจากกองทัพอังกฤษ โดย
หารู้ไม่ว่าเส้นทางแถบนั้นมีความยากลำบากและทุรกันดารมาก ทัพใหญ่ ๆ ที่ยกขึ้นไปจะ
ไม่สามารถหาเสบียงอาหารได้ ครั้นฝ่ายไทยเสนอที่จะยกทัพผ่านทางเมืองเกาะตะมา
ซึ่งเป็นทางที่สะดวกที่สุด ง่ายต่อการเตรียมทัพและหาเสบียงอาหาร¹ อังกฤษกลับไม่ยอม
ฝ่ายไทยจึงเห็นว่าอังกฤษเอาเปรียบไทยเพราะจะให้ไทยยกกองทัพไปตามเส้นทางที่
ทุรกันดารเท่านั้น ส่วนเรื่องที่อังกฤษจะให้เจ้าพระยามหาโยธายกกองทัพไปสมทบกับทัพ
อังกฤษของพันเอกเปปเปอร์ (Colonel Pepper) นั้น อังกฤษก็ต้องการให้เจ้าพระยา
มหาโยธาปฏิบัติตามคำสั่งและเดินทัพตามที่ตนพอลอังกฤษจะสั่ง² ฝ่ายไทยเห็นเป็น
การเสียเกียรติจึงไม่ยอมยกไป นอกจากนี้ในข้อที่อังกฤษจะให้ไทยส่งแต่ต่างมาพาทนะ
ไปให้อังกฤษไซ้ โดยจะ เป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายในการขนส่งและค่าอาหารสัตว์เองนั้น
เสนาบดีไทยก็เห็นว่า เป็นการขัดต่อธรรมเนียมเดิมของไทย และการที่จะให้ส่งกองทัพข้าง

¹Ibid., Vol. I pp. 127 - 130.

²Ibid., Vol. I pp. 127, 88.

น้ำ ขึ้นไปรับจ้างรบนั้นก็ดูเป็นเรื่องผิดธรรมดา¹

ในที่สุดเมื่อไม่สามารถจะตกลงกันได้ กองทัพไทยจึงตั้ง รอยุ่ที่เมาะตะมะมิได้ ยกไปช่วยอังกฤษ ขณะนั้นพลก็พ่ายอมแพ้แก่อังกฤษและได้ทำสัญญาสงบศึกต่อกัน กองทัพไทยจึงยกกลับมา หลังจากนั้นอังกฤษได้จัดการ เกี่ยวกับหัวเมืองที่ตีได้ก่อนสงบศึก เนื่องจากอังกฤษล้มความตั้งใจที่จะตั้งประเทศมอญขึ้นใหม่ อังกฤษจึงคืนเมืองเมาะตะมะและหัวเมืองต่าง ๆ เนื้อแม่น้ำสาละวินให้แก่พม่า ส่วนหัวเมืองใต้แม่น้ำสาละวินลงมา อังกฤษได้ยึดเป็นเมืองขึ้น²

บทบาทในด้านการสงครามของเจ้าพระยามหาโยธา ปรากฏอีกครั้งหนึ่งในการปราบกบฏเวียงจันทน์ พ.ศ. 2369 เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้ข่าวว่าไทยเกิดวิวาทกับอังกฤษ และอังกฤษจะยกทัพเรือเข้ามาตีกรุงเทพฯ จึงถือโอกาสที่จะตั้งตัวเป็นอิสระ ได้ยกกองทัพมาทวงคืนนครบวรไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงเมืองนครราชสีมา และให้เจ้าราชวงศ์บุญตราบวกาดต่อต้านชาวเมืองเวียงจันทน์ที่สละบุรีกลับไปด้วย³ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ กรมพระราชวังบวร เป็นจอมทัพ ยกไปตีเมืองเวียงจันทน์ ได้จัดกองทัพใหญ่เป็น 2 ทัพคือ ทัพที่ 1 กรมพระราชวังบวร เป็นแม่ทัพใหญ่ ยกจากสละบุรีขึ้นไปนครราชสีมา ทัพที่ 2 กรมหมื่นสุรินทรรพพิทักษ์เป็นแม่ทัพ ประชุมพลที่เมืองปราจีนบุรี ยกขึ้นไปทางเมืองอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด ไปบรรจบกับทัพที่ 1 ที่เมืองเวียงจันทน์ ในครั้งนั้นโปรดให้เจ้าพระยามหาโยธา ซึ่ง เพิ่งกลับจากรบศึกพม่ายังไม่ทัน

¹ Ibid., vol. I, p. 132.

² สมเด็จพระเอกาทศราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 771.

³ คุรายละเอียดยุทธเรื่องเจ้าอนุเป็นกบฏได้ใน ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และบางวิมล พงศ์พิพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 123 - 126 และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (พระนคร : คุรุสภา, 2504), หน้า

ถึงปี คุมพลกอมมอญยกขึ้นไปทางคงพระยากลาง ไปสมทบทัพหลวงกรมพระราชวังบวร
ที่เมืองนครราชสีมา โปรดให้เจ้าพระยามหาโยธากับขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายวังหน้าสมทบกัน
เป็นกองทัพหน้ายกไปก่อน แล้วโปรดให้กรมหมื่นนเรศโยชีกกับกรมหมื่นเสนาบริรักษ์ คุมพล
เป็นกองหนุนยกตามไป แล้วจึงถึงกองทัพหลวง

เจ้าพระยามหาโยธายกกองทัพขึ้นไปถึง ทนองบัวลำพู ได้เข้าตีค่ายข้าศึกที่ตั้ง
คักอยู่ที่นั่นแตก จับตัวพระยานรินทรแม่ทัพลาวได้ ส่งลงมายังกองทัพหลวง แต่พระยา
นรินทรไม่ยอมสวามิภักดิ์จึงถูกประหาร ในการรบครั้งนั้นฝ่ายไทยได้สูญเสียนายทัพคนหนึ่ง
คือ พระยาเกียรติ บุตรเจ้าพระยามหาโยธา ซึ่งถูกกระสุนเป็นข้าศึกตายในที่รบ¹ หลังจาก
ที่ได้ค่ายทนองบัวลำพูแล้ว เจ้าพระยามหาโยธาก็ยกติดตามข้าศึกต่อไป และได้ตั้งค่ายอยู่
ที่ทุ่งส้มป่อย ห่างจากเขาสารประมาณ 250 เส้น เจ้าอนุครั้นทราบวาทนองบัวลำพูแตก
ก็เสียขวัญ จึงทิ้งค่ายที่เขาสารกลับไปเวียงจันทน์ เก็บทรัพย์สินสมบัติพาครอบครัวหนีไปเมือง
แก้อานในแดนญวน ฝ่ายพระยาสุโขเขียนหนังสือไปถึงพระยาเชียงสาให้รวบรวมคนยก
เข้าตีโอบกองทัพไทยที่ทุ่งส้มป่อย เจ้าพระยามหาโยธาเห็นข้าศึกมีกำลังมาก ก็ตั้งมั่นต่อสู้
ข้าศึกอยู่ในค่าย หลังจากที่ถูกล้อมอยู่ 7 วัน กองทัพหนุนของกรมหมื่นนเรศโยชียพร้อมด้วย
กองทัพของกรมหมื่นเสนาบริรักษ์ก็ตามมาพบเข้า จึงได้ช่วยรบพุ่งตีกองทัพข้าศึกแตกพ่ายไป
แล้วกองทัพหน้ากับกองทัพหนุนก็รีบติดตามขึ้นไปตีได้เมืองเวียงจันทน์ซึ่งเป็นเมืองหลวงของ
ลาว²

หลังจากปราบกบฏเวียงจันทน์ครั้งนั้นแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าเจ้าพระยามหาโยธา
(ทอเรียะ) จะได้คุมกองทัพยกไปรบที่ไค้อ๊ก จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ)
เป็นผู้ที่มีความสามารถและกล้าหาญในการศึก และทุกครั้งที่มีส่วนร่วมในการสงครามมัก

¹สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร, "ประวัติสกุลคชเสนี (บางคน),"

หน้า 32 - 33.

²ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า

เป็นหัวหน้าที่จะต้องรบข้าศึกก่อนทุกราวเช่นเดียวกับเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง)
ผู้บิดา

ส่วนในคันศานานั้น เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ก็มีความศรัทธาและ
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมากเช่นเดียวกับบิดา ได้อุทิศที่ดินสร้างวัดเกาะที่ตำบล
บางพูน ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย ในเขตอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีชีวิตอยู่มาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4
แต่ไม่มีหลักฐานว่าได้ถึงแก่อสัญกรรมในปีใด

เมื่อสิ้นเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) แล้ว ก็ไม่มีการตั้งเจ้าพระยา
มหาโยธาอีก กรมกองมอญทั้งปวงจึงไปขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหม ดังได้กล่าวมาแล้วใน
บทก่อน อย่างไรก็ตามเชื้อสายของเจ้าพระยามหาโยธาทั้งสองท่านก็ได้มีบทบาทและ
ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยในราชการต่าง ๆ ที่สำคัญและควรยกเป็นตัวอย่างได้แก่
ตำแหน่งเจ้าเมืองหรือผู้รักษาราชการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งปรากฏว่าผู้ดำรงตำแหน่ง
ดังกล่าว ตั้งแต่คนแรกติดต่อกันมาจนถึงคนรองสุดท้ายจำนวน 8 คน เป็นทายาทในสกุล
คชเสนี ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยามหาโยธาทั้งหมดดังนี้ คือ

1. พระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีกรีดิทธิสงคราม (ทอมา)
เป็นบุตรของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง)
2. พระยาดำรงราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาโยธา
(ทอเรียะ)
3. พระยามหาโยธา (นกกแก้ว คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงราชพลขันธ์
(จ้อย)
4. พระขยันสงคราม (เจ๊ก หรือ แป๊ะ หรือ ชื่น คชเสนี) เป็นบุตรพระยา
ดำรงราชพลขันธ์ (จ้อย)
5. พระยาเกียรติ (ขุนทอง คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงราชพลขันธ์
(จ้อย)
6. พระยาดำรงราชพลขันธ์ (หยอย คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงราช
พลขันธ์ (จ้อย)

7. พระยาพิพิธมนตรี (บุญ คชเสนี) เป็นบุตรพระยาเกียรติ (ขุนทอง)
8. พระยานาคราตกำแหงประแดงบุรีนายก (แจ่ม คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงราชพลขันธ์ (จ๋ม)

นอกจาก 8 ท่านนี้แล้ว ยังมีทายาทคนอื่น ๆ อีกมากที่เข้ารับราชการทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ อยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ มียศ เป็นพระยา, พระ, หลวง, ขุน¹

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ดูรายชื่อบุคคลต่าง ๆ เหล่านั้นได้ใน สมเด็จพระราชดำริพระราชทานภาพ, ลำดับสกุลคชเสนีและเสถียรวิสุทธิ, หน้า 35 - 94.